İSTANBUL TİCARET
ÜNİVERSİTESİ

T.C.

İSTANBUL TİCARET ÜNİVERSİTESİ

DIŞ TİCARET ENSTİTÜSÜ

ULUSLAR ARASI TİCARET

ANABİLİM DALI

ULUSLAR ARASI TİCARET DOKTORA PROGRAMI

Bölgesel Ekonomik Entegrasyonların Ticaret Hacmi ve Makro Ekonomik Değişkenler Üzerindeki Etkileri – AB'ye Sonradan Üye Olan Doğu Bloğu Ülkeleri

Doktora Tezi

OSMAN KARAYAĞIZ

100000260

İSTANBUL TİCARET
ÜNİVERSİTESİ

T.C.

İSTANBUL TİCARET ÜNİVERSİTESİ

DIŞ TİCARET ENSTİTÜSÜ

ULUSLAR ARASI TİCARET

ANABİLİM DALI

ULUSLAR ARASI TİCARET DOKTORA PROGRAMI

Bölgesel Ekonomik Entegrasyonların Ticaret Hacmi ve Makro Ekonomik Değişkenler Üzerindeki Etkileri – AB'ye Sonradan Üye Olan Doğu Bloğu Ülkeleri

Doktora Tezi

OSMAN KARAYAĞIZ

100000260

Tez Danışmanı:
Prof. Dr. İ. Kahraman ARSLAN

Hazırlamış olduğum tez özgün bir çalışma olup YÖK ve İTİCÜ Lisansüstü Yönetmeliklerine uygun olarak hazırlanmıştır. Ayrıca, bu çalışmayı yaparken bilimsel etik kurallarına tamamıyla uyduğumu; yararlandığım tüm kaynakları gösterdiğimi ve hiçbir kaynaktan yaptığım ayrıntılı alıntı olmadığını beyan ederim. Bu tezin ihtiva ettiği tüm hususlar şahsi görüşüm olup İstanbul Ticaret Üniversitesi'nin resmi görüşünü yansıtmamaktadır.

Osman KARAYAĞIZ

Özet

Uluslar arası ticaretin, bilhassa II. Dünya Harbi sonrasında reel anlamda konusu haline gelen entegrasyon hareketleri, akabinde neo-liberal devlet politikaları ve küreselleşme ile bölgesel entegrasyonlara olan yönelişte artışa sebep olmuştur.

20 y.y.'da yaşanan teknolojik gelişmelerin neticesinde taşımacılık, iletişim araçları ve kanallarındaki gelişmeler ve artan çeşitlilik, nüfus artışındaki hız, BM üzerinden dünyadaki bir çok devletin dahil olduğu uluslar arası düzene katılım, IMF, WTO, vb. örgütsel kurumsal yapıların devletlerce kabul görmüş ortak bir hukuki düzene oturmuş olması ve işlemesi; uluslar arası piyasalarda rekabeti, büyüyen ve gelişen pazarlardan pay alabilmek ve birlikte daha büyük bir hacim üzerinden hareket etmeyi tetiklemiştir. Bununla birlikte ekonomik entegrasyon teorisi akademik anlamda ortaya konulmuş ve 1950'lerden günümüze değin, uluslar arası ticaret teorilerindeki ve politik egemen akımlardaki değişimler, çeşitlenmeler neticesinde farklı etkileşimlerle entegrasyon teorilerinde farklı çözüm yollarının ortaya çıkmasına vesile olmuştur.

Çalışma dâhilinde işlenmek istenilen entegrasyon hareketlerinin ortaya çıkışı, bölgesel entegrasyonların yayılışı, global anlamda etkin olan bölgeselleşme hareketlerinin özetlenmesinden hareketle; en başarılı ve uzun soluklu kabul edilmiş olan AB bölgesel entegrasyonunun, başlangıcından günümüze gelişimini ortaya koyarak, 1990 Doğu Bloğu'nun çöküşü ile birliğe dahil olan yeni üye ülkelerin ticaret hacimleri ve makro ekonomik verileri üzerindeki etkilerini incelemektir.

Çalışmanın modelleme kısmında ve araştırmaya konu verilerinin tedariğinde ise, Dünya Bankası'nın 1990-2021 yılları arasındaki AB, Dünya ve AB'ye 2000 yılı sonrasında üye olan ülkelere ilişkin makro ekonomik veriler üzerinden ekonometrik modelleme yapılmak sureti ile ilerlenmesi tercih edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: *Entegrasyon Teorisi, Gümrük Birliği, Ortak Pazar, Uluslar arası Ticaret, Bölgesel Entegrasyonlar, AB*

Abstract

International trade, especially Integration movements, which became a real issue after the World War II, subsequently led to an increase in the tendency towards regional integrations with neo-liberal state policies and globalization.

As a result of the technological developments in the 20th century, developments and increasing diversity in transportation, communication tools and channels, the speed of population growth, participation in the international order in which many states in the world are involved through the UN, IMF, WTO, etc. organizational and institutional structures established and functioning in a common legal order accepted by the states; competition in international markets, getting a share from growing and developing markets and acting together on a larger volume triggered. However, the theory of economic integration has been put forward academically and since the 1950s, changes in international trade theories and political dominant currents have led to the emergence of different solutions in integration theories with different interactions as a result of diversification.

Based on the emergence of the integration movements to be processed within the study, the spread of regional integrations, and the summarization of the regionalization movements that are effective in the global sense; The aim of this study is to examine the effects of the EU regional integration, which has been accepted as the most successful and long-term, on the trade volumes and macroeconomic data of the new member countries that joined the union with the collapse of the 1990 Eastern Bloc, by revealing the development from its beginning to the present.

In the modeling part of the study and in the supply of the data subject to the research, it was preferred to proceed by making econometric modeling on the macroeconomic data of the World Bank between 1990-2021 on the EU, the World and the countries that became members of the EU after 2000.

Keywords: *Integration Theory, Customs Union, Common Market, International Trade, Regional Integrations, EU*

İÇİNDEKİLER

Sayfa No

Özet v
Abstract vi
İÇİNDEKİLER vii
TABLO LİSTESİ x
ŞEKİL LİSTESİ xi
KISALTMALAR xii

GİRİŞ 1
1. Ekonomik Entegrasyon; Türleri Ve Teorileri 4
1.1. Ekonomik Entegrasyonun Tanımı Ve Tarihçesi 4
1.2. Ekonomik Entegrasyon Teorisi (Fikirsel Boyutu İle) 10
1.2.1. Federalizm 10
1.2.2. Fonksiyonalizm (İşlevselcilik) 11
1.2.3. Neo-Fonksiyonalizm (Yeni İşlevselcilik) 12
1.2.4. Inter-Govermentalizm (Hükümetlerarasıcılık) 13
1.2.5. Konstrüktivizm (İnşacılık) 14
1.2.6. Transactionalizm (İşlemselcilik) 15
1.3. Ekonomik Entegrasyon Teorisinin Uygulanış Şekilleri 16
1.3.1. Tercihli Ticaret Anlaşmaları 16
1.3.2. Serbest Ticaret Bölgesi 17
1.3.3. Gümrük Birliği 18
1.3.3.1. Gümrük Birliği Teorisi 20
1.3.3.1.1. Gümrük Birliğinin Statik Etkileri 21
1.3.3.1.1.1. Kısmi Denge Yaklaşımı 21
1.3.3.1.1.1.1. Gümrük Birliğinin Yerli Ülkeye Etkileri 23
1.3.3.1.1.1.2. Gümrük Birliğinin Yerli ve Ortak Ülkeye Etkileri 28
1.3.3.1.2. Gümrük Birliğine Genel Denge (Tam Kapsamlı) Yaklaşımı 31
1.3.3.1.2.1. Tüketimde İkamenin Olmadığı (Yalnız Üretim etkisi) Durum 32
1.3.3.1.2.2. Tüketimde İkamenin Olduğu Durum 33

1.3.3.2. Serbest Ticaret Bölgesi İle Gümrük Birliğinin Ortak Yönleri Ve Farkları.....35
1.3.3.3. Gümrük Birliği Ve Tek Yanlı Tarife İndirimi.....36
1.3.3.4. Gümrük Birliğinin Başarı Koşulları Nelerdir.....37
1.3.3.5. Gümrük Birliğinin Dış Ticaret Hadleri Üzerine Etkileri.....38
1.4. Ortak Pazar.....40
1.5. İktisadi Birlik ve Parasal Birlik.....41
2. Ekonomik Entegrasyona İlişkin Akademik Literatür Taraması.....46
2.1. Tarihsel Açıdan İktisadi Entegrasyon Literatürü Ve Ampirik Literatüre Bakış.....46
2.2. Ekonomik Entegrasyonların Makro Ekonomik Etkileri Üzerine Yapılan Çalışmalar.....55
3. Bölgeselleşme - Ekonomik Entegrasyon Hareketleri Ve AB Ekonomik Entegrasyonu.....61
3.1. Bölgesel Ekonomik Entegrasyonlar.....64
3.1.1. NAFTA.....66
3.1.2. LAFTA-LAIA.....72
3.1.3. MERCOSUR.....74
3.1.4. ASEAN.....76
3.1.5. APEC.....81
3.1.6. AU.....82
3.1.7. AEC.....83
3.1.8. ECOWAS.....84
3.1.9. ECO.....85
3.1.10. AB.....86
3.1.10.1. Kıtanın Ortaçağ'dan 1700'lere Kadar Ekonomik Durumu.....86
3.1.10.2. Kıtanın 1700'ler- 1939 arası ekonomik durumu.....89
3.1.10.3. İkinci Dünya Harbi Sonrası Kıta Avrupası.....90
3.1.10.4. AB'nin Oluşum Süreci.....92
3.1.10.5. AB'nin, Doğu Bloğu'nun Yıkılması ile Genişlemesi Süreci.....99
4. Araştırma Metodolojisi - Ekonometrik Modeli Üzerinden Analiz.....102
4.1. Panel Veri Analizi.....102
4.1.1. Sabit Etkiler Modeli (The Fixed Effects Model).....103

4.1.1.1. Tek Yönlü Sabit Etkiler Modeli.....104

4.1.1.2. Çift Yönlü Sabit Etkiler Modeli.....104

4.2. Tesadüfi Etkiler Modeli (The Random Effects Model).....104

4.3. Panel Veri Yöntemi Seçimi: Hausman Testi.....105

4.4. Driscoll ve Kraay Tahmincisi.....106

4.5. Peseran CADF Testi.....108

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME.....110

KAYNAKÇA.....126

TABLO LİSTESİ

Sayfa No

Tablo - 1 : Küreselleşme ile İlgili Fikri Görüşler……..……..…….9
Tablo - 2: Ekonomik Entegrasyonların Ortak ve Farklı Yönleri ……...16
Tablo - 3: Yıllara göre Ekonomik Entegrasyonların oluşum tarihleri……20
Tablo - 4: Birlik Öncesi Ve Sonrası A,B Ve C Ülkeleri Karşılaştırma……..25
Tablo - 5: Birlik Öncesi Ve Sonrası A (Yerli Üye), B (Ortak Üye) Ve C Ülkeleri Karşılaştırma……..31
Tablo - 6: Gümrük Birliğine Genel Denge (Tam Kapsamlı) Yaklaşımı (Tüketimde ikamenin olmadığı durum üzerinden)……..…..33
Tablo - 7: Gümrük Birliğine Genel Denge (Tam Kapsamlı) Yaklaşımı (Tüketimde ikamenin olduğu durum)……...34
Tablo - 8: Bölgelere Göre GSYİH, Nüfus ve Kişi Başına GSYİH Büyüme Oranları (1000-2001 Yılları arasındaki) 62
Tablo - 9: Yıllara Göre Bölgesel Ticaret Anlaşmalarının Gelişimi 1949-2018.....63
Tablo -10: Seçilmiş Bazı Bölgesel Ekonomik Entegrasyon Oluşumları.....66
Tablo -11: NAFTA'nın Dünya Ticaretindeki Payına (%).....67
Tablo -12: NAFTA'nın Dünya Ticaretindeki İhracat ve İthalat Payı (%).....68
Tablo-13: NAFTA'nın 1990-2021 arası Dünya Ticaretinde İhracat ve İthalat Payı (%)…72
Tablo-14: LAFTA'nın 1990-2021 arası Dünya Ticaretinde İhracat ve İthalat Payı (%).....74
Tablo-15: ASEAN oluşumunun kronolojisi 79
Tablo-16: Afrika Kıtası'ndaki Bölgesel Entegrasyonlar.....84
Tablo-17: EİT Ülkeleri Ekonomik Göstergeleri - 2010 85
Tablo-18: Avrupa Birliği'nin Genişleme Süreci ve Birliğe Tam Üyelik Başvuruları 95
Tablo-19: Avrupa Birliği'nin Tarihsel Zirve Toplantıları.....98
Tablo-20: AB'ye Katılan Doğu Bloğu Ülkeleri Birliğe Giriş Tarihi - 2021 Arası GSYİH'daki Artış Oranları, AB Geneli ve Dünya ile Kıyası.....117
Tablo-21: AB'ne Katılan Doğu Bloğu Ülkeleri Birliğe Giriş Tarihi - 2021 Arası İthalat-İhracat'larındaki Değişim Oranları, AB Geneli ve Dünya ile Kıyası.....119
Tablo-22: Avrupa Birliği'ne Katılan Doğu Bloğu Ülkeleri Birliğe Giriş Tarihi - 2021 Arası Enflasyon Oranlarındaki Değişim, AB Geneli ve Dünya ile Kıyası.....121
Tablo-23: AB'ne Katılan Doğu Bloğu Ülkeleri Birliğe Giriş Tarihi - 2021 Arası Direkt Net Yabancı Yatırım Oranlarındaki Değişim, AB Geneli ve Dünya ile Kıyası 123
Tablo-24: AB'ne Katılan Doğu Bloğu Ülkeleri Birliğe Giriş Tarihi - 2021 Arası İşsizlik Oranlarındaki Değişim, AB Geneli ve Dünya ile Kıyası 125

ŞEKİL LİSTESİ

Sayfa No

Şekil 1: Birlik Öncesi ve Sonrası Karşılaştırma…….22
Şekil 2: Gümrük Birliğinin Yerli Ülkeye İktisadi Etkileri…….23
Şekil 3: Gümrük Birliğinin Yerli ve Ortak Ülkeye İktisadi Etkileri…….29
Şekil 4: Ticaret Saptırmanın İktisadi Etkisi (Tüketimde ikamenin olmadığı, yalnız üretim etkisi üzerinden)…….31
Şekil 5: Ticaret Saptırmanın İktisadi Etkisi (Tüketimde ikamenin olduğu durum üzerinden)…..33

GRAFİK LİSTESİ

Grafik-1: Latin Amerika'nın İhracat ve İthalatı (milyon USD)…….73
Grafik-2 : 2009-2018 Yılları Arası Mercosur'un Bölge İçi ve Bölge Dışı İhracatı……...76
Grafik-3: 2011-2020 Yılları Arası ASEAN'ın Bölge İçi ve Bölge Dışı İhracat ve İthalatı……...81

KISALTMALAR

AB: Avrupa Birliği

ABD: Amerika Birleşik Devletleri

AKÇT: Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu

UN: Birleşmiş Milletler

IMF: Uluslar arası Para Fonu

NAFTA: Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması

ASEAN: Güneydoğu Asya Uluslar Birliği

LAFTA: Latin Amerika Serbest Ticaret Birliği

LAIA: Latin Amerika Entegrasyon Topluluğu

EFTA: Avrupa Serbest Ticaret Anlaşması

AR-GE: Araştırma Geliştirme

AET: Avrupa Ekonomik Topluluğu

ECO: Ekonomik İşbirliği Teşkilatı

AU: Afrika Birliği

GATT: Ticaret ve Gümrük Tarifeleri Genel Anlaşması

WTO: Dünya Ticaret Örgütü

USMCA: Amerika-Kanada-Meksika Ticaret Anlaşması

MERCOSUR: Güney Ortak Pazarı

APEC: Asya Pasifik Ekonomik İşbirliği

AEC: Afrika Ekonomik Topluluğu

ECOWAS: Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu

GİRİŞ

Modern çağın başlangıç noktası kabul edilen Reform-Rönesans sonrasına Avrupa'dan yola çıkarak iktisat tarihine baktığımızda, evvela "Merchant" yani tüccar, denizci kelimesinden türemiş olan merkantilizm etkisi ile dünya coğrafyasını dönüştüren, sömürgeciliği sistematikleştiren, akabinde siyasal birlik, ordu ve din olgularını kontrol altına alarak sırasıyla Avrupa'da ve Uzak Doğu- Afrika- Amerika kıtaları aksında birbirine devreden şekilde 1600'lü yıllar ile başlayan Hollanda, İngiltere ve nihayet 19. yüzyıl sonları itibariyle Almanya, Rusya ve ABD ile keskinleşen kapitalizmin her devletin diğerlerine üstün olması, ekonomi politik de hegemon güç olma meramını gütmesi sonucu 2. Dünya Savaşı ile şekillenen küresel coğrafya ve devletler sosyo-ekonomik, ekonomi politik ve sosyo-politik kurumlar, sistemler ve bunlardan birini veya birkaçını merkeze alan yapılar açığa çıkmıştır.

Ortaçağa dönerek baktığımızda; Roma'ya doğru Avrupa, Ortadoğu ve Akdeniz coğrafyasında hegemon ve tek güç olmuş, din olgusu olarak hristiyanlık ile de desteklenerek; kilise, köylü, aristokrat, burjuva ve derebeyi sınıfları arasında tarıma dayalı iktisadi kabulün hakim olduğu düşünce üzerinden 16. yüzyıl Avrupa'sına kadar süregelen kabuller, Osmanlı İmparatorluğu'nun Avrupa içlerine yönelmesi neticesi değişmeye başlamıştır (Tanilli, 2018). Reform ile kiliseyi sorgulama, Rönesans, coğrafi keşifler ve bunların getirisi olarak açığa çıkan zenginlikler (madenler, yeni ürün ve mallar) ise ipek yolu, baharat yolu yerine artık kıtalar arası taşımacılık ile Avrupa'ya akmaya başlamıştır. 16.yüzyıldan kadar yıkılan Roma İmparatorluğu'nun yerine siyasal birlik boşluğu doldurulamamıştır. Batı Avrupa'da Hollanda, Roma'nın hegemonyasına girmemiş olmanın ve yüzyıllardır süregelen Hans Birliği'nin taşımacılık ve denizcilikte getirdiği tecrübeyle deniz aşırı ticareti ve merkantilizmi zirveye taşımış ve ilk modern ekonomi doğmuştur. Akabinde siyasal birliği sağlayan İngiltere Krallığı Hollanda'nın bu ticari başarısını gözünü dikmiş (Tanilli, 2017) ve 17. yüzyıl itibariyle ticarette hegemon güç olma yolunda ilerlemiş ve sanayi devrimi ile kapitalizme geçerek gücünü global manada perçinlemiştir. İngiltere, Hollanda'dan sonra ilk modern bankacılık ve finansın global anlamda merkezi olmuş ve parasal hegemonya olunmadan hegemon gücün devamlılığının mümkün olmadığını görmüş, önlem olarak da İngiliz Milletler Birliği ve altın para sistemini kurgulayarak düzene koymuştur. Ancak Çin'deki karışıklık, ABD iç savaşı, Hint-Pasifik bölgesindeki ayaklanma ve savaşlar bütçesini zora sokarak, bu ilk küreselleşme denemesi boşa çıkmış ve neticede büyük Britanya çözülme sürecine girmiştir. Aynı dönemde,

Almanya da ise birçok devletçik Gümrük Birliği ile bir araya gelerek sanayileşmede çok hızlı ve dinamik bir dönem geçirmiş ve Kıta Avrupa'sında sanayi devriminin etkilerini yakalamıştır. Böylece Kıta Avrupası'ndaki, Habsburg, Osmanlı, İngiltere, Fransa ve Rusya arasındaki bölgesel hesaplaşmaya dahil olarak yerini almıştır.

Neticede paylaşım ve hegemon güç olma yolunda oluşan kamplar I. Dünya Harbi neticelenmiştir. Akabinde net bir şekilde ortaya çıkan ulus devletlerin (Amerika merkezi uluslararası ticaretin yıkımına sebep olan 1929 buhranı neticesinde kuvvetlenen ulusçuluk fikri) fakirleşmesi ve bunun neticesi olarak sosyo-ekonomik patlama, ulus devletlerin I. Dünya Harbi'nden kalan hesapları gündeme taşıması, hegemon güç olma davası II. Dünya Harbi'ne neden olmuştur.

1950'ler ile birlikte ABD; İngiltere Krallığı'nın 1850-1900'ler döneminde küresel ölçekte deneyimlediği, ancak muvaffak olamadığı siyasal, parasal/ekonomik, askeri/teknolojik egemen olma pozisyonunu ve bunun tüm altyapısal kurumlarını dünyaya kabul ettirerek yeni hegemon, kapitalist odak olmuştur (İMF, UN, Dünya Bankası, vb.).

Aynı dönemde Avrupa'da II. Dünya Harbi sonrası Kömür ve Çelik Topluluğu, ki Ortaçağ'daki Kuzey Avrupa'da kurulu Hans Birliği'ni hatırlatan, ile yeniden Avrupa'nın dünya sisteminde ticari ekonomik yönden pay sahibi olması noktasındaki ilk ciddi atılım devamında 1990'lardaki haliyle Avrupa Topluluğu ve sonrasında Avrupa Birliği gözlemlenmektedir. Dünya GSMH'nin yaklaşık % 20'si böylece AB'de toplanmış ve Kıta Avrupası genişleme ile arzu edilen hedefe doğru ilerlemiştir. Doğu bloğunun yıkılması, coğrafi olarak yarım kalan Avrupa'yı bütünleşme noktasında daha da heveslendirmiş ve eski Roma Cermen İmparatorluğu döneminin yeniden inşa edilebileceği fikrini kamçılamıştır. AB'nin 1990'lar itibariyle ekonomik yönden GSMH, büyüme ve teknoloji-yoğun katma değerli ürün üretimi açısından mühim bir noktada olduğu da görünmektedir. 1980'ler sonrası hızlanan iletişim ve teknolojik alandaki hızlı gelişimle taşımacılıktan üretim şekillerindeki değişime kadar birçok klasik yaklaşımın ötesinde dönüşümler olmuş; uluslararası ticarette devlet üstü ekonomik finansal güç haline gelen ve yeni birer oyuncu olan uluslararası artan sayıda şirket doğmuştur. Ağırlıklı olarak ABD ve AB menşeli firmalar (finans, hizmet, teknoloji yoğun ürünlerde global sektörün büyük oyuncuları) düşük maliyet ve ölçek ekonomisi faydalarından dolayı üretimlerini hızla uzak doğuya çevirmiştir.

1980'lerin sonu itibariyle Doğu Bloğu'nun yıkılması, AB'nde genişlemenin (ucuz işgücü, yeni pazarlar- tüketim yoğunluğu açısından) önünü açmıştır.

1990'larla doğuya doğru açılan AB yalnızca ekonomik entegrasyon ile yetinmeyip, adalet, insan hakları, demokrasi gibi modern gelişmişlik düzeyi ölçeğinde devletler üstü bir birliktelik hedeflemiştir.

Tezimizin konusu bölgesel ekonomik entegrasyona girmiş olan ülkelerin ticaret hacimleri ve buna bağlı olarak makro ekonomik verilerinin ne yönde etkilendiğini ortaya koymaktır. İncelememiz AB'ne sonradan katılan Doğu Bloğu ülkelerinin makro ekonomik verileri üzerinden yapılacaktır.

Bu vesile ile sırasıyla; ilk bölümde ekonomik entegrasyonun anlamı, tarihçesi özetlenerek entegrasyon teorileri, tipleri açıklanacaktır. İkinci bölümde ise ekonomik entegrasyon ile ilgili akademik literatür taraması yapılacaktır. Üçüncü bölümde bölgesel ekonomik entegrasyona örnek olan AB; oluşum süreci, genişlemesi, Doğu Bloğu'nun yıkılması sonrası AB'nin genişleme sürecinde birliğe katılan ülkelerin ekonomik geçmişleri özetle anlatılarak, birliğe katılım süreçleri üzerinde durulacaktır. Dördüncü bölümde ise araştırma konumuza ilişkin kullanılacak metod ve ekonomik model açıklanacaktır. Ekonometrik modele göre çıkan sonuçlar, çalışmamızın son bölümünde grafik ve tablolar desteğiyle yorumlanarak sonuç ve değerlendirme ile tezimiz tamamlanacaktır.

BÖLÜM -1 EKONOMİK ENTEGRASYON; TÜRLERİ VE TEORİLERİ

1.1 Ekonomik Entegrasyonun Tanımı ve Tarihçesi

Ekonomi ve entegrasyon kelimelerini incelediğimizde; ekonomi, kadim Yunan geleneğindeki OİKOS(ev) ve NOMOS (yönetim, düzen) birleşik kelimelerinden türemiş olduğu ve ortaçağdan yeniçağa geçişiyle birlikte Avrupa'da Fransız düşünürler tarafından tutumluluk manasında kullanılmaya başladığı görülmektedir.

Kadim Arap geleneğine bakıldığında ise ekonomi kelimesini iktisat kelimesiyle karşılayan bir terim karşımıza çıkmaktadır. Türkçe karşılığına bakıldığında; kast edilen, itidal üzere olma, tutumluluk manalarına geldiği görülmektedir.

Entegrasyon kelimesini incelediğimizde ise; Fransızca bir kelime olan TACT dokunma duyusu, tuşe, usül, adap, iş görme algılama şekli manasındadır. Etimolojik olarak Hint Avrupa dil grubu kökeninden olan TAG dokunmak kelimesinden türemiştir.

Fransızca INTEGRATION kelimesi olarak modern dönemde evrilmiş ve anlamca da bütünleme, birbirine ekleyerek bütün hale getirme, kusursuz hale gelmek, getirmek anlamında kullanılmaktadır.

Integral kelimesine bakıldığında, matematikte kullanılmakta olup, bir model veya fonksiyonun kapsadığı ilgili tüm alt alanlarının bütününe işaret eden bir terimdir. Entegrasyon düşüncesiyle ilgili kadim Yunan'da Aristo'dan, günümüz modern çağ filozofu Gombrich'e kadar şu şekilde ifade bulduğu göze çarpmaktadır; bütün parçaların toplamından daha fazlasıdır veya daha fazladır. Bu bakış açısının, modern ekonominin kurucuları olarak kabul edilen Avrupa ülkelerinin, sosyo ekonomik ve kültürel olarak dünyaya bakış açılarını belirleyici rolü olduğu söylenebilir.

Tam da bu noktada iktisadi açıdan entegrasyon, bir araya gelme, bir arada bulunma fikrinin ete kemiğe bürünmüş halini Avrupa açısından tarihsel açıdan incelediğimizde; karşımıza bugünkü Orta ve Kuzey Almanya, Hollanda, Belçika Baltık ülkeleri ve İskandinavya'nın, İlk ve Ortaçağ dönemlerinde Roma İmparatorluğu'nun hegemonyası dışında kalmasının da etkisiyle ticaretlerinin daha serbest olduğu görülmektedir. Bölgede yaşayan halklar, tarımsal mahsullerin temelini oluşturduğu bölge içi Hansa Birliği üzerinden aralarında yoğun ticaret gerçekleştirmektedirler. Aynı süreçte, Eski Yunan ve Roma İmparatorluğu'nun hakim olduğu Akdeniz havzasında federatif yapılar feodal sistemle beslenerek ve site uygarlıkları ile kurulmuş olan meclisler, kurallar ve yargı mekanizmalarıyla

desteklenerek Avrupa'da dilleri modern dönemde gözlemlenecek olan birlik fikrine, entegrasyon fikrine alt yapı hazırlamıştır.

Roma İmparatorluğu'nun çöküşü ile birlikte Ortaçağ'da Kıta Avrupa'sında hakim olan krallık, derebeylik, dukalık, vb. idari ve siyasi parçalanmışlık; 16. yüzyıldaki reform ve rönesans sürecini tetiklemiş ve o dönemde yaşayan filozoflar tarafından, ki Dante bunlardan birisidir "kıtadaki krallık ve prenslikleri tek bir yönetim altında birleşmesi" gerektiği fikri ortaya atılmıştır. 17. yüzyıla geldiğimizde ise Avrupa'da yeni coğrafi keşifler ve bunun tetiklediği yüksek sermaye birikimi sonucunda artmış olan karşılıklı ticaret hacmi düşünürler tarafından ele alınmıştır. Örneğin Fransız düşünür Emeric Cruce, gümrüklerin azaltılması suretiyle uluslararası ticaretin geliştirilmesini ve Avrupa Devletler Birliği kurulmasını önermiştir. 18. ve 19. yüzyıllara bakıldığında Avrupalı birçok düşünürün hemen hemen buna benzer düşünceleri paylaşarak; birleşik Avrupa, Avrupa Birleşik Devletleri gibi öncü entegrasyon fikirlerini sav olarak ortaya attıkları gözlemlenmektedir. Bunlardan birkaçı Fransız Jean Jack Russo, İngiliz Jeremy Bentham ve William Payne, Alman Filozof İmmanuel Kant olarak sayılabilir.

II. Dünya Harbi sonrasında 1960'larla ekonomik entegrasyon fikri modern anlamda yeniden canlanmış ve Tinbergen tarafından uluslararası ekonomik işbirliğinin en uygun düzeye çıkarılması olarak tanımlanmıştır. Balassa ise ekonomik entegrasyona; tüm safhalarında ticareti engelleyen unsurların ortadan kaldırılarak ticari entegrasyon, faktör entegrasyonu politik entegrasyon ve nihayetinde tüm bunların birleşmesiyle tam entegrasyon vukuu şeklinde bir tanımlama getirmiştir. Buna göre tam entegrasyon belirtilen safhalarının aşama aşama tamamlanması ile gerçekleşir. Bu noktada, 1950'lerden beri konu üzerinde çalışan Vinner En İyi İkinci Teori; Gümrük Birliği Teorisi fikrini öne sürmüş ve refahı arttırıcı etkisini ön plana çıkarmıştır. Vinner'i takip eden dönemde Lipsey ve Lancaster bu alanda İkinci En İyi Teorisi'ni geliştirmiştir.

Tüm bu çalışmalar ülkelerin ekonomik büyüme, global anlamda pozisyonlarını daha güçlü ve sürdürülebilir noktaya taşıma arzularından kaynaklanmaktadır. Ekonomik entegrasyonla daha detaylı giriş yapmadan evvel küreselleşme kavramını ele alarak, akabinde bölgeselleşme konusuna geçilecektir. Bölgesel entegrasyonlar, küreselleşmenin getirdiği ortamla birlikte daha da önem kazanmış bilhassa 19. yüzyılın ikinci yarısı ve 20. yüzyılın ortaları sonrası çeşitli küreselleşme dönemlerinin

ele alınması, bölgesel entegrasyonların neden nasıl oluşumlarının ortaya çıktığının tanımlanmasında yardımcı olacaktır.

Küreselleşme

Kavram daha çok neo-liberal politikaların devletlerin yönetimsel bakış açılarına hakim olduğu 1980'lerden itibaren gündeme girmiş ve yoğun şekilde kullanılmaya başlanmıştır.

Günümüzde küreselleşme kavramının özetle en geniş kapsamlı tanımı ülke ekonomilerinin kendileri dışındaki diğer piyasalarla açık bir ilişki ve entegrasyon halinde olabilmesi ve ekonomik kararların sermaye birikimine ilişkin parametrelere göre verilmesidir. Dolayısıyla küreselleşme vesilesi ile tüm ülkelerin; uluslararası ticaret, dolaysız sermaye yatırımları, sermaye piyasalarındaki akımlardan doğan tüm fayda ve risklerden direkt veya dolaylı olarak etkilere maruz kalacağı açıktır. Küreselleşmeye iten sebep sebepler nelerdir? diye sorulduğunda karşımıza en genel manada cevap olarak; gelişmiş ve gelişmekte olan ülke ekonomilerinin, artan dijitalleşme, bankacılık/finans, teknolojik gelişmeler sonucunda birbirlerine artan bağımlılıklarıdır, denilebilir. Bu bağımlılığı biraz daha detaylandıracak olursak;

- Yabancı doğrudan yatırım
- Mal ürün hizmet ticareti
- Firmaların uluslararası ilişkileri ve işbirlikleri (joint venture, franchise, vb.)
- Coğrafi göç hareketleri
- Dış borçlanma ihtiyacı (finansman ihtiyacına binaen)
- Makro ekonomik politikaların entegrasyonu
- Çoğunluğun, dolayısıyla rekabetin dışında kalmama olarak özetlenebilir.

Küreselleşme sürecine tarihsel bakış:

Katilainen ve Kaitila'nın küreselleşmenin modern çağdaki süreç dönem kategorizasyonuna göre üç ana dönem söz konusudur, bunlar sırası ile şöyle özetlenebilir;

- *1870- 1914 dönemi - Birinci dönem küreselleşme*

  1500-1750 arası dönem bilhassa merkantilizmin Batı Avrupa'da egemen olduğu, koloni ve sömürge sistemine dayalı, uluslararası ticaretin temel aşamasının geçildiği; sermaye birikimi ve sanayileşme ile meyvelerini veren ilk küreselleşme evresinin başlangıcı kabul edilen 1870'i besleyen bir

dönemdir. 1600'lerin sonuna kadar Hollanda-Amsterdam merkezli finans bankacılık sistemi modern anlamda oluşmaya başlamış ve daha sonra 1700'ler ile İngiltere-Londra aksı dünyanın finans/ sermaye yoğun merkezi haline gelmiştir. Londra merkezli sistem; dünyadaki sömürgeleri, kolonileri ve uluslararası ticaretteki hacimsel/ oransal büyüklüğündeki önceliği vesilesi ile altın para sistemine geçiş yaparak, hem ticari ekonomik hacmin parasal akışının kontrolünü, hem de bunun belirleyicisi olma hedefine yönelik olarak ilk küreselleşmenin tetikleyicisi olmuştur. Bu süreçte hem Almanya, hem Rusya'daki hızlı sanayileşme dönüşümü ve askeri yatırımlar, I. Dünya Harbi ile salt parasal odaklı ilk küreselleşmeyi akamete uğratmıştır.

- *1914-1945 Dönemi - Fetret Dönemi (Küreselleşme Açısından)*

  I. Dünya Harbini kaybeden tarafların yaşadığı fakirlik, ekonomik yönden çöküş ve bunun üzerine eklenen uluslararası finansal piyasaları etkileyen 1929 buhranının neden olduğu finansal çöküşün sonucunda; kaybeden taraflarda ulusçuluğun ön plana çıkması ve I. Dünya Harbi öncesi durumlarına dönme arzusu II. Dünya Harbi ile sonuçlanacak devreyi tetiklemiştir. Bu evrede dünya ekonomilerinin arasındaki bağlar kopmuş, devletler içe dönük, kapalı ekonomileri dönüşmüştür.

- *1945-1980 Dönemi - İkinci Dönem Küreselleşme*

  II. Dünya Harbi sonrası ABD ayakta kalan; hem ekonomik, askeri, siyasal ve hem de teknolojik açıdan tek yeterli ülke olarak, yeniden liberalleşme, yeni uluslararası ticari, siyasi finansal kurumlar ki; UN, ILO, IMF, IBRD ile kendisinin hegemon güç olarak merkezde olduğu sistemini oturtmuş ve diğer ülkelerinde bu noktada entegrasyona tabi olduğu dönem başlamıştır.

  Bu dönemde ABD dünyanın ihtiyacı olan finans kapitali sağlayarak Keynesyen politikalarla da bunu destekleyerek; uluslararası sanayi, ticaret ve iletişiminin yeniden canlanmasını sağlamıştır. 1980'e kadar olan bu süreç ağırlıklı olarak sanayileşmiş kapitalist ülkelerin lehine bir dönem olmuştur.

- *1980 Sonrası Dönem - Üçüncü Dönem Küreselleşme*

  1970'lerde yaşanan petrol krizleri, arap-israil savaşları, öncesinde Avrupa'da Fransa'nın başını çektiği Degol savrulması; Bretton Woods sistemin çöküşününü, sabit döviz kurunun kalkarak sermaye piyasalarının hareketliliğini tetiklemiştir. 1980'lerde başlayan neo-liberal politikaların

dünya çapında etkileri artmış, 1980'lerin sonunda Doğu Bloğu çökmüş, piyasalarda yeni boşluklar oluşmuştur. Tüm bu süreç, uluslararası sermaye ihtiyacını artırarak, sermaye akımlarını ulusal sınırları zorlamasına, aşmasına ve en ufak dalgalanmaların kelebek etkisiyle gelişmiş ülkelerden başlayarak gelişmekte olan ülke ekonomilerini etkilediği safhaya geçilmiştir.

1990'larla birlikte DTÖ'nün ülkelerin önüne koyduğu rotanın ve serbest rekabetin öne çıkarılmasıyla da, uluslararası piyasalardaki işlem hacmi artarak, global şirketlerin sayılarının artmasına ve kimi zaman şirketlerin devrettikleri finansal güç ile devletler üstü pozisyonlara kayabilmesinin önü açılmıştır.

Bu son dönemde küreselleşme, uluslararası sermaye akışını ve finansal etkilerinin dağılımını arttırmış, dünya ticaret hacmini; teknolojik ilerlemeler, artan dijitalleşme ve uluslararası lojistikteki gelişmeler ile arttırıcı yönde rol oynamıştır.

Bunun yanı sıra, küreselleşme ile bilhassa zayıf makro ekonomik verili, finansal politikalarında uyumsuzluk olan ve dış şoklara karşı alt yapısını oturtmamış ülkeler; her an krizlere açık ve bunun sonucu olarak gelişmekte olan sanayilerini başka ülkelere/uluslararası şirketlere kaptırma problemiyle karşı karşıyadır. Bu da fakirleşme riskine açık olmak, sonuçta da uluslararası rekabette hayatta kalma mücadelesinde, güç kaybeden ve kurucu oyuncu olamama durumu ile yüzleşmek anlamına gelecektir. Böylece, özsermaye/finans noktasında dışa bağımlı ve kendi kendine yetemeyen bir yapı; üretim ve sanayisinin zayıflaması ve ulusal olanın kaybedilmesi problemiyle noktalanacak sorunlarla karşılaşabilecektir. Böyle bir devletin, uluslararası piyasalar üzerinde elbette küreselleşmeyle açık ekonomilerin hedeflendiği bir ortamda, uluslararası toplam refah üzerinde negatif tesirleri olabilecektir.

Milano'nun değerlendirmesi üzerinden özetlersek;

Küreselleşme, dünya gelirini ülkeler arası yakınlaşmaya doğru tetikleyen iyi niyetli bir güçtür, bunun yanı sıra farklı toplum ve kültürlerin etkileşimini arttırmakta, demokratikleşmeyi de olumlu yönde yaygınlaştırma etkisi oluşturmaktadır.

Öztürk ve Çakma'nın belirttiği üzere ise, az gelişmiş ve gelişmiş ülkeler arasındaki gelişmişlik farkı; gelir dağılımı uçurumunu giderek arttırmakta ve bu şartlarda uzun dönemli dünya ticaret hacminde bir artışın beklenemeyeceği problemiyle karşılaşılacağını belirtmişlerdir.

Küreselleşmeye ontolojik açıdan bakıldığında ise Tablo-1'de özetle aktarılmış olan düşünce sistemleri ile karşılaşılacaktır;

Tablo – 1 : Küreselleşme ile İlgili Fikri Görüşler

AŞIRI KÜRESELLEŞMECİLER	ULUS-DEVLETİN ÖNEMİ ↓	DÜNYA VATANDAŞI ↑
	DEVLET OTORİTESİ ↓	BİREYSEL OTONOMİ ↑
	NEO-LİBERAL GÖRÜŞ ↑	NEO-MARKSİST GÖRÜŞ ↑
	REFAH ARTTIRICI ETKİ ↑	EŞİTSİZLİK ADALETSİZ DAĞILIM ↑
KUŞKUCULAR	YENİ BİR FİKİR ORTAYA KONULMADIĞINI VE ULUS-DEVLET/SOSYAL DEVLETİN YOK OLMASINA SEBEP TEŞKİL EDEN DURUM; YENİ TİP SÖMÜRGECİLİK	
DÖNÜŞÜMCÜLER	HEM ULUS-DEVLETİN KENDİNİ YENİ DURUMA GÖRE DÖNÜŞTÜRECEĞİ; HEM DE FERDİN LEHİNE OLUMLU YÖNDE DÖNÜŞÜMÜN GERÇEKLEŞMESİ FİKRİ	

Bir sonraki bölümde entegrasyon teorileri detaylı şekilde irdelenerek; fikirsel ve uygulama alanlarına göre olmak üzere incelenecektir.

1.2. Ekonomik Entegrasyon Teorisi (Fikirsel Boyutu İle)

Ekonomik entegrasyon teorisi bir grup ülkenin aralarındaki ticareti serbestleştirme üzere hareket ederek; üretimlerini- verimliliği arttırmak, dış ticaret hacmini arttırmak ve bunların sonucunda oluşan refah etkisinden faydalanmak maksadıyla bir araya gelerek ekonomik yönden birlik oluşturması ile ilgilidir.

Ekonomik entegrasyon fikri ve düşünsel alanda farklı bakış açılarının ve akımların bakış açılarına konu olmuştur. Bu noktada entegrasyonla ilgili şu görüşler açıklanacaktır.

- Federalizm
- Fonksiyonalizm
- Neofonksiyonalizm
- Hükümetlerarasıcılık
- Inşacılık
- Işlemselcilik

1.2.1.Federalizm

Federalizm, ideolojik veche ve devlet örgütlenmesindeki konumu üzerinden farklı iki noktada bakış açısı olarak karşımıza çıkmaktadır. İdeolojik açıdan bakıldığında, federal birleşme yönünde sarf edilen çabalar olarak özetlenebilir. Misalen bakıldığında bu durum, Avrupa bütünleşmesinin oluşumunda temel alınan bir fikir olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu bakış açısına göre devlet; örgütsel biçim anlamında, birleşik federal bir devlet altında birleşmiş federe devletleri ifade eder. İdeolojik olarak federalizm, temel olarak, belirli bir amaç için karşılıklı rıza ve iş birliği ile oluşturulmuş bir birlik kurmaktır. Avrupa federalizminde bu ortak
amaç üzerinden hareketle; savaşlardan kaçınmak ve barış düzeni kurgusu üzerinden ileleyerek kalkınmak hedeflenmiştir.

Bu noktadan hareketle, Federalizm sürdürülebilir barışın temini maksadıyla ideolojik manada bir çözüm önerisi olarak ortaya çıkmıştır" (Neculai, 2005). Avrupa federalizmi, II. Dünya Harbi'nin ardından mutlak egemen ulus-devlet anlayışını dönüştürerek uluslar üstü bir yönetim şekline evrilmesidir (O'Neill, 1996). AB uygulaması bu bakış açısının realize edildiği bir canlı örnek olarak karşımıza çıkmaktadır. AB'de karar mekanizması, devletler üstü bir kuruma ve kurumlara devredilmek sureti ile hareket edilen bir sistematik kurmuştur.

AB'de federalizm, ileri bir siyasi bütünleşmeyi temsil etmesine ve hedeflemesine rağmen, bunun ulus-devletlerin kimliksizleşmesi ve kaybolması riskini taşımasından hareketle eleştirenler de olmuştur. Bu tepkilerin de etkisi ile AB, ekonomik birlik noktası ön planda olmuş bir birlik resmi çizmiştir. Bu vesile ile daha açıklayıcı ve kavrayıcı yeni teorilere ihtiyaç duyulmuştur. Bu konuda araştırmalardan birinde şu sonuç ortaya konulmuştur, "Avrupa'da bütünleşme dönemi siyasal düzlemden değil, işlevselciliğin öngördüğü gibi ekonomik düzlemdeki işlevsel iş birliği ile başlatılmıştır" (Karacasulu, 2007).

1.2.2. Fonksiyonalizm (İşlevselcilik)

AB'nin oluşum sürecine bakıldığında, birliğin motivasyonun, siyasal entegrasyondan çok ekonomik entegrasyon üzerine inşa edildiği bir hakikattir. İşlevselci yapı anlayışı, ekonomik bağlamda AB'nin oluşmasında belirleyici ve sonuca götürücü etken olmuştur.

"Paul Taylor'a göre işlevselcilik, sadece yeni işlevselcilik entegrasyon teorisi değil, karşılıklı bağımlılık teorisi, dünya toplumu yaklaşımları, bağlantı politikaları ve rejim teorisi gibi uluslararası düzene ilişkin çeşitli yaklaşımların da 'entelektüel ata'sıdır" (Yapıcı, 2007).

Bu entegrasyon görüşünde en baskın olan nokta, belirli bir alanda başlayan işlevsel örgütlenmenin tüm kurumlar üzerine egemen bir anlayışa dönüşmesidir. Başka alanları da etkileyerek sonuçta siyasi alanın devre dışında tutulduğu bir dünya toplumu kurgusu neticesinde kalıcı barışın sağlanabileceği görüşü temerküz noktasıdır. Bu görüşün vücut bulduğu bir misal ise, 1952'de yürürlüğe giren Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKÇT)'dur. Topluluğun realize olmasında, savaşa sebep olan kömür ve çeliğin ulus-üstü bir otoritenin denetimine aktarılması ve neticesinde ekonomik bir alanda bütünleşmeye gidilmesi ile sonuçlanan durum olarak karşımıza çıkmaktadır (Keçeci, 2012).

Bu yaklaşımın savunucuları, işlevselci yaklaşım ile ekonominin konusu olan alanın tamamında yapılan birleşme vesilesi ile daha kolay uygulanabilen işbirlikleri oluşturulabileceği görüşünü ön planda belirtmişlerdir. Böyle bir aşamadaki birlik kurgusunda ise siyasi birliğin olması zorunluluğu ve ekonomik açıdan birbirlerine bağlı olan ülkeler arasında savaş tehdidi ortadan kalkmış olacaktır.

1.2.3. Neo-Fonksiyonalizm (Yeni İşlevselcilik)

"İşlevselliğin devamı olarak sayılabilecek olan Yeni İşlevselcilik; Mitrany'nin çalışmasını kendisine temel almış ve fonksiyonalist bakış açısının eleştirilere maruz kalan eksik yönlerini tamamlamaya çalışmıştır" (Yapıcı, 2007: 143).

"Yeni İşlevselci Yaklaşım'a göre iktisadi, mali ve teknik alanlar gibi daha az önemli politika alanlarında başlatılan bütünleşme, zamanla yayılma (spill-over) etkisi diye adlandırılan bir tür tetiklemeyle diğer alanlara da yayılıp siyasal bütünleşmeye dönüştürmektedir" (Aytuğ, 2008). Kısacası bu entegrasyona ilişkin görüşün bakış açısına göre, ekonomik birliğin bir neticesi olarak siyasi birliğe evrileceği beklenmektedir.

Yeni İşlevselci Yaklaşımı arzulanan entegrasyon oluşumunun aşamaları üzerinde de durmuştur. Tek-ortak pazar düşüncesi üzerine görüş beyan eden bir görüş olmuştur. Tek pazar projesi modern yeni işlevselciler tarafından yayılma (spill-over) etkisinin bir kanıtı olarak, Avrupa entegrasyonunun yaşam tarzı içinde kabul edilmiştir

(O'Neill, 1996). Yeni İşlevselcilik üzerine farklı bilim adamlarının ve düşünürlerin çalışma ve katkıları olmuştur ki, bunlar arasında Haas, Schmitter, Lindberg, Keohane ve Naye gibi yazarlar sayılabilir.

Yeni işlevselciler, ekonomik işlemler ve refah ihtiyaçlarını, birliğin gerçek bir kaynağı kabulü üzerinden hareket ederek konuları ele almışlardır (O'Neill, 1996). Bu vesile ile bir misal olarak; birliğin entegrasyonunu güçlendirmek ve ekonomik etkileşimi artırmak amacıyla AB içerisinde dış ticaretin önündeki duvarlar indirilmiştir. Ayrıca para politikaları birbirlerine uyumlu hale getirilerek ve tek para birimi çevrilgenlik (konvertibilite) sorununu gidermek için uygulamaya alınmıştır.

Bu görüşü savunan yazarlardan Haas, 1968 yılında entegrasyonu bir kaç ulusal aktörün beklentilerini ve politik aktivitelerini, ulusal devletlerin üzerindeki kurumların yetki sahibi olduğu yeni bir merkeze doğru kaydırmaları olarak tanımlamaktadır" (Karacasulu, 2007). Akabinde ise "Joseph Nye, 1971 yılında yayımladığı kitabında, entegrasyon konusunda Avrupa örneğine ve Batılı olmayan örneklere değinerek, yeni işlevselciliğe destek vermiştir" (Yapıcı, 2007).

"Leon Lindberg ise yeni işlevselcilik görüşünü "kolektif karar verme sistemi" üzerinden hareketle kuvvetlendirmiştir. Görüşüne göre entegrasyon süreci, parçalar arasında sistematik olarak birbiriyle ilişki gösteren, diri bir özelliğe sahip olmalıdır. Belli bir alanda bütünleşmedeki kolektif karar verme, sistemin geçmiş kararlarının bir ürünü olarak görülmekte ve açığa çıkabilmektedir" (Keçeci, 2012). Tam da bu sebeple, Yeni işlevselcilik anlayışı, AB'nin ekonomik bütünleşmesini derinleştirdiği süreçte en çok değinilen teorilerden olmuştur. "Yeni İşlevselciliğin AB'nin genişleme dalgalarını açıklarken tamamen göz ardı edilebilecek bir kuram olduğunu öne sürmek, içerisinde genişleme dalgalarını açıklarken atıf yapılabilecek bir takım referans noktalarını barındırması nedeniyle mümkün görünmemektedir" (Mercan, 2011).

Genişleme dalgalarıyla birlikte AB kendisinden farklı olan ülkeleri kendi çatısı altında bütünleşmeye davet ederek, ülkeler arasında mevcut olan farklılıkları; ekonomik düzenlemeler ve karşılıklı ekonomik ilişkilerin artması yolu ile bertaraf etmeye gayret etmiştir. Bakıldığında bunun dışında bir başka yol olmadığı ortadadır. Böylece ülkelerin kendilerini, tam kamil manada siyasi ve kültürel birlik içinde hissetmeleri sağlanmış olabilecektir. Halbuki sadece ekonomik entegrasyonda kalınması yeterli değildir, bunun için de ekonomik entegrasyondan çok daha ileri seviyelerde bir birliktelik gerekmektedir.

Yeni İşlevselci Yaklaşım'ın bütünleşmeyi açıklarken evveliyatta ekonomi politikalarının tam entegrasyonunun sağlanması, ancak bununla yetinilmeyip devamında bu alandaki bütünleşmelerin siyasi alana yansımasının sağlanmasının gerekliliği vurgulanmıştır.

1.2.4. Inter-Govermentalizm (Hükümetlerarasıcılık)

Buraya kadar belirtilen görüşlere eleştiriler olmuş ve "Hükümetlerarasıcılık (Intergovernmentalism) teorisi bir tepki olarak ortaya atılmış ve entegrasyon teorilerinin başarısız olacağını vurgulamıştır" (Yapıcı, 2007). Buna neden olarak da; Avrupalı devlet yöneticilerinin, hali hazırda içinde bulundukları devletler ya da hükümetlerarası iş birliğinin şekil ve kapsamında tutundukları kısıtlayıcı tavırları belirtmişlerdir (O'Neill, 1996). Bu bakış açısının netice olarak entegrasyona farklı bakış açıları getirilmiştir.

Hükümetlerarasıcılık, özünde klasik realizm fikrinin Avrupa bütünleşmesi ile bağdaş kurulmuş halinden başkası değildir. Realizm fikrinin savunucusu ve önde gelen isimlerinden Stanley Hoffman, siyasal- politik düzleminden hareketle 1970'li yıllarda Avrupa'da dönemin Fransa Cumhurbaşkanı Charles De Gaulle'ün başını çektiği milliyetçi politikalarında tesiriyle, o dönemdeki gelişmeler üzerine sistematik analizde bulunmuş ve neo-fonksiyonalizmin eleştirisi üzerinden yola çıkarak Hükümetlerarasıcılığı ortaya koymuştur (Keçeci, 2012).

Hükümetlerarasıcılık düşüncesinin başlıca tartışılan gündem konusu Liberal Hükümetlerarasıcılık olmuştur. "Liberal Hükümetlerarasıcılık, birlik-entegrasyonda genişleme hareketinin rasyonel tercihlerle eylemde bulunan hükümetler arasındaki müzakerelerin ve oy birliği ile alınan kararların sonucunda gerçekleştiği tespitinde bulunmaktadır" (Mercan, 2011).

Konunun savunucularından olan "Andrew Moravcsik'e göre Avrupa bütünleşmesinin bugün vardığı nokta ve gelecekte alacağı şekil, Hükümetlerarasıcılık kuramı üzerinden ve şu önemli nokta göz ardı edilmeksizin sonuçlandırılabilir; Hükümetlerarasıcılık'ta yüksek politika alanlarında iş birliği ve entegrasyon imkansızdır" (Açıkmeşe Akgül, 2004).

Liberal Hükümetlerarasıcılık görüşü, AB'nin Orta ve Doğu Avrupa genişlemesini, geliştirdiği 'pazarlık teorisi' üzerinden açıklamıştır. Bu teoriye göre AB'ye üye olma noktasındaki ülkeler müzakere sürecinde, mevcut birlik üyesi

ülkelere nazaran daha zayıf bir pozisyonda bulunmaktadır. Bunu açıklarken de şu sav üzerinden hareket etmişlerdir; üyeliğe aday ülkeler, AB pazarına ya da sermayesine bağımlı olmaları hasebi ile bu noktadadır.

Liberal Hükümetlerarasıcılık görüşünün genişleme konusu üzerine çalışmalarda bulunan fikir adamlarından birisi olan Frank Schimmelfennig ise durumu şöyle özetlemektedir; mevcut üye ülkelerin tercihleri AB genişlemesinin hızına ve büyüklüğüne göre değişmektedir (Mercan, 2011).

1.2.5. Konstrüktivizm (İnşacılık)

İnşaacılık Yaklaşımı görüşü ise entegrasyona bakışını, uluslararası ilişkilerin temel yapı taşları kabul edilen; kimlik, rol ve paylaşılan fikir üzerinden inşa yoluna gitmiştir (Wendt, 1999). Buna göre öne sürülen yeni tezlerden biri, uluslararası ilişkileri bir anarşi ortamı olarak görmemesidir. Anarşi, paylaşılan fikirlerin bir ürünüdür. Wendt uluslararası yapıyı düşman, rakip ve iş birlikçi olarak üç basamakta tanımlamıştır. Entegrasyon durumunda, üye devletlerin kendi aralarındaki etkileşim ve birbirlerini anlayış biçimleri aralarındaki iş birliği kurma durumunu teşvik edici yönde olacaktır.

Üzerinde durulacak nokta ise, devletlerin birbirleri ile olan etkileşimleri ve birbirlerine ilişkin açık olacak şekilde paylaştıkları fikirleridir. Realistlerin vurguladığı üzere, güvenlik veya ekonomik çıkarlar doğrultusunda gerçekleştirilen durum; bir güç dengesi değil, uluslararası ortamdaki kültür belirleyicidir. "Bu bakış açısında, insanlığın ortak değerleri olmasından hareketle ve Dünyanın sosyal bir inşa alanı olduğu noktası üzerinden, uluslararası politikanın yapılarının toplumsal olduğu ve kimliklerin de önem arz ettiği üzerinde durulmuştur " (Keçeci, 2012).

1.2.6. Transactionalizm (İşlemselcilik)

Uluslararası entegrasyon farklı bir bakış açısı da, "Karl Deutsch'in başını çektiği ve 'Transactionalism' (İşlemselcilik) olarak isimlendirilen; gruplar arası ve grup içi gerçekleşen işlemlerin sıklığına bakılması kaydı ile bireyler arasındaki topluluk oluşturma eğilimi üzerinden hareket eden görüş olmuştur" (Karacasulu, 2007).

"İşlemselcilik görüşü Fonksiyonalizm eleştirisinden hareketle, fonksiyonel uluslararası örgütler üzerinden realize edilen iletişim neticesinde; kitlelerin beklenen

seviyede sadakatini sağlamada ve barışçıl ortam sunsa bile, bunun sürekliliğini sağlamada yeterli olamadığını belirtmektedir" (Yapıcı, 2007). İşlemselcilik'in üzerinde durduğu temel nokta 'halk yığınları'dır, ki bu entegrasyonun en mühim paydasını oluşturmaktadır. Bu görüşe göre, belirleyici nokta, bireylerin aklındaki Avrupalılık fikridir. Bireylerin birbirleri ile etkileşimi ile daha büyük grupların entegrasyonu kolaylaşmaktadır. Entegrasyon ile ülkesel bazda değişimlerle birlikte, kültürel ve ekonomik bir paylaşım söz konusu olmaktadır. Bu durum ise entegrasyonu güçlendirici ve sürdürülebilir kılıcı etki demektir. Bu teoride, ekonomik entegrasyon değerlendirmede daha arka plandadır. Mühim olan sosyal manada bir entegrasyon üzerinden değerlendirmede bulunmaktadır.

Entegrasyonun düşünsel alandaki karşılıklarını açıklamak için oluşturulan teorilerin ardından, aşağıdaki kısımda uygulamadaki farklı entegrasyon çeşitlerine değinilecektir.

1.3. Ekonomik Entegrasyon Teorisinin Uygulanış Şekilleri

Ekonomik Entegrasyonların uygulanış şekillerine göre sırası ile; Tercihli Ticaret Anlaşmaları, Serbest Ticaret Bölgesi, Gümrük Birliği, Ortak Pazar ve İktisadi Birlik (Parasal- İktisat Birliği) şeklinde aşağıda tek tek ele alınacaktır.

Tablo - 2: Ekonomik Entegrasyonların Ortak ve Farklı Yönleri

Ekonomik Entegrasyon Türleri	Tercihli Ticaret Anlaşmaları	Serbest Ticaret Bölgesi	Gümrük Birliği	Ortak Pazar	Ekonomik Birlik	Tam Ekonomik Birleşmeler
Tarifelerinin Düşürülmesi	Var	Var	Var	Var	Var	Var
Tarifelerin ve Kısıtlamaların Kaldırılması	Yok	Var	Var	Var	Var	Var
Ortak Gümrük Sistemi	Yok	Yok	Var	Var	Var	Var
Üretim Faktörlerinin Serbest Dolaşımı	Yok	Yok	Yok	Var	Var	Var
Ekonomik Politikaların Uyumlaştırılması	Yok	Yok	Yok	Yok	Var	Var
Ekonomik Politikaların Birleştirilmesi	Yok	Yok	Yok	Yok	Yok	Var

KAYNAK : Miroslav N. Jovanovic, The Economics of International Integration, First Edition, Edward Elgar Publishing, UK, 2006

1.3.1. Tercihli Ticaret Anlaşmaları

Tam manası ile bir birleşme olmayıp, ticaret anlaşması yapan ülkelerin anlaşmalarında belirtmiş oldukları, tek taraflı veya karşılıklı olarak birbirlerinden ithal ettikleri mallara düşük veya sıfır gümrük tarifesini öngören ticari işbirliği uygulamasıdır. Gümrük Birliği Teorisinin açıklandığı bölümde daha detaylı bilgi verilecektir.

1.3.2. Serbest Ticaret Bölgesi

Serbest Ticaret Bölgesi, bir ülkenin ticaret hacminin artmasına yönelik olarak, yabancı sermayeyi ve yatırımlarını ülkeye çekmek, yeni işletmelerin ve sanayinin kurulmasını teşvik etmek gayesi ile bürokratik aşamaların ve gerekliliklerin minimize edildiği, içerisinde vergi, gümrük tarifeleri ve kotaların kaldırıldığı, devlet tarafından belirlenmiş özel alan/alanlardan oluşan bölgelerdir.

Peki, Serbest Ticaret Bölgesi ve Gümrük Birliği'nin arasındaki fark nedir ki, ülkeler Serbest Ticaret Bölgesi ile yetinmemiştir. Buna bakıldığında; her iki entegrasyon tipinde de üye ülkeler arası ticaret serbest olmaktadır. Lakin, gümrük birliğinde, üye ülkelerin tamamı; birlik dışı ülkelere karşı ortak gümrük tarifesi uygulamaktadır. Buna karşın serbest ticaret bölgesi ülkeleri, bölge dışındaki ülkelere karşı birbirinden bağımsız tarife uygulayabilmektedir. Bu ise serbest ticaret bölgesine taraf ülkelere, gümrük birliğine üye olanlara göre, ticarette daha geniş ve esnek davranma olanağı sağlamaktadır.

Serbest Ticaret Bölgesi'nde ayrıca bölge dışındaki ülkelere karşı farklı oranda gümrük vergisi uygulanması; bölge dışı ülkelerin, tarifelerdeki farklılıklardan faydalanarak, ticareti yönlendirme girişiminde bulunmasına yol açar (Balassa, 1961). Böylece gümrük vergisi gelirleri en düşük tarife uygulayan ülkeye gider, diğer ülkeler ise kayıpla karşılaşır. Buna karşın, bölge ülkeleri tarife geliri kaybını önlemek amacıyla tarife düzeylerini birbirlerine yakınlaştırır (Richardson, 1995).

Serbest Ticaret Bölgesi'nin ülkelere sağladığı imkanlara bakıldığında;

Vergi avantajlarından yararlanma imkânı, bölgede faaliyet gösteren işletmeler açısından geleceği planlayabilme imkânı, kâr transferi imkânı, ticaret

kolaylığı imkânı, gümrük vergisi prosedüründen arındırılmış ticari faaliyet imkânı, serbest dolaşım belgelerinin temini imkânı, gümrüklerde uygulanan zorunlu zaman kısıtlamasının bulunmaması, pazar ihtiyaçlarına ve şartlarına göre serbestçe belirlenecek ticari faaliyet imkânı, yerli ve yabancı tüm pazarlara erişim imkânı, azaltılmış bürokratik prosedür ve dinamik işletme yöntemi, ucuz alt yapı imkanı, tedarik zinciri imkânlarından yararlanma kolaylığı gibi imkânlar karşımıza çıkmaktadır.

Serbest Ticaret Bölgesi, ülkeler arasındaki dış ticareti arttırıcı, ülkelerin istihdamı düzeyini yukarı yöne çeken etkisi olması sebebi ile refah düzeyinin artması yönünde de katkısı olmaktadır. Ancak bu durum yalnızca serbest ticaret bölgesi olan bölgelerde faaliyet gösteren işletmeleri kapsaması dolayısı ile dar bir alanda kalmaktadır.

Özetle, her ülkenin kendi başına gümrük tarifesi politikası uygulaması serbest ticaret bölgelerinin ekonomi üzerindeki etkilerini sınırlar ve sadece belirli bir yerde, dar kapsamlı bir piyasa olarak karşımıza çıkmakta olduğundan, tüm ticaret kalıplarını etkileyecek büyüklükte değildir.

1.3.3. Gümrük Birliği

Gümrük Birliği, birliğe üye ülkelerin birbirleri ile olan ticaretlerinde, her çeşit tarife ve eş değer vergiden muaf olduğu ve bununla beraber üyelerin, Birlik dışındaki herhangi bir ülkeye de ortak bir gümrük tarifesini benimsemeleri temeline dayalı ekonomik entegrasyon modelidir.

"Gümrük Birliği'nde Serbest Ticaret Bölgesi'nde olduğu gibi, sadece mal piyasalarında bütünleşme amaçlanmış ve bütünleşmeye katılan ülkeler arasında mal akımlarını kısıtlayan gümrük vergileri ve diğer dış ticaret kontrolleri kaldırılmıştır. Ama birinciden farklı olarak üçüncü ülkelere karşı uygulanan gümrük vergileri eşitlenmektedir" (Yıldız, 1999).

Bölgesel bütünleşme anlaşmalarının bir kategorisi olan Gümrük Birliği ile üye ülkelerin başlangıçta, aşağıda belirtilen ekonomik kazançları hedeflediklerini söyleyebiliriz;

- Karşılaştırmalı üstünlükler yasasına göre uzmanlaşmanın artışı ve üretimde etkinliğin yükselmesi,
- Büyüyen pazara yönelik olarak üretimin arttırılarak ölçek ekonomilerinden yararlanılması (ki buna en güzel örnek, Türkiye'nin AB ile imzaladığı gümrük birliği

anlaşmasıdır),

- Uluslar arası piyasalarda pazarlık gücünün arttırılması, hammadde ve yarı mamül fiyatlarında daha ucuza maliyetlendirme ve ticaret hadlerinde iyileştirme,
- Teknolojik ilerlemelerin; üretim faktörlerinin nitelik ve niceliğini değiştirmesi. Bununla birlikte yüksek endüstriyel ürünlerin, katma değeri yüksek sanayilerin ve endüstri-içi ticaretin rekabet gücünü arttırıcı etkisinden fayda sağlamak…

Netice de ise gümrük birliği, uluslar arası rekabette, üye ülkelerin toplamına; "bütün, parçaların toplamından daha büyük bir şeyi ifade eder" (Gombrich) felsefik yaklaşımında olduğu üzere refah ve rekabet gücünün artması, birlik dışı ülkelere karşı korumacı politikaların (bir nevi merkantilist düşünce de olduğu üzere) uygulanması ile ticareti saptırıcı etkiyi doğurması amacıyla uygulanmaktadır.

Viner (1950), Gümrük Birliğinde ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkiler tanımlamıştır. Buna göre ticaret yaratıcı etki; yerli pazarda ürettiğini tüketen bir ülkenin birliğe dahil olduktan sonra dış ticarete açılmasını tanımlar. Gümrük tarifelerin olmaması da dış ticareti pozitif yönde etkiler. Ticareti saptırıcı etki ise; Gümrük Birliği öncesinde bir ülkenin daha ucuza üretim yapan diğer bir ülkeden sağladığı malın, tarifelerin kalkmasıyla daha avantajlı hale gelen birlik içerine kaymasıdır. Sonuç olarak, Birlik dışındaki ülkelerle yapılan ticaret, Birlik içine doğru sapma göstermiştir.

Gümrük Birliği'nin refah üzerindeki ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkilerin incelenmesi gerektiğini daha önceleyerek vurgulayan ise Lipsey olmuştur. (Lipsey, 1957). Lipsey'in çıkarımlarına göre gümrük birliğinde, ticaret yaratıcı etki; makro-ekonomik düzeyde uzmanlaşmaya dolayısı ile birlik içi ülkeler açısından pozitif yönde etkili olacaktır. Ticaret saptırıcı etkinin ise olumsuz yanlarının olabileceğini vurgulamıştır. Maliyeti daha düşük üretim yapan ve bu konuda talebin olmasıyla üretimini artıran ülkeler, alıcılarının kurdukları gümrük birlikleriyle ilk kayba uğrayanlar olacaklardır. Gümrük birliği dışında kalan ülkeler önceki kadar ticaretten pay alamayacaklarından üretim kayıpları yaşayacaklardır.

Tablo - 3: Yıllara Göre Ekonomik Entegrasyonların Oluşum Tarihleri

Sıra No	Oluşturulma Yılları	Gümrük Birliği Adı
1	1961	Central American Common Market (CACM)
2	1972	Europen Union (EU)
3	1974	Caribbean Community and Common Market (CARICOM)

4	1990	Andean Community (İspanyolca: Comunidad Andina: CAN)
5	1991	MERCOSUR
6	1995	Common Market for Eastern and Southern Africa (COMESA)
7	1995	ECOWAS
8	1997	Rusya-Belarus-Kazakistan
9	1999	Economic and Monetary Community of Central Africa (CEMAC)
10	2000	East African Community (EAC)
11	2000	West African Economic and Monetary Union (WAEMU)
12	2003	Gulf Cooperation Council (GCC)
13	2004	Southern African Customs Union (SACU)
14	2015	Eurasian Economic Union (EAEU) - Accession of Armenia

Kaynak: DTÖ (2020) verileri kullanılarak oluşturulmuştur.

1.3.3.1. Gümrük Birliği Teorisi

Ekonomik entegrasyonun modern dönemde 1950'li 1960'lı yıllarla birlikte ön plana çıkmış olan ve üzerinde modellemeler çalışılmış olan türüdür. Genel ekonomi teorisi kapsamında, birinci en iyi teorisi yani; tam rekabet ve global alanda serbestleştirilmiş ticaret dünya refahını maksimum düzeylere taşıyacaktır. Elbette böyle bir durumun gerçekleşmesi noktasında şu da açıktır ki; ulus devletlerin veya mevcut hegemon gücün veya herhangi bir ticari politik topluluğun içinde bulunduğu mevcut pozisyonunu kaybetmemesi açısından gerçekleşmesi zor bir realitedir.

Tam da bu sebeple Viner, gümrük birliğinin üzerinde durarak; ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkileri üzerinden uluslararası ticarette uygulanacak böyle bir modelin refah arttırıcı veya refah üzerinde olumsuz etkilerinin olabileceğini vurgulamıştır. Ayrıca birinci en iyi teori; tam rekabetin olduğu bir ortam varsayımı ile yani özel maliyet-fayda ile sosyal maliyet-fayda arasında bir fark olmaması durumuna bağlıdır. Gerçek dünyada ise uygulanmasındaki zorlukların sebebiyle, başta Viner, akabinde Lipsey Lancaster Meade ve Kemp gibi akademisyenler Gümrük Birliği teorisini, global manada tüm kısıtlıların kalkmasının imkansızlığından hareketle, kısmi entegrasyon ve buna bağlı olarak dengeli kısıtları öne sürmüşlerdir. Bunun neticesinde ikinci en iyi teoriyi ortaya atılmış, ütopik olandan reel piyasa şartlarına yönelik fikri ve matematiksel çerçeve ortaya konulmuştur (Aynagöz, 2002).

Teoriyi ilk gündeme getiren Viner olup, ikinci en iyi teorisi ile akademik literatüre girmesine vesile olmuştur.

El Agraa (1989) ise Gümrük Birliği ile üye ülkelerin iktisadi açıdan hedefledikleri noktalar olarak özetle şunları beyan etmiştir;

- Ülkelerin mevcut üretim potansiyelini güçlendirmek, uzmanlığını arttırmak,
- Üretimlerinde artışa giderek ölçek ekonomisini yakalayabilmesine olanak sağlayacak daha genişlemiş bir pazara girebilmek,
- Genişlemiş pazar hacmi neticesinde pazarlık gücünde artış ve daha ucuza maliyet dengesi üzerinden ticaret hadlerinde iyileşme sağlayabilmek,
- Yeni durumda oluşacak artan rekabet ortamına uyumlu piyasa ortamına kavuşmak,
- Teknoloji yoğun üretim faktör etkisinin iktisadi pozisyonuna çarpan etkisinden faydalanmak.

Bu noktadan hareketle, gümrük birliği teorisinin statik ve dinamik etkileri üzerinde durulacaktır.

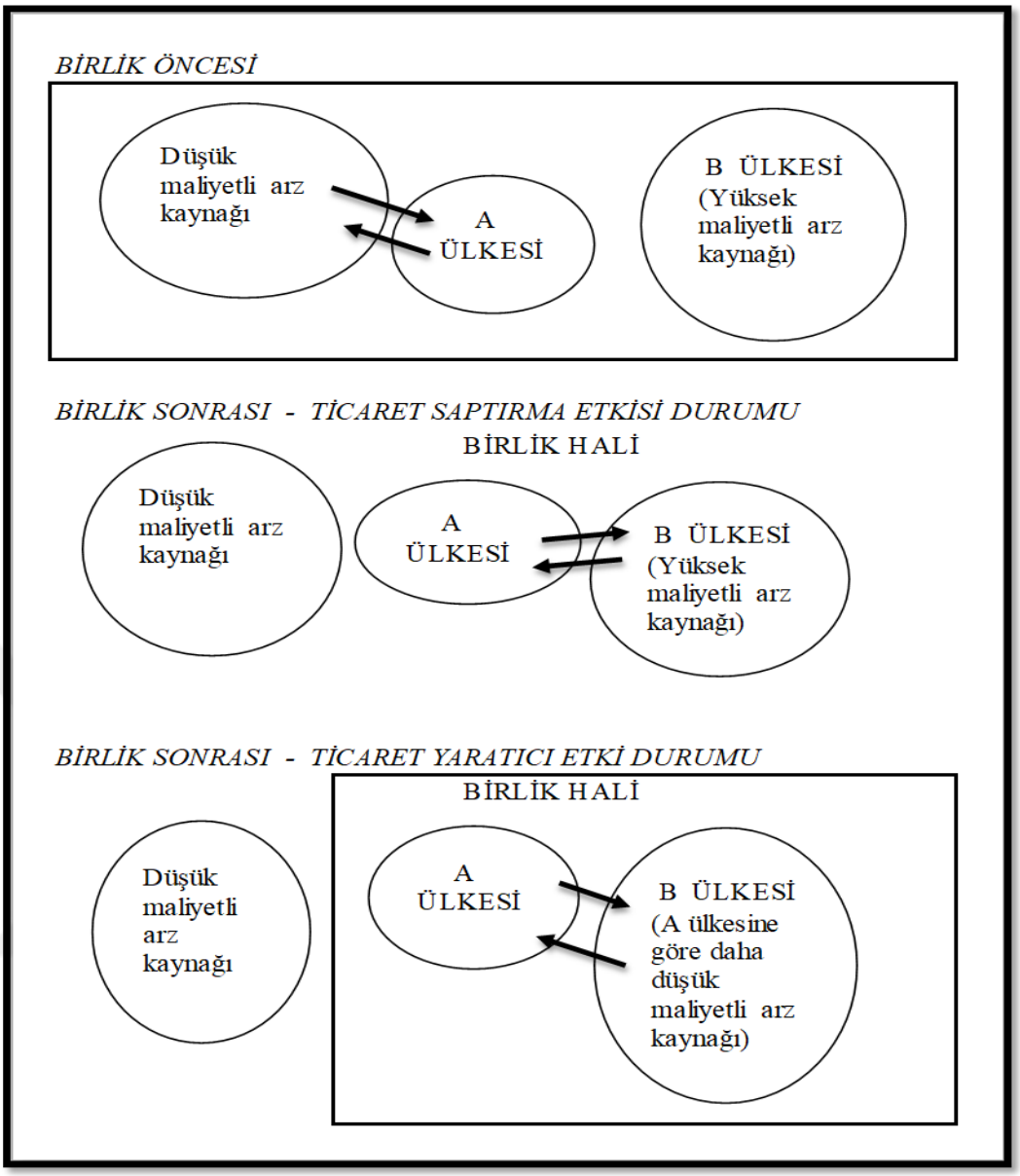
1.3.3.1.1. Gümrük Birliğinin Statik Etkileri

1.3.3.1.1.1. Kısmi Denge Yaklaşımı

Viner'e göre Gümrük Birliği teorisi (en iyi ikinci teori) üzerinden entegrasyonu inceleyecek olursak;

- Ticareti saptırma yani birlik öncesinde daha düşük maliyetli arz kaynağı üzerinden yapılan ticaretin, birlik durumu ile daha düşük maliyetli arz kaynağı olan ve birlik dışında kalan ülke yerine; birlik içi daha yüksek maliyetli arz kaynağına kayması durumunda oluşan etki,
- Ticaret yaratma yani birliğin kurulması ile ticaretin birlik içi daha düşük maliyetli arz kaynağı olan üye ülkeye kayması durumları üzerinden açıklanabileceğini belirtmiştir.

Bu durumu görsel olarak ifade eden Şekil-1 aşağıda incelenebilir.

Şekil – 1: Birlik Öncesi ve Sonrası Karşılaştırma

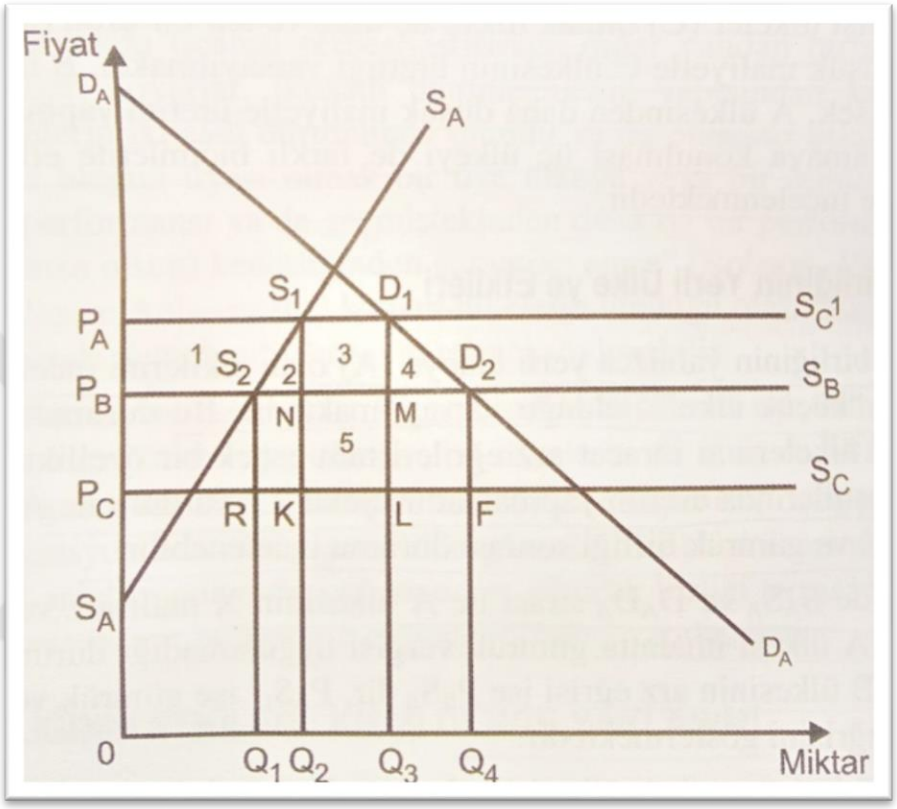
Viner'ın teorisinde gümrük birliğinin statik etkileri aşağıdaki varsayımları temel alarak ortaya konmuştur;

- İş gücü, sermaye stoğu ve teknoloji verileri dikkate alınmış yani üretim etkisi merkeze alınarak, talep ve tüketim sıfır kabul edilmiş,
- Üretim faktörleri tam çalışır ve ülke içinde serbest, uluslararasında ise serbest dolaşımda değildir,
- Dış ticaretin kısıtlanmasının da yalnızca gümrük vergileri olduğu varsayımı üzerinden analiz yapılmıştır.

buna göre statik etkileri inceleyecek olursak,

1.3.3.1.1.1.1. Gümrük Birliğinin Yerli Ülkeye Etkileri

A ülkesi; gümrük birliğindeki yerli ve küçük ülke kabul edilirse, B ülkesi; birlik üyesi olarak ortak ülke ve C ülkesi birlik dışı ülke olarak kabul edildiğinde; aralarında ticarete konu olan "m" ürünü üzerinden aşağıdaki grafik incelenirse;

Şekil – 2 : Gümrük Birliğinin Yerli Ülkeye İktisadi Etkileri
(Kaynak: KÜÇÜKAHMETOĞLU, O., **Ekonomik Entegrasyon – Küresel ve Bölgesel Yaklaşım,** Ekin Yayın, 3. Baskı, Bursa, 2013)

Gümrük Birliği öncesindeki duruma göre;

- A ülkesi bakımından B ve C ülkelerinin ihracat arz eğrileri tam esnek,
- A ülkesi artan maliyet koşullarında üretim yapmaktadır,
- M malı için S_AS_A , A ülkesi arz eğrisini; D_AD_A A ülkesi talep eğrisini,
- A ülkesi ithalatta vergi uygulanmadığında, PbSb: B ülkesinin arz eğrisini, PcSc ise C ülkesinin arz eğrisini gösterir,
- A ülkesinin gümrük vergisi uyguladığı durumda ise, $PaSc^1$: C ülkesinin arz eğrisinin son halini gösterir,

Bu bilgiler ışığında, A ülkesi ithal etmekte olduğu "m" ürünüyle ilgili olarak;

- Yurtiçi üretimini korumak maksadıyla her iki ülkeye tarife uyguladığında, B ve C ülkelerinin fiyatları yükselecektir. C ülkesinin fiyatının B'ye göre daha düşük olması nedeniyle A ülkesi C'den ithalat yapacaktır,
- A ülkesi PaPc kadarlık bir gümrük tarifesi uyguladığında sırasıyla; yurtiçi fiyat OPa, üretim OQ2 ve tüketim OQ3 olacaktır,
- A ülkesi Q2Q3 kadarlık ürünü, OPc fiyatından C ülkesinden ithal edecektir,
- A ülkesinden gümrük tarifeli olarak tüketiciye m ürünü OPa fiyatına mal olacaktır,
- A ülkesi ithal edilen m ürünü üzerinden toplamda KLD_1S_1 kadar gümrük vergisi geliri elde etmiş olacaktır.

Gümrük Birliği sonrası duruma göre,

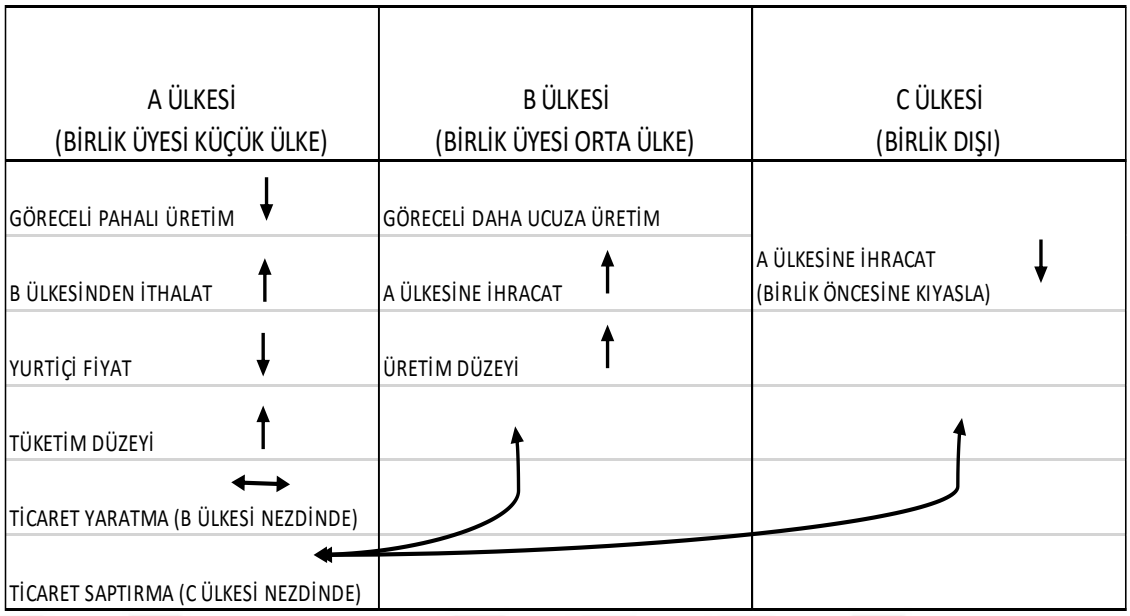
- A ve B ülkesi Gümrük Birliği kurduklarında birbirlerine karşı gümrük tarifesi ortadan kalkacak ve C ülkesine karşı ortak tarife uygulamasına geçeceklerdir,
- A ve B ülkelerinin uyguladığı ortak tarifenin PaPc olduğu kabul edilerek, A ile B ülkeleri arası ticaret serbestleşecek ve B ülkesinin fiyatı OPb düzeyinde kalırken, c ülkesinin fiyatı OPc'den OPa'ya Yükselecektir,
- A ülkesinde birlik öncesi "m" ürünü fiyatı OPa iken, birlik sonrası OPb düzeyine inecektir,
- Böylece A ülkesinde üretim, ticaret hacmi ve refah düzeyinde bu durumun etkileri olacaktır bu etkiler ise kısaca özetlenir ise;

**** Ticaret etkisi***

- A ülkesindeki üreticilerin bir kısmı yurtiçi fiyatlardaki OPa-OPb kadarlık kayıp nedeniyle üretimlerini durdurmak noktasında olacaktır, üretim ise OQ2-OQ1 kadar düşmüş olacaktır,
- Yurtiçi piyasada arz fiyat marjı aşağıya yönelecek ve tüketicilerin talepleri pozitif yönde artacak, toplam tüketim - toplam üretim olan Q1Q4 kadar talep fazlası oluşacaktır,
- Toplam ithalat Q2Q3'den Q1Q4'e yükselerek, ticaretin genişlemesine sebep olacaktır (VINER ve MEADE, 1957-1960)

Bu durumu özetleyecek olursak;

Tablo – 4 : Birlik Öncesi Ve Sonrası A,B Ve C Ülkeleri Karşılaştırma

**** Bölüşüm etkisi***

Gümrük Birliği durumunda A ülkesinde, hem üretici hem de tüketici üzerinde etkileri olmaktadır;

- Gümrük vergisinin katması yine m dalının yurtiçi fiyatı düşecek ve tüketimi artacaktır,
- OPa-OPb fiyat farkı tüketicilerle lehine şekilde 1+2+3+4 dörtgeninin alanına karşılık gelen oranda kazanç sağlayacaktır,
- Üretici açısından ise X alanına denk gelen oranda rantta azalmaya yol açacaktır, bu da Gümrük Birliği öncesi ile sonrası fark olan SaS1Pa ile SaS2Pb kadardır,
- Öylece Gümrük Birliği ile üretici tüketici arasında bir bölüşüm etkisi doğmaktadır.

**** Üretim etkisi***

Viner'in başta da belirtildiği üzere tüketimin sabit kabulüne göre Gümrük Birliği ile a ülkesinde üretimin etkisi ise şu şekilde olacaktır;

- A ülkesinde üretimde OQ2-OQ1 = Q1Q2 kadar azalma oluşacaktır,
- Q1Q2 kadarlık azalma birlik içi B ülkesinden karşılanacak ve Q1S2S1Q1 (A ülkesindeki "m" ürününün maliyeti) ile B ülkesinden ithal maliyeti olan Q1S2NQ2'den ithal durumunda; Q1Q2 kadarlık ticaret yaratma etkisi açığa çıkacaktır,
- Ticaret yaratma etkisinin sonucu olarak Y alanı kadar, üretim kaynaklı refah

sağlanacaktır.

Halbuki gümrük tarifesinin (birlik öncesi) geçerli olduğu durumda ithal malın, yerli üretim olan mala göre fiyatı daha pahalı olmakla birlikte; yurt içi üretimin artmasını tetiklemesine, üretimin artışı da kaynak kullanımında israfa neden olacaktır. Bunun nedeni de ithalata rakip mal üretimi için kullanılacak kaynağın, ihracatı kullanılabilecek iken iç piyasaya harcanmış olmasıdır.

**** Tüketim etkisi***

Viner'in sadece üretim merkezli analizinin noksan olduğundan hareketle Gehrels ve Lipsey (1957) Bütün faktörünü de değerlendirmeye katmışlar ve şekildeki gibi;

- Gümrük Birliği akdinin yürürlüğe girmesi ile A ve B ülkeleri arasındaki ticarete binaen, A ülkesi kendi iç üretimine göre daha uygun maliyetli ürünü, B ülkesinden ithal edecektir,
- Q3Q4 kadarlık ithalatının sonucunda, Q3D1D2Q4 kadarlık bir fayda sağlayacaktır,
- Bu faydaya karşılık Q3MD2Q4 kadarlık bir ödeme yapacaktır,
- Fayda ile ödeme arasında kalan fark olan D1D2M üçgeni kadar A ülkesi net refah kazancı elde edecektir. Bu ise tüketimindeki net artışın sonucuna işarettir. Görüldüğü üzere Gümrük Birliği ile üye ülkeler arası tarifenin kalkması, tarifenin olduğu durumun aksine tüketimde pozitif etkili olmaktadır. Nedenine bakıldığında ise gümrük vergileri-tarifeleri sonucunda (birlik öncesindeki durumda) ithal malların fiyatları yükselecek ve tüketicinin alım gücünü olumsuz yönde etkileyerek, sonuç itibariyle ise ülke bazında tüketimin kısılmasına ve kaybına yol açacaktır.

**** Tarife geliri etkisi***

Gümrük Birliği öncesinde;

- A ülkesi C ülkesinden Q2Q3 kadarlık ithalat yapmakta ve Q2Q3LK kadarlık ödeme yapmaktadır,
- Yapılan bu ithalatın üzerinden de KLD1S1 kadarlık gümrük vergisi geliri elde etmiş olacaktır,
- Birlik öncesi durumda; yurtiçi üreticiler ve devlet kazançlı çıkmakta iken,

üreticiler malı daha pahalıya almış olacaktır.

Gümrük Birliği sonrasında ise;

- A ülkesi, B ülkesinden Q2Q3 kadarlık ithalat yapmakta ve buna karşın Q2Q3MN kadarlık ödeme yapmaktadır,
- A ülkesi, C ülkesi yerine B ülkesinden alım yapmakla; Q2Q3 kadarlık ticaret saptırma etkisine ve sonuç olarak KLMN alanı kadarlık refah kaybı yaşayacaktır.

Sonuçta Gümrük Birliği öncesinde 3+5 devlet ve yurtiçi üreticiye giden rant iken, birlik sonrasında bu rant 5'e düşecektir. Aradaki kayıp, A ülkesindeki tüketici ile B ülkesindeki ihracatçı arasında paylaşılır. Tarife geliri etkisi 5 olarak karşımıza çıkar.

**** Refah etkisi***

- Gümrük Birliği ile A ülkesi, birlik öncesinde C ülkesinden yapmış olduğu ithalatını; birlik ile birlikte B ülkesine kaydıracaktır,
- Bu durumun yaşanmasında; ticaret yaratma etkisi yani, A ülkesinin yüksek maliyetli "m" ürününün üretimini durdurması ve daha düşük maliyetli başka ürün ile ikamesini sağlayarak, tüketimde ortaya çıkan artıştan kaynaklı boşluğu ise "m" malını birlik üyesi B ülkesinden ithalatla karşılaması durumu etkilidir,
- C ülkesi açısından ise; birlikle beraber A ile B ülkeleri arasında oluşan ticaret ilişkisi, C'nin kaybına ve A'nın birlik öncesi C'den ithal ettiği düşük fiyatlı malı, birlik sonrasında daha yüksek fiyata B'den ithal etmesine ve bunun sonucu olarak ticareti saptırma etkisi ile karşılaşması durumudur,
- Böylece ticaret yaratma ile refah arttırıcı; saptırma ile de refah kaybına neden olan durum ortaya çıkacaktır,
- A ülkesi açısından refah etkisinin net sonucu şekildeki 2+4+5 bölgesinin alanı kadar olacaktır.

Viner'in analizine göre gümrük birliğinin ticaret yapma veya saptanmasının net sonucuna göre birliğin fayda, refah etkisinden söz edilebilirken, Meade'nin (1955) analizi daha detaylandırarak gümrük birliğinin olumlu veya olumsuz refah etkisinin incelenmesinde;

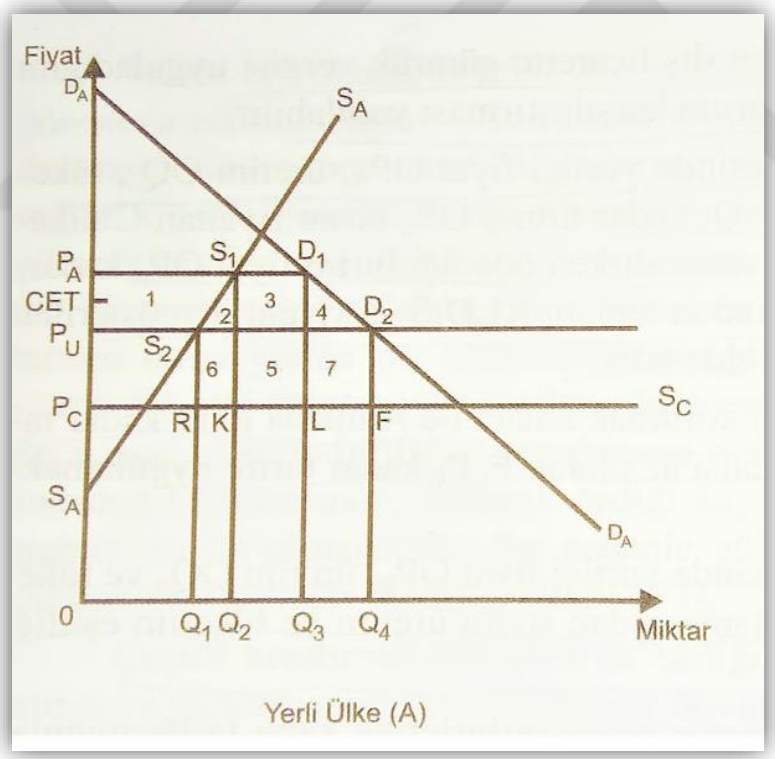
- Refahtaki pozitif durum, salt ticaret yaratma ile değil, aynı zamanda bunun yol açtığı maliyetlerdeki azalmadaki büyüklük ile de ilişkili olduğu,
- Refahtaki negatif durumda ise ticareti saptırma etkisinin yanı sıra bunun sebep olduğu maliyetlerdeki artışın büyüklüğünün de etkin olduğuna dikkati çekmiştir.

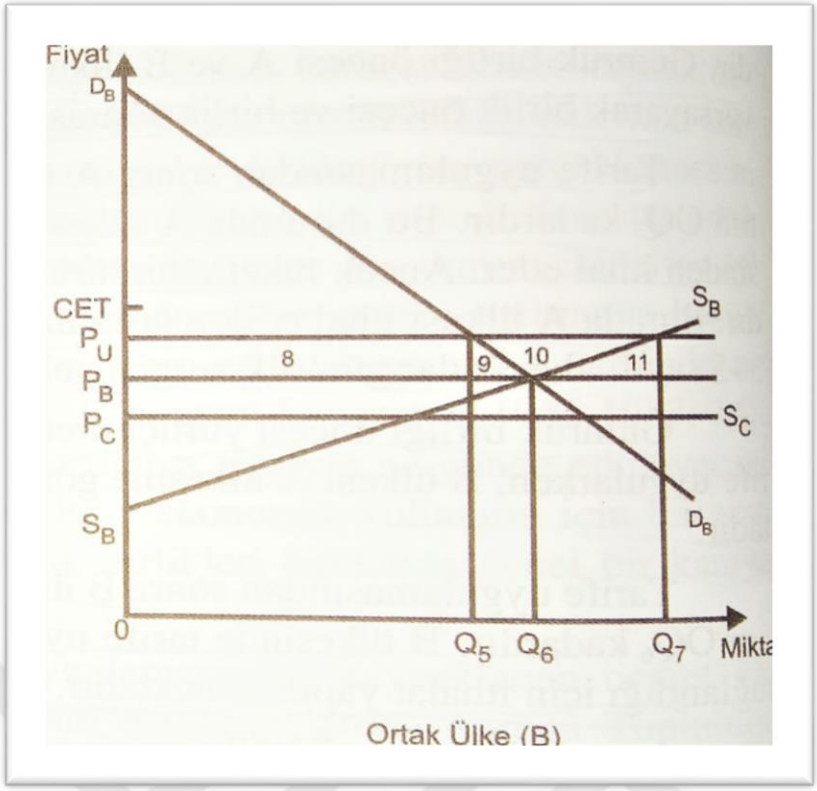
Bu duruma Baldwin ve Venables (1995) AT'nun ticaret yaratma etkisinin, ticaret saptırma etkisinden büyük olduğunu ortaya koymuş iken; Doğu Bloğu'nun, birliğin genişlemesi ile birliğe dahil olması sürecinde ise ticaret saptırıcı etkisinin 1995'e oranla önemli derecede arttığı ortaya konulmuştur (Soloaga ve Winters, 2001).

1.3.3.1.1.1.2. Gümrük Birliğinin Yerli ve Ortak Ülkeye Etkileri

Bir önceki bölümde gümrük birliğinin yerli ülke olan etkisi incelenmiş, bu bölümde ise kısmi denge (dar kapsamlı) üzerinden A ülkesi ve ortak ülke olan B ülkesi üzerinden Gümrük Birliği etkileri incelenecektir. Buna göre;

- A ve B ülkelerinin "m" ürününü artan maliyet koşulları altında ürettiği,
- Birlik öncesinde her iki ülkenin ithalata yönelik gümrük vergisi uygulamasının olduğu,
- B ülkesinin kendi kendine yeterli bir ülke olduğu varsayımı üzerinden Şekil-3'te;

Şekil – 3 : Gümrük Birliğinin Yerli ve Ortak Ülkeye İktisadi Etkileri

(Kaynak: CURZON, V., **The Essentials of Economic Integration,** St. Martin's Press, New York, 1974**)**

- SaSa, DaDa; A ülkesinin "m" ürünü için arz ve talep eğrisini,
- SbSb, DbDb; B ülkesinin "m" ürünü için arz ve talep eğrisini,
- PcSc ise C ülkesinin, tam esnek "m" ürünü ihracat arz eğrisini göstermektedir.

Birlik öncesi ve birlik sonrasının kıyas edildiği aşağıdaki Tablo-5 incelendiğinde;

Tablo – 5 : Birlik Öncesi ve Sonrası A (Yerli Üye), B (Ortak Üye) ve C Ülkeleri Karşılaştırma

BİRLİK ÖNCESİ (TARİFE OLAN DURUM)	BİRLİK SONRASI (TARİFESİZ DURUM)
- A ÜLKESİNDE; YURTİÇİ FİYAT OPa, ÜRETİM OQ2, TÜKETİM OQ3'tür. - A ÜLKESİ Q2Q3 KADAR MALI, OPc BİRİM FİYATINDAN C ÜLKESİNDEN İTHAL EDER, - A ÜLKESİ İTHALATTAN KLD1S1 KADAR GÜMRÜK VERGİSİ GELİRİ ELDE EDER, - A ÜLKESİ YURTİÇİ ÜRETİCİYİ VE ÜRETİMİNİ KORUMAK İÇİN PaPc KADARLIK TARİFE UYGULAR,	- A VE B ÜLKELERİ ARASINDA GÜMRÜK TARİFESİ KALKMIŞTIR, - A VE B ÜLKELERİ, C ÜLKESİNE ORTAK GÜMRÜK TARİFESİ UYGULARLAR, - TARİFE; A VE B ÜLKELERİNİN BİRLİK ÖNCESİ UYGULADIĞI TARİFELERİN ARİTMETİK ORTALAMASIDIR, - A VE B ÜLKELERİ GÜMRÜK BİRLİĞİ DIŞINA PcCET ORTAK GÜMRÜK

	TARİFESİNİ UYGULAR VE ÜRÜNÜN FİYATI OCET OLUR,
- B ÜLKESİ İSE PcPb KADARLIK TARİFE UYGULAR,	- A VE B ÜLKELERİNDE BİRLİK KAPSAMINDA YENİ DENGE FİYATI OPu OLUR,
- A ÜLKESİ C ÜLKESİNDEN Q2Q3 KADARLIK ÜRÜN İTHAL EDER,	- A VE B ÜLKELERİNDEKİ FİYATLAR; OPa>OPu>OPb ŞEKLİNDE OLUŞUR.
- B ÜLKESİNDE YURTİÇİ ÜRÜN FİYATI OPb, ÜRETİMİ OQ6, TÜKETİMİ OQ6 KADARDIR,	- A ÜLKESİ, "m" ÜRÜNÜNDE KENDİSİNE GÖRE KARŞILAŞTIRMALI ÜSTÜN OLAN B ÜLKESİNDEN İTHALATA YÖNELİR,
- NETİCEDE, B ÜLKESİNDE ÜRETİM VE TÜKETİM EŞİTLİĞİ DURUMUNDAN ÖTÜRÜ İTHALAT DURUMU YOKTUR.	- A ÜLKESİNİN, "m" MALINDA YURTİÇİ ÜRETİMİ OQ2'DEN OQ1'E DÜŞER VE TÜKETİMİ İSE OQ3'DEN OQ4'E ÇIKAR,
	- A ÜLKESİNDE "m" MALI ÜRETİMİNDEKİ DÜŞÜŞ, SEKTÖREL İSTİHDAMDA BOŞA ÇIKMA ETKİSİ YAPAR,
	- A ÜLKESİ, B ÜLKESİNDEN Q1Q4 KADARLIK ÜRÜN İTHALATI YAPAR,
	- A ÜLKESİ; Q1Q2 + Q3Q4 KADARLIK TİCARET YARATMA ETKİSİNE KARŞIN, Q2Q3 KADARLIK TİCARET SAPTIRMA ETKİSİNE MARUZ KALACAKTIR,
	- A ÜLKESİ NET REFAH ETKİSİ (2+4)-5 İLE KARŞILAŞACAKTIR,
	- B ÜLKESİNDE; ÜRÜN FİYATINDAKİ OPu-OPb KADAR YÜKSELİŞ VE ÜRETİMDE Q6Q7 KADAR ARTIŞ NEDENİYLE 11 KADARLIK ÜRETİMDE ETKİNLİK KAYBI YAŞANIR, - TÜKETİM AÇISINDAN İSE; Q5Q6 KADAR AZALIŞ VE OPu DENGE FİYATINDAN Q5Q7 KADAR ARZ FAZLASI SONUCU; A ÜLKESİNE İHRACAT OLUR VE İHARACATTA ARTIŞ GERÇEKLEŞİR,
	- B ÜLKESİNİN NET REFAH KAZANCI İSE 10 KADAR OLACAK VE B ÜLKESİ GÜMRÜK BİRLİĞİNİN NET KAZANANI OLACAKTIR.

Sonuç itibariyle Gümrük Birliği sonrasında A ve B ortak ülkelerinin ticaret hacmi artacak ve ticaret yaratmaya vesile olacaktır. Ülkeler arasında kaynakların karşılıklı üstünlüklere göre paylaşımı neticesinde Birlik içi üreticiler üretimlerinde daha etkin oldukları alana yönelerek, önceki durumdaki verimsizliği terk edeceklerdir (Mc Donalds, 2005). Özetle;

- A ülkesinin hem ticaret yaratma, hem de ticaret saptırmaya maruz kalması durumu

gözlenirken, B ülkesinin net ihracat geliri elde ettiği söylenebilir,

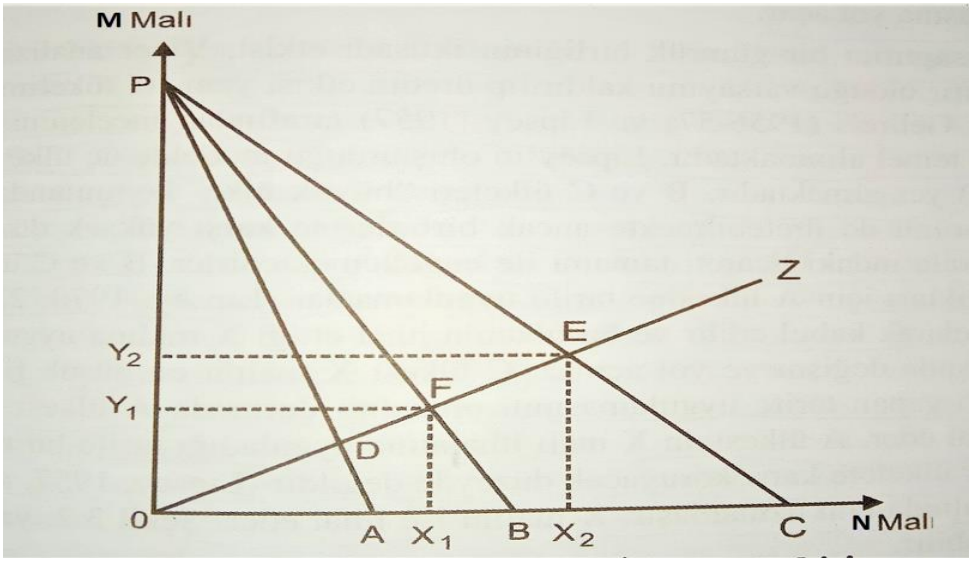
- A ülkesinde ticaret yaratma etkisi > ticaret saptırma etkisi ise; tüm birlikte refah artışı etkisi,
- A ülkesinde ticaret saptırma etkisi > ticaret yaratma etkisi ise; aradaki fark ve B ülkesinin ihracat gelirinin toplamından hareketle net refah etkisi, olumlu veya olumsuz olarak belirlenebilir.

1.3.3.1.2. Gümrük Birliğine Genel Denge (Tam Kapsamlı) Yaklaşımı

Sadece üretim etkilerinin göz önüne alındığı bir gümrük birliğinin iktisadi refaha etkileri incelenecektir. Daha sonra ise tüketimin de hesaba katılması üzerine analiz yapılacaktır.

1.3.3.1.2.1. Tüketimde İkamenin Olmadığı (Yalnız Üretim etkisi) Durum

Viner'in 1950'lerde üzerinde çalışıp ortaya koymuş olduğu tüketimde ikametin olmadığı durum (talep esnekliğinin sıfır olduğu durum) dikkate alındığında, gümrük birliğinde olan A ve B ülkeleri için şekil-4 üzerinden bakıldığında;

Şekil – 4 : Ticaret Saptırmanın İktisadi Etkisi (Tüketimde ikamenin olmadığı, yalnız üretim etkisi üzerinden)

(Kaynak: LIPSEY, **The Theory of Customs Unions: A General Survey,** Economic Journal, vol. 70, 1960**)**

- A ülkesi yerli, B ülkesi birliğin ortak üyesi ve C ülkesi birlik dışı ülke olarak kabul

edilerek, uluslararası ticarette söz konusu mallar M ve N olmak üzere,

- PA, A ülkesinin M ve N ürünleri arasındaki doğrusal üretim olanakları eğrisi,
- PB, B ülkesinin sabit dış ticaret haddi,
- PC, C ülkesinin sabit dış ticaret haddi,
- OZ doğrusu; A ülkesinde M ve N mallarının sabit oranlı tüketim eğrisi olsun,

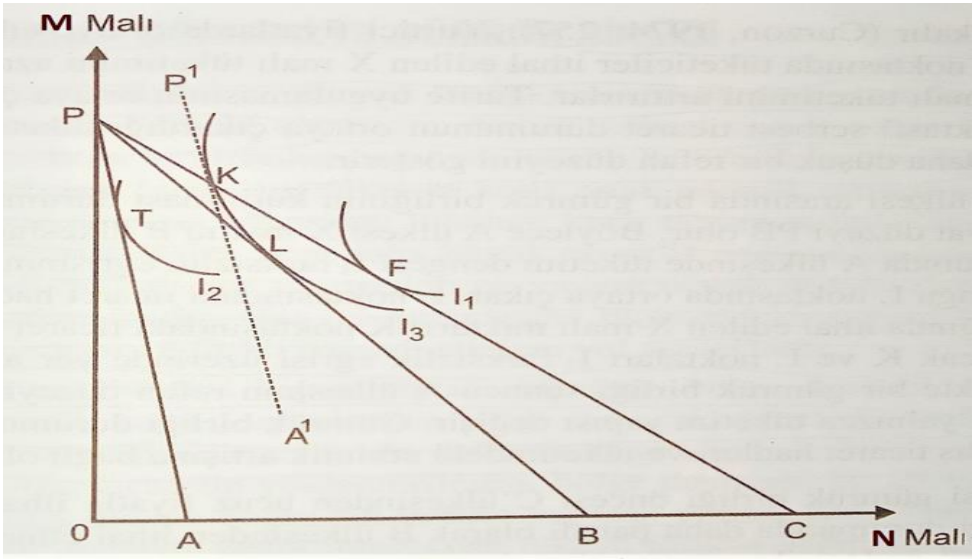
Bu bilgiler ışığında birlik öncesi ve birlik sonrası durum aşağıdaki tablo-6'daki gibidir.

Tablo – 6 : Gümrük Birliğine Genel Denge (Tam Kapsamlı) Yaklaşımı (Tüketimde ikamenin olmadığı durum üzerinden)

A, B VE C ÜLKELERİ SERBEST TİCARET HALİNDE	A VE B ÜLKELERİ BİRLİK ÜZERE; C ÜLKESİ BİRLİK DIŞI
- A ÜLKESİ; KARŞILAŞTIRMALI ÜSTÜN OLDUĞU N MALINI ÜRETİR-UZMANLAŞIR; M MALINI C ÜLKESİNDEN İTHAL EDER, - A ÜLKESİ M MALININ YURTİÇİ ÜRETİMİNİ KORUMAK İÇİN TARİFE UYGULAR İSE, YURTİÇİ TİCARET HADDİ PA OLUR, TÜKETİM DENGESİ İSE D OLUR, - A ÜLKESİ TARİFE UYGULAMAZ VE SERBEST TİCARET ÜZERİNDEN İLERLERSE, M MALINI C ÜLKESİNDEN İTHAL EDER, TİCARET HADDİ PC OLUR, TÜKETİM DENGESİ E OLUR, - A ÜLKESİ, PN2 KADAR N MALI İHRAÇ EDERKEN, OM2 KADAR M MALI İTHAL EDER, - BÖYLECE; E TÜKETİM DENGESİ NOKTASINDA M VE N MALLARININ MİKTARI D TÜKETİM NOKTASINA GÖRE DAHA YÜKSEKTİR, - NETİCEDE, A ÜLKESİ İÇİN GENEL REFAH YÜKSELMİŞ OLACAKTIR.	- A VE B ÜLKELERİ, C ÜLKESİNE ORTAK GÜMRÜK TARİFESİ UYGULARLAR, - A ÜLKESİ, C ÜLKESİNDEN İTHALATINI DURDURUP, B ÜLKESİNDEN DAHA PAHALI ÜRÜNÜ ALMAYA YÖNELİR VE TİCARET SAPMASI ETKİSİ İLE KARŞILAŞIR, - A ÜLKESİNİN TİCARET HADDİ, BÖYLECE PC YERİNE PB OLUR VE F NOKTASI İSE GÜMRÜK BİRLİĞİ DURUMUNDAKİ YENİ DENGE NOKTASI OLUR, - A ÜLKESİ, PN1 KADAR N MALI İHRAÇ EDERKEN, OM1 KADAR M MALI İTHAL EDER, - SONUÇTA A ÜLKESİNİN; BİRLİK SONRASI F TÜKETİM DENGESİ NOKTASINDAKİ M VE N MALLARININ TÜKETİMİNDEN SAĞLADIĞI REFAH; BİRLİK ÖNCESİ DENGE NOKTASI OLAN E NOKTASINDAKİ TÜKETİME GÖRE DÜŞMÜŞTÜR, - A ÜLKESİ TİCARET SAPTIRICI ETKİ SONUCU, DIŞ TİCARET HADLERİNDEKİ OLUMSUZ ETKİLENME İLE REFAH KAYBI YAŞAR.

1.3.3.1.2.2. Tüketimde İkamenin Olduğu Durum

Aşağıdaki şekil-5'de görüleceği üzere üç farklı ülke (A.B.C) ve iki adet ürün (M,N) üzerinden yapılan çalışmada (GEHRELS, 1957) (LIPSEY, 1957);

Şekil – 5 : Ticaret Saptırmanın İktisadi Etkisi (Tüketimde ikamenin olduğu durum üzerinden)

Kaynak: LIPSEY, **The Theory of Customs Unions: Trade Diversion and Welfare,** Economica,,vol. 24, 1957

- A ülkesi küçük, B ve C ülkeleri büyük ülke,
- B ve C ülkeleri, hem N, hem M mallarını üretebilmekte ve birbirine yüksek tarife uygulamakta,
- B ve C ülkeleri büyük ülke olmaları hasebiyle, A ülkesine tarife uygulamamakta,
- C ülkesi M malını en düşük fiyata üreten ülkedir, varsayımları üzerinden;
  - A ülkesi için M ve N mallarının fiyat doğrusu PA,
  - B ülkesi için M ve N mallarının fiyat doğrusu PB,
  - C ülkesi için M ve N mallarının fiyat doğrusu PC,
  - A Ülkesinin dikey eksende gösterilen N malı üretimi; OP miktarınca olacak,
  - I1, I2, I3 Toplumsal farksızlık eğrilerini gösterecektir.

Buna göre ülkelerin serbest ticaret halinde ve birlik halindeki genel denge analizi aşağıdaki Tablo-7'deki gibi olacaktır.

Tablo – 7 : Gümrük Birliğine Genel Denge (Tam Kapsamlı) Yaklaşımı (Tüketimde ikamenin olduğu durum)

A, B VE C ÜLKELERİ SERBEST TİCARET HALİNDE	A VE B ÜLKELERİ BİRLİK ÜZERE; C ÜLKESİ BİRLİK DIŞI
- A ÜLKESİ; M MALINI EN DÜŞÜK FİYATLI OLDUĞU C ÜLKESİNDEN İTHAL EDER,	- A VE B ÜLKELERİ, C ÜLKESİNE ORTAK GÜMRÜK TARİFESİ UYGULARLAR,

- PC FİYAT DOĞRUSU İLE TOPLUMSAL FARKSIZLIK EĞRİSİNİN KESİŞTİĞİ F NOKTASI DENGE NOKTASIDIR, - A ÜLKESİ, B VE C ÜLKELERİNE AYNI TARİFEYİ UYGULADIĞI DURUMDA; DAHA UCUZ FİYATLI C ÜLKESİNİ TECİH EDER, - A ÜLKESİ, İTHALATTA AC/AO KADARLIK BİR TARİFE UYGULARSA, M MALININ YURTİÇİ FİYATI TARİFE ORANINDA ARTAR, - M MALINDAKİ BU FİYAT ARTIŞI, A ÜLKESİNİN FİYAT DOĞRUSUNU PC'DEN PA'YA ÇEKER. BU DURUMDA, PA FİYAT DOĞRUSU İLE I2 TOPLUMSAL FARKSIZLIK EĞRİSİNİN KESİŞİM NOKTASI T; YENİ DENGE NOKTASI OLUR, - A ÜLKESİNDE M MALININ İTHALATI KAYNAKLI TARİFE GELİRİ DİREKT TÜKETİCİYE AKTARILDIĞINDA; M MALININ FİYATINDAKİ ARTIŞA BAĞLI OLARAK TÜKETİMİ-İTHALATI, TİCARETİN SERBEST OLDUĞU DURUMA GÖRE DÜŞER, - BU DURUMDA; PA FİYAT DOĞRUSUNA PARALEL P'A' DOĞRUSU OLUŞUR VE YENİ FİYAT DENGESİ NOKTASI; PC FİYAT DOĞRUSU İLE KESİŞİM NOKTASI OLAN K NOKTASI OLUR, - M MALINDAKİ BU FİYAT ARTIŞI SEBEBİYLE A ÜLKESİNDEKİ TÜKETİCİLER N MALINA YÖNELİR, - NETİCEDE A ÜLKESİNDEKİ TÜKETİCİLER; TARİFELİ DURUMDA, TİCARETİN SERBEST OLDUĞU DURUMA GÖRE DAHA DÜŞÜK REFAH SEVİYESİNE İTİLİR.	- A ÜLKESİ M MALINI AYNI BİRLİKTE OLDUĞU B ÜLKESİNDEN İTHAL EDER VE A ÜLKESİNİN YURTİÇİ FİYATI PB OLUR, - TÜKETİM DENGESİ İSE I3 TOPLUMSAL FARKSIZLIK EĞRİSİNİN PB FİYAT DOĞRUSUNU TEĞET KESTİĞİ L NOKTASINDA OLUR, - TİCARET HACMİ (İHRAÇ EDİLEN N MALINA KARŞILIK, İTHAL EDİLEN M MALI) L NOKTASINDA, K NOKTASINDAKİNDEN FAZLA OLUR, - A ÜLKESİNİDEKİ DIŞ TİCARET HADLERİ VE TÜKETİMDEKİ DEĞİŞİMİN NETİCESİNDE REFAH DÜZEYİ ETKİLENİR, - BİRLİK İLE A ÜLKESİ, C ÜLKESİ YERİNE ORTAK B ÜLKESİNDEN İTHALAT İLE DAHA PAHALIYA ALDIĞI M ÜRÜNÜNDEN DOLAYI TİCARET SAPTIRICI ETKİ ALTINDADIR, - NETİCEDE TİCARET SAPTIRICI ETKİNİN TESİRİNDEKİ GÜMRÜK BİRLİĞİNDE; İTHAL EDİLEN M MALININ FİYAT DEĞİŞİMİ VE TÜKETİCİ-ÜRETİCİ FİYATLARINDAKİ YANSIMALARININ, REFAH DÜZEYİNDE ARTIŞ VEYA AZALIŞA SEBEBİYET VERECEĞİ SÖYLENEBİLİR.

1.3.3.2. Serbest Ticaret Bölgesi İle Gümrük Birliğinin Ortak Yönleri ve Farkları

- Serbest ticaret bölgesi ülkeleri, bölge dışı ülkelere karşı ticaret politikalarında tek başına karar verici kılmakta ve esneklik avantajı sağlamakta iken; gümrük birliğinde birlik üyelerinin ortak kararları doğrultusunda kısıtlanabilmektedir (Alavi, 1988),

- Her iki durumda da üye olan ülkeler arasındaki ticaret serbestleşmiştir,
- Serbest ticaret bölgesindeki ülkeler bölge dışına karşı bağımsız tarife ile ticareti yönlendirebilme etkisini kontrol edebilirken; gümrük birliğinde ortak gümrük tarifesi uygulanmaktadır,
- Serbest ticaret bölgesine büyüyen ülkeler birbirinden farklı tarife uygulamaları neticesinde, bölge dışı ülkeler en düşük tarifeyi uygulayan ülkeden ithalatını yapmaktadır. Böylece gümrük vergisi gelirleri en düşük tarifeli ülkeye gitmiş olacaktır. Halbuki gümrük birliğine üye ülkeler ortak gümrük tarifesi uygulamasına karar verdiklerinden bu tip farklı gelir elde etme durumu oluşamamaktadır,
- Serbest ticaret bölgesi ülkeleri uluslararası pazarlarda fiyat merkezli rekabet güçlerini arttırmak maksadıyla ithalata uyguladıkları tarifelerde değişikliğe gidebilme ve azaltma esnekliğine sahip iken; gümrük birliği üyesi ülkeler ortak gümrük tarifesine uymak zorundadırlar,
- Ara veya son mamül üzerindeki menşe kuralları gümrük vergisine ilaveten ticaret engellerine sebep olabilmekte ve serbest ticaret anlaşması olan bölgede, gümrük birliğine göre ticaret saptırma etkisi daha yüksek olmaktadır (Krueger, 1997),
- İktisadi birleşmeler daha çok coğrafi, ekonomik, siyasal ve kültürel yakınlığın kurulmasında etkin rol oynadığı etkenler iken; serbest ticaret bölgelerinde bu etkenler ikinci planda kalmaktadır,
- Gümrük Birliği ülkeleri ortak gümrük tarifesi uygulamaları sonucunda birlik dışı ülkelere karşı dış ticaret hadlerini ortak alınan kararlar doğrultusunda iyileştirebilmelerine olanak sağlarken; serbest ticaret bölgesine üye ülkeler birbirinden bağımsız hareket ettiklerinden dış ticaret hadlerindeki olumsuzluklar yaşama potansiyeli ile karşı karşıyadırlar,
- Her iki durumda da üreticiler birlik veya ülke düzeyinde sektörel bazda korumacılık yönünde lobi faaliyetleri ile birlik veya serbest ticaret bölgesinde ülke veya birliğin dış ticaret politikalarında etkin olup, ticaret saptırıcı etkin olma potansiyeli taşımaktadır.

1.3.3.3. Gümrük Birliği Ve Tek Yanlı Tarife İndirimi

Gümrük birliğine üye ülkeler, hem ticaret yaratma, hem de ticaret saptırma etkilerine maruz kalmaktadır. Tek yanlı tarife indirimi durumunda ise bu değişkenlik

gösterebilmektedir. Bu konuda Cooper-Massel (1965) ve sonrasında Wonnacott-Wonnacott (1981) yaptıkları çalışmalarda daha açıklayıcı bir karşılaştırmayı ortaya koymaya çalışmışlardır. Buna göre Şekil-3 üzerinden hareket edildiğinde;

- A ülkesi tek yanlı tarife indirimini uygulaması durumunda, ithalatını C ülkesinden en düşük maliyetli fiyat üzerinden sağlayarak, ticaret saptırma etkisinden kurtulmaktadır,
- Tek taraflı tarife indiriminde A ülkesi uyguladığı gümrük vergisi neticesinde tarife geliri elde edecektir,
- Aynı şekilden hareketle A ülkesi hem Gümrük Birliği durumunda hem de tek taraflı tarife indirimi durumlarında; üretim, tüketim ve ticaret yaratma etkisi ile karşılaşacaktır.

Sonuç itibariyle, A ülkesi ölçek ekonomileri ve dış ticaret hadlerinin etkilerinin hesaba alınmadığı varsayımı üzerinden hareketle; tek taraflı tarife indiriminin gümrük birliğinden daha avantajlı olduğunu ortaya koymaktadır (Küçükahmetoğlu, 2013).

Buna karşın Wonnacott-Wonnacott (1981) çalışmasında, Cooper-Massel'in önermesine A ülkesinin ithalatının yanı sıra ihracat faktörünü de ekleyerek ilerlemiş ve şu sonuca ulaşmıştır;

- A ülkesinin Gümrük Birliği durumunda B ülkesine yaptığı ihracat neticesinde elde edeceği gelir tek taraflı tarife indirimi durumuna göre daha fazla olacaktır,
- A ülkesinin Gümrük Birliği durumunda, B ülkesinden ithal edeceği malın fiyatı, birlik dışı C ülkesinden ithalat fiyatına göre daha uygundur,
- Gümrük Birliği durumu, tek taraflı tarife indirimine göre birlik üyesi A ve B ülkelerinin her ikisinin birden ihracat pazarlarına girmelerinde önlerini açmaktadır.

Yukarıdaki tüm bu değerlendirmelerden yola çıkarak Kreinin ve Plumper (2002) gümrük birliği mi, yoksa tek taraflı tarife indirimi mi daha avantajlı sorusuna, ancak yapılacak ampirik çalışmalar neticesinde ulaşılabileceğini ifade etmiştir.

Sonuçta tek taraflı tarife indirimi veya gümrük birliği uygulamasına taraf olan bir ülkenin, ticaret yaratma etkisi ile karşılaşacağı beklenmektedir. Tek taraflı indirime gittiği durumda, gümrük vergisi nedeniyle tarife geliri elde ettiği ve ticaret saptırma etkisiyle karşılaşmadığı belirtilebilir. Gümrük birliği durumunda ise birliğe üye ülkelerin ticaret yaratma etkisi ve ticaret saptırma etkilerine maruz kalabileceğinin yanı sıra, ihracat pazarlarına daha güçlü şekilde açılma olanağı yakalama imkanı doğacaktır (Andriamananjara, 2011).

1.3.3.4. Gümrük Birliğinin Başarı Koşulları Nelerdir

Gümrük birliğinin ticaret yaratma ve saptırma etkileri üzerinden bölgesel entegrasyona üye ülkeler üzerindeki tesirlerinin refah etkisinin olumlu olabilmesi için aşağıdaki koşullar önem atfetmektedir;

- Birliğe üye ülkelerin kalkınma düzeyleri, sanayileşme seviyeleri, üretim yapısı ve faktör donatımı noktalarında olabildiğince birbirlerine yakın seviyede olmaları,
- Üye ülkelerin altyapı, ulaşım, teknolojik iletişim ağı, lojistik gibi yapılarının oturmuş ve yeterli düzeyde olması,
- Finansal, iktisadi açıdan ödemeler dengesinin ve döviz kuru politikalarının birbirlerine uyumlu olması,
- Entegrasyonun olabildiğince tüm ülkelerdeki etkisinin homojen şekilde dağılımını sağlayabilmek açısından, ulusal düzeydeki ekonomi politikalarının da birbirlerine uyumlu hale dönüşümüne yönelik ortak bir bakış açısının olması,
- Sanayileşme, teknoloji yoğun alanlara yönelim, kapasite kullanımı ve sektörel uzmanlaşmaya ilişkin birlik ülkelerinin koordineli şekilde ilerlemesi,
- Birliğin oluşturduğu piyasanın olabildiğince geniş ve rakip ekonomiler olması, böylece artan rekabet vesilesiyle uluslararası piyasalarda tercih edilebilme ve birliğin sürdürülebilirliğine katkı sağlayan sonuçların gözlemlenmesi gerçekleşebilecektir,
- Gümrük Birliği öncesine göre ticarette olunan ülkelere daha yüksek tarife uygulanması ve bunun sonucunda oluşan yüksek ticaret yaratma etkisi; ilaveten birlik ortak gümrük tarifesinin düşük tutulması suretiyle oluşabilecek ticaret saptırma etkisinin minimize edilmesi (Meade, 1995),
- Gümrük birliğine dahil ülkelerin, birlik içi ürünleri yönelerek talebi buradan karşılamayı önce elemesi vesilesiyle ticaret yaratma etkisini yüksek düzeyde tutmaya yönelmeyi hedeflemesi, böylece de birliğin refahın da olumlu etki ve birliğin sürdürülebilirliğinin sağlanması gibi koşul ve neticeler sayılabilir.

1.3.3.5. Gümrük Birliğinin Dış Ticaret Hadleri Üzerine Etkileri

Dış ticaret hadleri, bir ülkenin ihracat fiyatları ile ithalat fiyatları arasındaki oranı ifade etmektedir. Buna göre, ticaret hadleri artmakta olan bir ülke dış ticaretten kazanç elde ederek, ülkenin refah seviyesi yükselmekte; tersi durumda ise refah seviyesi düşmektedir (Krugmann, 2003). Dış ticaret hadlerini iyileştirmek için ülkeler; ihracat fiyatlarını artırmak, ithalat fiyatlarını düşürmek veya her ikisini birden gerçekleştirmeyi hedefleyerek ilerleyebilir. Özetle, dış ticaret hadleri uluslararası iş bölümü ve uzmanlaşmanın doğuracağı refah artışından hangi ülkenin ne kadar pay alacağını da belirlemektedir (Üstünel, 1960). Ekonomik entegrasyon sonrası ticaret hadlerindeki değişmelere bağlı olarak, hem bir bütün olarak entegrasyondaki ülkeler, hem de entegrasyon dışında kalan ülkelerin refah seviyeleri bundan olumlu veya olumsuz yönde etkilenecektir.

Entegrasyonun ticaret hadleri üzerindeki etkileri sırası ile şöyle özetlenebilir;

- *Entegrasyon Bölgesinin Pazarlık Gücünün Artması*: Entegrasyon sonucunda, birlik içindeki ülkelerin, birlik dışında kalan ülkelere kıyasla pazarlık güçlerinin artması beklenir. Bundaki sebep ise entegrasyon kapsamındaki ülkelerin kendi kendilerine yetmesi, entegrasyon evveline göre daha yüksek olacaktır. Böylece birliğe dahil olan ülkeler, dışarıda kalan ülkelere göre pazarlık gücünü arttıracaktır. Birlik bölgesinde; ticaret hadleri birlik lehine olurken; birlik dışındaki ülkelerin ise aleyhine değişecek, bunun sonucunda ise birliğin refah seviyesi yükselecektir.
- *Entegrasyon Bölgesi Dahilinde Verimliliğin Artması*: Birlik dahilinde verimliliğin artması, birlik dahilinde üretilen malların daha düşük maliyetler ile üretimde bulunulması anlamına gelecektir (Üstünel, 1960). Birlik dahilinde üretimdeki verimlilik artışı ise, birlik içi tüketicilerin daha ucuza tüketim yapabilmeleri demektir. Böylece, daha fazla tüketim ile birlik içi refah seviyesinin yükselmesi öngörülebilecektir.
- *Entegrasyon Bölgesinin Ekonomik Büyüklüğü:* Ekonomik büyüklük, entegrasyon bölgesindeki toplam üretim gücü demektir. Bölgenin toplam üretim hacmi; iki büyüklük ile ifade edilir, ki bunlar; birlik dahilindeki ülkelerin gayrisafi milli hâsılalarının toplamı olan potansiyel büyüklük ve bölgedeki tüketicilerin zevk ve alışkanlıklarındaki benzerlikleri, bölgedeki

ülkeler arası ulaşım giderlerinin düşüklüğü ve ülkeler arasındaki kültür benzerliklerini ifade eden gerçek büyüklük. Gerçek büyüklüğe sahip bir ekonomik entegrasyon bölgesi, arz ve talep üzerindeki etkilerinden hareketle dünya piyasalarındaki fiyatları etkileyebilir ve ticaret hadlerini birlik lehine değiştirerek refah seviyesini yükseltebilir.

- *Entegrasyon Sonrası Ticaretin Bölge Dışındaki Ülkelerden Bölge İçine Kayması*: Ekonomik entegrasyonlarda ticaretin sapması, bölge ülkelerinin birlik öncesi dış dünya ile yaptıkları ticaretin, birlik ile bölge içine kaymasıdır. Birlik ile bölge dışında kalan ülkelerin mallarına yönelik talepte ve ilgili malların fiyatlarında düşüş olacaktır. Bölge yönünden dış talep ve arz esneklikleri sıfır ise, dış ticaret hadleri büyük ölçüde entegrasyon bölgesi lehine işeyerek; dış ülkelerin ithalatında bir azalmaya neden olur.

1.4. Ortak Pazar

Ortak pazar, gümrük birliğine kıyasla entegrasyonun daha ileriki bir aşaması olup; tüm üretim faktörlerinin üye ülkeler arasında serbest dolaşımını engelleyen bütün unsurları ortadan kaldırılıp, üçüncü ülkelere karşı ortak gümrük tarifesinin uygulandığı bir bütünleşme olarak özetlenebilir. Gümrük birliğinde malların serbest dolaşımı söz konusuyken, ortak pazar da emek, sermaye ve kişiler de serbest dolaşım üzeredir. Bu vesile ile ülkeler birbirlerinden işgücü ithalatı ve ihracatı yapabilmektedirler.

Ortak pazar düşüncesine tarihsel anlamda bakıldığında, 18. yüzyılın sonlarında Adam Smith ve David Ricardo tarafından da eserlerinde konu edinmiştir.

Ortak pazar, mal ve hizmet piyasalarında, ayrıca üretim faktörleri piyasalarında serbest dolaşımın sağlanması ile üye ülkeleri arasında faktör fiyatlarının eşitlenmesi ve kaynakların etkin kullanımını sağlar, kişi başına alım gücündeki artışı ve dolayısı ile refah seviyesinde yükselişi, ülkelerin lehine dönüştürme imkanı sunar.

Diğer yandan, ülkelerin birliğe dahil olması ile birlikte, ülkelerin iç pazarlarında rekabet daha da artacak ve firmalar birlik öncesi duruma göre daha çok rakiple aynı şartlara göre hareket edeceklerdir. Bu da ülkelerin teknoloji-yoğun

ve katma değerli ürün ve sanayilere yönelişini daha güçlü bir şekilde tetikleyerek, birliğin toplamda uluslar arası ticaretteki güç ve payını arttıracaktır. Ortak pazara dâhil olacak ekonomilerin belli bir olgunluk düzeyinde olması gerektiği de dikkate alınmalıdır.

Ortak pazarda ülkelerin kendi ekonomilerini koruma ihtiyaçları hasıl olabilmektedir, bunun başlıca nedeni ise ortak olarak belirlenmiş ekonomi politikaları olmamasıdır. Ayrıca, bütünleşmenin tam olarak gerçekleşememesi nedeni ile ülkelerin birbirlerine bağlılıkları yalnızca faktörlerin dolaşımı ile sınırlandırılmıştır.

AB entegrasyonu sürecinde öncelikle üyelik sürecinde ekonomik kriterlere uyum aranmış, siyasal düzenlemelerle gelişen sektörler korunmuş ve ülkelerin kademeli olarak Euro Bölgesi'ne giriş yapmaları sağlanmıştır.

1.5. İktisadi Birlik ve Parasal Birlik

Ekonomik birlik, ortak pazar aşamasının bir adım daha ileriye taşınması, üye ülkelerin ekonomik ve mali politikalarının bütünleştirilmesine yönelik bir adımdır.

Ülkeler ürün/mal, sermaye ve iş gücünün ortak paylaşımının yanı sıra devlet politikalarının da uyumlu hale getirilmesi noktasında hareket etmek durumundadırlar. Bu tip entegrasyonda, üye ülkelerin ekonomileri önemli ölçüde bütünleşmiştir. Bu sebeple de, ülkelerin yalnız kendi devletlerini ve ekonomilerini göz önünde bulundurmak yerine, ortak makro-ekonomik politikalar üzerine hareket etmeleri, birliğin geleceği açısından önem arz etmektedir. Bunu sağlayabilmek amacı ile de birlik üyesi devletler, karar mekanizmalarını devletler üstü politik kurumlara devretmektedir. Avrupa Parlamentosu , AB açısından buna örnektir.

Ekonomik bütünleşme aynı zamanda, üye ülkeler için ortak bir para kurgusunu ve bunun realize edilerek uluslar arası piyasalarda konvertibl olmasını da getirmiştir.

Ekonomik ve parasal birlik, adım adım bütünleştirme hedefleri uygulanarak daha ileri bütünleşmelere gitmek üzerine de önü açık bir birlik anlayışıdır. Ancak, hem siyasi, hem ekonomik noktadaki bütünleşmeden maksat olan, uluslar arası rekabette ve paylaşımda daha büyük ölçekli pay sahibi olma arayışı hedefi ile birlik kurmuş olan ülkeler, AB genişleme sürecinde olduğu üzere, birlik oluşumuna yeni

üyelerin katılımına da ekonomik, siyasi bir çok kriterin tamamlanması şartı ile arzulayabilmektedir. Böylece, birlik hem daha büyük bir teknoloji-yoğun şirketlerin ve uluslar arası finansın önceledi̇ği, yeni üyelerle tüketim-üretim noktasını dengeleyici olarak uluslar arası sistemde pay sahibi olacak, hem de bu payın artarak devamını hedefleyen Birlik içi bağları güçlendirecektir.

Iktisadi entegrasyon ile devletler tüm ekonomik; ki uluslararası ticarette ortak hareket etme, ortak pazarın getirdiği yükümlülükleri aynı şekilde uygulama, her bir üyenin kendi içinde refah seviyesinin, çalışma şartlarının mümkün olan en ideal şekilde iyileştirilmesi, yakınsanması, sosyo-kültürel politikaları da kapsayan uygulamalarla yürütülmesi, siyasal alanda ortak parlamento, komisyon, vb. kurumlar ile ortak dış politika, ortak güvenlik stratejisi uygulanması, parasal- finansal bankacılık ve ilgili tüm alt sistemlerin ortak mali politikalar üzerinden uygulanması noktasında hareket edilmesinin karara bağlandığı ve fiiliyata geçirildiği en ileri düzeyde entegrasyon teorisidir. Global anlamda bu teoriyi realize edebilen örnek AB olmuştur. Bu noktada AB iktisadi birliğin güçlenmesi ve ideal noktada tamamlanması için parasal entegrasyon olan EURO'yu hayata geçirmiş ve birlik uhdesinde kurulan merkez bankası ile parasal birleşmeyi üye ülkeler üstü bir pozisyona taşımıştır.

Bölgesel ekonomik entegrasyonun üç önemli nokta üzerinden birlik üyelerinin makro ekonomik verilerinde değişime vesile olacak etkileri belirtilebilir;

- *Yer seçimine etkileri*
- *Kaynak dağılımına etkileri*
- *Büyüme üzerindeki etkileri*

Bunları kısaca inceleyecek olursak, bölgesel ekonomik entegrasyonu birlik üzerindeki etkilerini daha açıklayıcı bir şekilde görebiliriz.

- *Yer seçimine etkileri* : Ekonomik entegrasyonda, küçük ülke (çevre) ve büyük ülke (merkez) olduğundan hareketle (Akkoyunlu, 2013);

  - başlangıç aşamalarında, küçük ülkede endüstriyel üretim ve gelir olumsuz etkileneceği,

  - ileriki aşamalarda ise, küçük ülke sanayisinin pozitif yönde büyüyerek etkileneceği gösterilmiştir (Venables, 1994).

Yer seçimi etkisi ile ilgili olarak; ekonomik entegrasyonun başlangıcında, ekonomik faaliyetler bir bölgede küme elenerek bölge içi ülkelerin sanayi ve gelir seviyelerinde farklılaşmaya, sonuçta da daha çok sanayileşmiş/ gelişmiş ülkeye doğru

akım/ yığılma olacaktır. Entegrasyonun tam uygulanması ve ilerleyen süreçte ise faktör fiyatlarının ülkeler arasında eşitlenmesi beklenmektedir (Baldwın, 1999).

Neticede fiziksel bir akım durumundaki birleşik kaplarda olduğu gibi dolu kap (sanayi ve sermaye yönünden gelişmişlik) boş kaba doğru (sanayileşmekte olan, daha düşük gelirli) akacaktır, ta ki belli bir zaman sonra bu akım dengelenip her 2 kapta da eşitlenene kadar.

Dengelenme noktasına ilişkin, bunun hangi ülkede yığılmaya neden olacağı, nerede başladığına bağlıdır (Krugmann, 1991).

- *Kaynak dağılımına etkileri*: Entegrasyon ile ticaretin serbestleştirilmesi, entegre olan ülkelerin piyasalarında;

  - artan mal çeşitliliği,
  - rekabeti arttırıcı tesir,
  - yeniden yapılanma ve piyasa bütünleşmesi gibi tesirler üzerinden kaynak dağılımı etkisi olarak kendini göstermektedir.

Artan mal çeşitliliği, entegre olan ülkelerin pazarlarındaki tüketicilerin refahının artışı noktasında etkileyici konumdadır. Bunun ana sebebine bakıldığında birlik içi ticaretin serbestleşmesi ile piyasanın hacmi arttığından daha fazla mal/ ürün çeşidi fırsatı doğmakta, bu da birlik içi tüketicilerin refahını arttırıcı etki yapmaktadır (Helpman ve Krugmann, 1985).

Ekonomik entegrasyonun bu etkisine ilişkin; "gümrük birliğinin üretim kaymasına sebep olması, birlik içi serbest ticaret ile, malların üretiminin birlik içinde yoğunlaşması ve buna bağlı olarak birlik için tüketicilerin tüketebileceği mal/ ürün çeşitliliğinin artması neticesinde tüketici refah artışına vesile olacağı ve bunun birlik içi ile sınırlı kalacağı belirtilmiştir (Baldwın ve Venables, 1995).

Bölgesel entegrasyon refah arttırıcı etkisinin yanı sıra, piyasa yapısı ve rekabet üzerinde de etkileri olan bir yapı olarak karşımıza çıkmaktadır. bu etkiler hem birlik içini, hem de birlik dışı kalan ülkelerin piyasa ve rekabet konusunda strateji ve politikalarını etkileyici konumdadır. Birlik içi gümrük birliği üzerinden ticaretin serbestleşmesi ve dış ticaretteki serbestleşme; ithalatın artması ve dolayısıyla yabancı üreticiler kaynaklı rekabeti körükleyici yönde etki yapmakta, böylece birlik içi üretim yapan firmanın fiyat- maliyet marjında düşmeye ve piyasa kaybına sebep olmaktadır. bu durum sonucunda birlik içi üreticiler daha düşük fiyat-maliyet marjı, artan rekabet ve ara mallardaki seçenek çokluğu sebebiyle daha düşük karlılıkla yüz yüze

kalacaklardır (Baldwın ve Venables, 1995). Tam da bu noktada rekabeti arttırıcı etki, birlik içi refahı pozitif yönde etkilemektedir.

Rekabetin birlik içinde artması, varlıkların düşmesinin bir başka sonucu olarak; birlik içindeki küçük ölçekli, zayıf sermaye birikimli firmaların, ya kendi aralarında birleşmesiyle, ya da daha büyük ölçekli firmalara pazarı bırakmasını ve böylece piyasada yeniden yapılanma ile daha güçlü sermaye ve birikimi olan firmaların kaynak dağılımındaki etkinliği artacaktır. Bu ise piyasada daha büyük ölçekli firmalardan oluşacak şekilde yapılanmaya gidilmesine, kaynak kullanımındaki verimlilik ve doğru yönelimine, nihayetinde de üretici firma yoğunlaşma oranını arttırıcı etkiye sebebiyet verecektir.

Bu noktada bakıldığında, Gümrük Birliği, homojen ve sürekli refah etkisini oluşturmakta yeterli olamadığından, yukarıda da bahsedilmiş olan ortak pazar ve üyeler üstü kurumlara olan ihtiyaç önümüze çıkmaktadır. Gümrük Birliği ile yenildiği durumda; örneğin LAFTA'da görüldüğü üzere piyasayı oluşturan firmaların; farklı piyasalarda, farklı fiyat politikaları ile davrandıkları, sonuç olarak bütünleşik tek pazar haline gelinemediği ve daha büyük sinerji, küresel rekabette söz sahibi olma potansiyelinin zayıflaması riski doğmaktadır.

Bu durumu ortadan kaldırmak, birlik içi bütünleşik pazar- piyasa ortamına geçilmesi ile sağlanabilir. Böylece ulusal üreticiler bölünmüş pazarlarda farklı fiyat politikası yerine, tek bir pazarda artan birlik içi rekabetin olumlu sonuçlarının etkisiyle, düşük fiyat- maliyet marjına, malların ucuzlamasına ve tüketicinin lehine açığa çıkan refah artışı ile karşılaşabilmiş olacaktır (Smith ve Venables, 1988).

- *Büyüme etkisi* : Neo-klasik- geleneksel ekonomik entegrasyon teorisinde (Gümrük Birliği teorisi), ekonomik birliklerin büyüme etkisi üzerinde durulmuş olsa da, bilhassa 1980'lere kadar Gümrük Birliği teorisinin statik etkileri öncelenmiş ve bu durumda büyüme etkisi bir sonuç olarak belirtilmekle kalmıştır.

Lukas, Barne ve Romer'in üzerinde durduğu içsel büyüme teorisiyle beşeri sermaye, Ar-ge ve teknolojik yeniliklerin büyümenin üzerindeki dinamik etkilerinin Açıklanmasına yönelik model geliştirilmiştir. Böylece yeni dış ticaret teorileri ile de ilişkili olarak, büyümenin ve entegrasyon teorisinin dış ticaretteki ve ülkelerin makro ekonomik verileri üzerindeki tesirleri açıklanabilir hale gelmiştir.

Bölgesel ekonomik entegrasyon üye ülkelerde sermaye birikiminin artmasına ve büyüme oranları üzerinde, orta-uzun vadede kalıcı pozitif yönde etkili olmaktadır. uzun dönemli büyüme etkisinin oluşmasında, beşeri sermaye ve teknolojik

gelişmelerdeki artış etkin rol oynamaktadır. Teknoloji yoğun üretim, Ar-ge ile desteklenerek katlanır etkiyi sürekli kılmaktadır. Bölgesel ekonomik entegrasyon; gümrük birliği seviyesindeki bir birliğe göre kaynak dağılımındaki statik etkilere ek olarak, üye ülkelerde orta dönemde büyümeyi pozitif yönde etkilemektedir (Baldwin, 1999). Bu durumun ortaya çıkmasında yeni dönem dış ticaret teorilerinin de etkisi olduğu yadsınamaz. Örneğin teknoloji açığı teoremi (Posner, 1961) ve ürün dönemleri teoremi (Vernon, 1966) gibi.

Teknoloji yoğun üretim süreçlerinde, bölgesel ekonomik entegrasyon ile; ticareti serbestleştirmiş üye ülkeler, aralarındaki ara malların ticaretini arttırmakta (Engellilerin kalkması ile; ya seçimi ve kaynak etkisi ile teknik bilginin yayılma hızının artarak, bilgi yayılmasına ve ara mallarda maliyetlerin düşmesine sebebiyet vermesiyle), Bu da daha kaliteli ürün/ mal/ hizmete, uzmanlaşmaya, verimliliğe ve üretim maliyetlerinde azalmaya, Ar-ge'ye yönelik kaynak oluşumunun sağlanmasına, sürdürülebilir piyasa ekonomisi ve rekabette güçlü olabilmeye vesile olmaktadır. Tüm bunların neticesinde ise birlik içi ticaret hacmi artmakta ve ekonomik büyüme hızlanmaktadır. Örneğin, COMECON'a üye ülkelerde de ekonomik bir birlik söz konusu olmasına karşın, birlik dışa karşı kapalı bir devre şeklinde kalmış, teknik bilgi stoğunun uluslararası piyasa ekonomilerine açık olmaması nedeniyle durağanlaşmış, dış rekabete kapalı ve zamanla teknoloji yoğun üretimde geri kalmış bir resim karşımıza çıkmaktadır. Neticede COMECON'da ticaret hacmi ya durağan kalmış, ya azalmış ve büyüme etkisi çok düşük seviyede kalmıştır. COMECON kapalı bir birlik olarak sürdürülemezliğin en çarpıcı örneklerinden birisi olmuştur.

Buna karşın, uluslararası piyasa ekonomisine açık, bilgi akımının serbest olması durumundan fayda sağlayan, bölgesel ekonomik entegrasyonlardaki üreticiler; dışsal ölçek ekonomilerini arttırarak, birlik içi üye ülkelerdeki buluşların, teknolojik devinimin maliyetlerini rekabet ve ar-ge ortamında düşürebilmekte, teknoloji yoğun ürün/ mal ile katma değeri yüksek getiri artışını sağlayabilmektedir (Baldwin, 1999).

Sonuç olarak, iktisadi entegrasyon teorisi, birlik içi ülkelerin; bölge içi serbestleşen ticaret ile üretim ve kaynak verimliliği, sermaye (beşeri ve teknolojik) birikimi, yabancı yatırım gibi noktalarda sürdürülebilir ve uzun vadeli rekabet ortamına hazırlıklı dinamik etkilerle; gümrük birliği teorisinin statik etkilerine ilave faydalar sağlamakta; ticaret hacmi ve büyüme oranlarında pozitif yönlü katkı sağlamaktadır.

BÖLÜM-2: EKONOMİK ENTEGRASYONA İLİŞKİN AKADEMİK LİTERATÜR TARAMASI

Ekonomik entegrasyona ilişkin olarak düşünsel bazda ve fiili olarak uygulamaların varlığından Orta Çağ Avrupa'sından başlayarak önceki bölümlerde kısaca bahsedilmişti. ekonomik entegrasyon teorisine ilişkin akademik manada ilk inceleme ve çalışma Viner (1950) tarafından yapılmıştır. Akademik literatür iki başlık altında incelenecektir; öncelikle tarihsel açıdan iktisadi entegrasyon literatürü ve ampirik literatüre bakış**;** akabindeki kısımda ise ekonomik entegrasyonların makro ekonomik etkileri üzerine yapılan çalışmalar.

2.1. Tarihsel Açıdan İktisadi Entegrasyon Literatürü ve Ampirik Literatüre Bakış

Tarihsel açıdan entegrasyonlara ilişkin Torrens (1844) ve Taussig (1892) tarafından bazı savlar ortaya konmuş olmasına rağmen, akademik manada entegrasyon üzerine ilk çalışma 1950'de Viner tarafından yapılmıştır.

Viner öncesine bakıldığında, Kıta Avrupa'sının 1800'lerin başlarında; ülkelerin korumacı politikalar vesilesiyle deniz ötesi pazarlara kapalı olmasından hareketle, iç piyasalarını dış etkilerin olumsuz tesirlerinden korumacılığı ön plana aldıkları dönemden söz edilebilirken; sanayi devrimi ile birlikte başta İngiltere olmak üzere serbest ticarete yönelik adımlar atıldığı gözlemlenebilir. 1830'lu yıllara gelindiğinde ise Almanların başını çektiği Zollverein Gümrük Bölgesi yapılanması ve takiben Kıta Avrupa'sına yayılan ekonomik işbirliğine yönelik girişimler olmuştur.

1860'lar itibari ile, Cobden-Chevalier anlaşması ile ekonomik işbirliğine yönelik ciddi adımlar atılması kaydıyla; ayrımcılığın önlenmesi, en çok ayrılan ülke prensiplerinin literatüre girmesi söz konusu olmuştur. Bu anlaşma vesilesiyle Kıta Avrupa'sında ülkeler karşılıklı tarife indirimi uygulamasını da yürürlüğe almışlardır.

Bu noktada, Torrens (1844) tercihli gümrük tarifeleri uygulamasından hareketle ekonomik entegrasyon teorisi literatürüne katkıda bulunmuş. Torrens, tek taraflı gümrük tarifesi durumunun, uygulayan ülke açısından; diğer ülkelerin saldırgan tavırlarına vesile olacak bir adım olduğu görüşünü savunmaktadır. Serbest ticaretin ülkelerin siyasal bağımlılığına yol açacağından yola çıkmakta ve buna karşın

milliyetçilik akımlarının ülkeler üzerindeki etkinliğinin artmasına, sonuçta da optimum tarife pozisyonuna ulaşılmasını kolaylaştıracağına vurgu yapmaktadır. ayrıca Torrens, uluslararası serbest ticaretin sonucunda oluşacak maksimum noktanın, optimum tarife sonucu gelinen noktanın üzerinde olacağını ve bunun olumluluğunun üzerinde de durmuştur.

Krugmann (1995) 1860-1914 arası döneme ilişkin dünya ticareti üzerine yaptığı çalışmasında, Birinci Dünya harbi evvelinde Süveyş Kanalının işler hale gelmesi ve yaygınlaşan tren ağı ve taşımacılığındaki gelişmeler; deniz ve tren yolu üzerinden ulaşımın daha etkin ve daha hacimli oranda gerçekleşmesini kolaylaştırmış ve uluslararası ticaretin gelişiminde önemli bir dönüm noktası olmuştur.

Birinci Dünya Harbi evvelinde sanayi devriminin; tren taşımacılığı, demir çelik sektörü, gemi taşımacılığı üzerinden üretim, ulaşım, vb. alanlarda sağladığı avantajlı durum ve buna ilaveten global anlamdaki sömürgelerinden ucuz iş gücü ve ham madde yok ulaşımdaki kolaylığın sağladığı avantajların da tesiriyle Birleşik Krallık, Kıta Avrupa'sında ekonomik büyümesiyle öne çıkarak, ihracatta katlanan seviyede artış gerçekleştirirken; Amerika kıtasında ABD Sanayileşme ve şirketleşme ilerleyerek, birleşik krallığın ardından gelen ülke konumuna oturmuştur (Aldcroft ve Ville, 1994).

Bu durumun yanı sıra Birleşik Krallık'ın altın para sistemini global sömürgelerinde ortak hale getirmesi; Kıta Avrupa'sında, Latin Amerika'da ülkelerin tekrar korumacı politikalara; kimi zaman bebek endüstrilerin korunarak hızlı sanayileşme maksadı ile, kimi zaman da yerli üreticileri ve piyasa dengesini korumayı merkeze alan politikalarla davranmalarını yaygınlaştırmıştır (Daudin, 2008).

Taussig'in (1892) çalışmasına bakıldığında ise, Torrens'in çalışmasına ilave olarak karşılıklı gümrük tarifelerini uygulanmasının sonucunda maliyet ve fayda durumunun, alıcıların pazar payına bağlı olduğunun üzerinde durmuş ve bunu çocuk ülke Hawai ile büyük ülke ABD arasında uygulanan imtiyazlı tarife üzerinden örneklendirmiştir. Buna göre küçük ülke olan Hawaili üreticilerin ABD pazarındaki fiyatlar üzerindeki etkisinin çok düşük, hatta ihmal edilebilecek seviyede olması hasebiyle ABD pazarını olumsuz etkisinin üzerinde durdurulamayacak kadar küçük olduğunu ortaya koymuştur. Buna karşın Hawaili üreticiler açısından daha büyük pazara açabilmeleri vesilesiyle refaha sebep olduğunun üzerinde durmuştur. Özetle,

Taussig herkesi tarife uygulamasıyla ihracatçının pazardaki payının büyüklüğüne göre tüketici fiyatına ve refaha yansımalarının olduğu üzerinde durmuştur.

Birinci Dünya Harbinin evvelinde artan korumacılık, uluslararası ticaretin ve ekonomik birlikteliğin kilitlenerek yavaşlamasına ve durağanlaşmasına neden olmuştur. Harp sonrası ülkelerin yavaş yavaş toparlanması ile 1920-1922 yılları arasında dünyadaki toplam ihracat endeksi yalnızca %20 seviyesinde artmış iken, 1922-1929 arasında %60 seviyesinde artış gözlemlenmiştir (United Nations Statistical Commissions, 2009).

1930'lara bakıldığında, Birleşik Krallık dünya harbinin evvelinde, deniz aşırı sömürgelerinde kurmuş olduğu hükümranlığını kaybetmiş, ekonomik açıdan eski global konumundan uzaklaşmıştır. Aynı süreçte ABD, Birleşik Krallık'ın bıraktığı boşluğu üretimsel, teknik ve finansal açıdan devralmış ve yeni üstün pozisyonuna çıkmıştır (Taylor ve Wilson, 2011). 1929 Büyük buhranı ile yüksek korumacılık kartopu etkisiyle tüm uluslararası ticaretin çöküşüne, ticaret hadlerinin bozulmasına sebep olmuştur. 1929-1930 yıllarında dünyadaki toplam ihracat endeksi %30 oranına yakın bir gerileme kaydetmiştir (United Nations Statistical Commissions, 2009).

1930 ile İkinci Dünya Harbi arası döneme bakıldığında; yüksek gümrük vergileri, 1929 büyük buhranının finansal kaynaklarda ve dolayısıyla üretim- tüketim davranışlarında oluşturduğu olumsuz durum neticesinde zayıflayan ekonomiler ve içe kapalı ulusalcı hareketlerin ve politikaların hükümran olduğu bir dönem ile karşılaşılmaktadır. Örneğin 1938'e gelindiğinde dünyadaki toplam ticaret hacmi 1928'deki hacme göre %60 oranında düşüş göstermiştir. Bunun sebeplerinden birisi de bölgesel iş birliklerinin askıya alınarak aşırı korumacılığın artmasıdır.

Milletler cemiyetinin 1940 raporuna göre, bölgelere göre ticaret hacmi 1929'dan 1938'e gelinceye değin; Kuzey Amerika'da yaklaşık üçte birini düşmüşken, Asya'da %60'a yakın bir düşüş, SSCB'de Kuzey Amerika'da olduğu gibi üçte birini gerilemiş, Avrupa'da ise neredeyse %70'lere varan seviyelerde düşüşle dünya karşı karşıya kalmıştır.

Ikinci Dünya Harbi sonrasında, ABD yeni global hegemon güç olarak; harbin yıktığı Avrupa ve diğer dünya devletlerinin ekonomilerini ayağa kaldırma noktasında ve uluslararası ticareti yeniden canlandırma noktasında harekete geçmiştir (Baldwin,

1999). Bunun için IMF, UN, vb. örgütler ve Bretton Woods gibi finansal yapıda yeni regülasyonlara yol açan adımlar atmış, Marshall ve Keynes'in Başını çektiği kamusal yapıların güçlendirilmesi yoluyla ABD ve dünya ekonomisi için yeni pazarların tekrar oluşumu noktasında politikalar izlemiştir. Uluslararası ticaretin canlanarak artırılmasına yönelik çabaların arttığı bu dönem itibariyle ekonomik entegrasyonlar tekrardan gündeme girmiş, Viner'in (1950) gümrük birliği teorisi üzerinden gündeme getirdiği entegrasyonu olumlu neticeleri üzerinde modellemeler kurulması söz konusu olmuştur.

Viner'in (1950) gümrük birliği teorisi üretim süreci üzerinden entegrasyonun oluşturacağı etkileri; ticaret yaratıcı ve ticaret saptırıcı etkiler olmak üzere iki başlık üzerinden değerlendirmiştir. Bu çalışmaya tüketim etkisi dahil edilmemiş olması hasebi ile gümrük birliği teorisinin eksik kalan yönleri olmuş ve ileriki dönemde farklı akademisyenlerce konunun üzerinde ilave bakış açıları gelişmiştir. Viner, gümrük birliği ile ticaret yaratıcı etki söz konusu olduğunda üye ülkelerden en az birisi için bu durumun mutlaka fayda sağlayarak refah etkisine sebep olacağı; ticaret saptırıcı etki söz konusuysa da en az bir üyenin olumsuz etkileneceğini ortaya koymuştur. Böylece Viner entegrasyon sürecine dahil olmanın ülkelerin statik değerlendirmeye göre kazançlı çıkmalarına vesile olması durumundan hareketle, motive edici yönü üzerinde durarak entegrasyonun öncelikle bölgesel ve devamında tüm dünya için refah etkisinin üzerinde durmuştur.

Meade (1955), Viner'in tüketimi sabit varsayarak, üretime dayalı model üzerinden yaptığı çalışmaya ilave yorumlar eklemiştir. Meade, Viner'in modelinde fiyata göre esnek olmayan talep ve tam esnek arz durumunun dikkate alındığını belirtmiş, talebin fiyat esnekliğinin dikkate alınması durumunda entegrasyonun ticaret saptırıcı etkisi yerine, ticaret hacmini arttırıcı etkisi olacağı yönünde fikir beyan etmiştir (Hosny, 2013). Meade tüketime ilişkin olarak mallar arası ikameyi de dikkate almış ve daha kuşatıcı bir analize yönelmiştir. Çalışmanın yapıldığı aynı dönemde "ikinci en iyi teori" olarak nitelendirilen çalışma Lipsey ve Lancaster (1957) tarafından literatüre kazandırılmıştır.

Teorinin ikinci en iyi teori olarak isimlendirilmesini incelediğimizde, öncelikle "birinci en iyi" neyi ifade ederi açıklayacak olursak; global piyasalarda tam rekabet ve tam serbest ticaretin olması ve bunun neticesinde dünya refahının olabilecek en üst seviyeye çıkması birinci en iyi teoridir. Bu durumun reel piyasa şartlarında;

hükümetlerin müdahaleleri (siyasal, ekonomik, vb.), özel monopoller, üretimin dışsallık faktörü, tarife içi ve dışı engeller gibi sebeplerle ancak teorik çerçevede kalacağı ve uygulamada olamayacağı kaçınılamaz olduğundan; "ikinci en iyi teori", mevcut piyasa engellerini dengelemeye yönelik ve olabilecek maksimum refah ve faydayı hedefleyen model olarak ortaya konulmuştur. İkinci en iyi teorisinin bu hedefini gerçekleştirmeye en uygun yaklaşımı gümrük birliği teorisinin karşıladığını, eğer birlik üyesi ülkeler bunu daha ileriye taşıyabilirlerse; ortak pazar, parasal birlik ve yeni iktisadi entegrasyona kadar ilerleyebilecek bir sürecin açığa çıkabileceği belirtilmiştir (Seyidoğlu, 2017).

İkinci en iyi teoriye göre gümrük birliği yoluyla üyeler kendi aralarındaki tarifeyi kaldırmakta, ticareti serbestleştirmekte ve ancak dışa karşı ortak tarife uygulamasına gitmektedirler.

Lipsey ve Lancaster'ın ikinci en iyi teorisine (gümrük birliği) hem destek, hem eleştiri getiren Berglas (1979) olumlu neticelerine değinmekle birlikte; teoride çok fazla vakanın açığa çıkması olasılığını barındırmasından ötürü çok çeşitli problemlerin açığa çıkmasına sebep olabileceğini belirtmiştir. Lipsey 1960'daki çalışmasında ise gümrük birliğinin hem üretim, hem de tüketim noktasındaki etkilerini ülkeler arası ve ürünler arası ikame şekline evirerek; ülkeler arası ikameyi ticaret yaratıcı ve ticaret saptıran etkileri ile ilişkilendirilmiş, ürünler arası ikameyi ise göreceli fiyat hareketleri ile ilişkilendirmiştir.

Böylece Viner ile başlayıp, sırası ile Meade, Lipsey ve Lancaster'ın ikinci en iyi teoriye dönüştürerek, gümrük birliği üzerinden entegrasyonlar üzerindeki incelemeleri; dünyadaki bölgesel entegrasyon çabalarına katkı ve teşvik edici yönde olmuştur.

Gehrels (1960), Lipsey ile aynı dönemde yaptığı çalışmada, Viner'in aksine üretim etkilerini gözardı ederek; gümrük birliklerinin tüketim ile kaynak kullanımı üzerine etkilerini incelemiştir. Buna göre toplumsal kayıtsızlık eğrileri üzerinden bakarak tüketim etkisinin üretim etkisini aştığı durumlarda ortaya çıkan ticaret saptırıcı etkisinin sonucunda üye ülkede refah ve genel manada da dünya refahı üzerinde pozitif sonuçları olabileceğini belirtmiştir.

Gene aynı dönemde konuya ilişkin analizler yapan Balassa (1961), Viner'in ekonomik entegrasyon modeli ile ortaya koyduğu ticaret saptırıcı ve ticaret yaratıcı

etkinin üzerinden hareketle; ticaret saptırıcı etkinin baskın olduğu durumda, bölgesel entegrasyonun dış dünyaya karşı daha yoğun korumacılık yönünde kararlar alabileceğini ve böylece maliyeti arttırıcı unsurlara, nihayetinde ise tüketici refahı aleyhine sonuçları olabileceğine yönelik çalışma ortaya koymuştur.

Vanek (1965) çalışmasında, gümrük birliği teorisini, ticaret hadleri etkisini de analizlere katacak şekilde genel denge koşulları altında daha kuşatıcı ve temel teori noktasına taşımıştır. bunu gerçekleştirirken; 3 ülkeli ve 2 mallı modelleme üzerinden ilerlemiştir. Vanek'e göre gümrük birliğinin ticaret yaratma ve ticaret saptırma etkilerinin toplum üzerinde farklı derecede sonuçları olacaktır. Refahla ilgili net bir sonuçtan bahsedilebilmesi için tüm refah değişimleri aynı yönlü olmalı, ya da kaybedenlerin olduğu durumdaki zararların, kazananlarca tazmin yoluna gidilip gidilmediğinin bilinmesi gerekmektedir.

Bu noktadan hareketle Johnson (1965) ve Cooper-Massell (1965) ekonomik entegrasyon teorisinin gelişmesine katkıda bulunmuş; tarifelerin politik amaçlar doğrultusunda konulup konulmadığı faktörünü analize ekleyerek, tercihli veya tercihsiz tarife koymanın nisbi etkinliği üzerinden yorum getirmiştir. Gümrük birliğinin maliyetleri düşürücü etkileri ve yüksek maliyetli çalışan firmaların genişlemekte olan yeni piyasa şartlarındaki pozisyonlarını irdelemişlerdir. Johnson, devletlerin özel ya da müşterek tüketim mallarındaki tüketici faydasını maksimize etmeyi hedeflemeleri dolayısıyla ülke içi seçmen taleplerine yönelik veya endüstriyel üreticilere yönelik siyasi maksatlı tarifeler uygulayabildiğini vurgulamıştır. Cooper ve Massell ise gümrük birliği neticesinde önceki duruma göre erişilebilir refah seviyesinin çok daha fazla/ yüksek olacağını belirtmiş, refahın maksimizasyonundaki kıstı, gümrük birliği çapındaki toplam kısıt olarak ele almıştır. Önermelerinde buna ilave olarak, dış ticaret hadleri ve ölçek ekonomileri etkisini hariç tutarak, tek yanlı tarife indiriminin gümrük birliğinden daha etkin bir politika olduğu görüşünü beyan etmişlerdir (Cooper ve Massell, 1965).

Wonnacott ve Wonnacott (1981) yaptıkları çalışma ile Cooper ve Massell'in önermesine karşı çıkarak gümrük birliğinin tek yanlı tarife indiriminden daha üstün olabileceğini savunmuşlardır. Ayrıca gümrük birliğinin tek taraflı tarife indirimine göre ihracat pazarlarına girişte, üye ülkeleri sağladığı kolaylığı da vurgulamışlardır. Bu noktada, Kreinin ve Plumper'in (2002) konuya ilişkin çalışmasında ise tek taraflı tarife indiriminin mi yoksa gümrük birliğinin mi, üye ülke açısından daha isabetli bir

seçim olduğu noktasında ampirik araştırmaların neticesine göre yorum yapılmasının isabetli olacağını belirtmişlerdir.

Kemp ve Wan (1976) tarafından gümrük birliği üzerine yapılan çalışmada, ülkelerin bir araya gelerek kurduğu birliğin, ortak gümrük tarifesinde gerekli ayarlamaları yapmak suretiyle ve de ülkelerin kendi aralarındaki telafi edici ödemelerin realize edilmesi şartı ile; birlik haricindeki ülkelerin refahında herhangi bir azalma olmaksızın, birliğe üye ülkelerin refah düzeyini arttırıcı yönde etki göstereceğini bildirmişlerdir. Bunun yanı sıra, gümrük birliği vesilesi ile üye ülkelerin refah seviyelerinde artış ve iyileşme olacağından yola çıkarak, birliğin tüm dünyayı kapsayacak şekilde genişletilerek tüm ülkelerde serbest ticaretin geçerli olmasının sağlanabileceğini belirtmişlerdir. Günümüzde ise bunun gerçekleşememiş olmasını; ülkelerin ekonomi harici amaçlara göre karar almaları, bir kısım üyelerin birlik öncesine göre ekonomik durumlarında karşılaşabilecekleri kötüye gitme olasılığı ve endişesi, telafi edici ödemelere ilişkin etkilerin olumlu mu, yoksa olumsuz mu olacağı konusundaki belirsizlik, tarife ve tarife dışı kısıtlıların uluslararası anlaşmalarla sınırlandırılmış olması gibi nedenlere dayandırmışlardır.

Schiff ve Winters (2003) ise yaptıkları çalışmada Kemp-Wan teoreminin, uluslararası ticarete konu olan tüm mallara ilişkin ortak gümrük tarifesi hesaplanarak uygulanmasının ve birlik içi telafi edici ödemelerin tam anlamıyla gerçekleşmesinin neredeyse imkansız olduğu üzerinden eleştirmişlerdir.

Ölçek ekonomileri ve gümrük birliği noktasında ise Scitovisky ve Balassa, 1958 ve 1961 tarihli çalışmalarında; gümrük birliğinin birlik öncesinde göre pazar genişlemesine ve birlik içi firmaların ölçek yapılarını büyüterek birim maliyetlerin azalmasına yol açtığını vurgulamışlardır. Corden (1972) gümrük birliği ve ölçek ekonomileri ile ilgili, birlik sonrası ölçek ekonomilerinin maliyet azaltma etkisinin, ticaret engelleme etkisinden daha yüksek düzeyde olacağı ve bunun birlik üzerinde pozitif katkısı olacağı yönünde fikir beyan etmiştir. Corden 1985 tarihli çalışmasında ise entegrasyonun ölçek ekonomilerinin maliyet düşürücü etkisinin yanı sıra ticaret bastırma etkisine yol açabileceğini de ortaya koymuştur.

El Agraa (2007) ve 2011 tarihli çalışmasında, gümrük birliğinin ölçek ekonomilerinden net refah sağlaması durumunda, kazancın üyeler arasındaki paylaşıma ve hangi üyeler de üretimin gerçekleşeceğinin önemi üzerinde durmuştur.

Gümrük birliği ve dış ticaret hadleri ilişkisine bakıldığında, Viner (1950) ve Mundell (1964) genel manada birlik ülkelerinin bilip dışında kalan ülkelere göre, bir bütün noktasından değerlendirildiğinde dış ticaret hadleri iyileşmektedir fikrini ortaya koymuştur. Ayrıca Mundell, birlik içine bakıldığında; bir ülkenin dış ticaret haddi iyileşirken, diğerininkinin kötüleşebileceğini de eklemiştir.

Lloyd ve Mac laren (2004) ise Mundell'in gelir etkisini göz ardı etmesine dikkat çekerek, birlik dışı ülkeler açısından da değerlendirmeye gitmiş ve gelir etkisinin olumsuz fiyat etkisini dengeleyerek, birlik dışı ülkelerde de dış ticaret hadlerindeki de iyileşmeye sebep olabileceğini vurgulamıştır.

Bölgesel entegrasyonlar ve dış ticaret haddi ile ilgili olarak Balassa daha da net bir yorum ile Gümrük Birliği ile oluşan artan rekabet, ihracat odaklı sektörlerin verimliliğini arttırmak kaydıyla birim maliyetlerde düşmeye ve dış ticaret haddinin olumsuz etkilenmesine yol açabilmekte iken; ithalata rakip üretim alanlarında maliyetlerdeki azalma durumunda ise gümrük birliğini üye ülkeleri dış ticaret hadlerini de olumlu yönde etkilenmelerinden bahsedilebileceğini vurgulamıştır (1961).

El-Agraa tarafından 1983'te yapıların çalışma, geleneksel bölgesel entegrasyonlar teorisinin endüstriler arası dış ticaret üzerine yoğunlaştığını ancak artan sanayileşme ve bölgesel entegrasyonların endüstri içi dış ticaretin de artmasına vesile olduğunu göstermiştir. Greeneway (1989) ise bölgesel entegrasyonlar ile üye ülkeler arası ticaretin serbestleşmesi ve genişlemesi neticesinde endüstri içi dış ticaretin yükselebileceğini, entegre olan ülkelerin faktör donatımı ve gelir düzeylerinin birbirlerine yakın seviyede olması durumunda ticari faaliyetlerin yoğunlaşarak endüstri içi ticaretin artış göstereceğini, genişlemiş ve rekabete açık piyasa odaklı üretimin ölçek ekonomisi etkisi sonucu maliyetlerde düşüş yolu ile endüstri içi uzmanlaşma-yoğunlaşma etkisi ortaya çıkarabileceğini ve entegrasyon ile büyümüş pazar ortamının yabancı yatırımları daha çok cezbedeceğini belirtmiştir.

Krugmann ve Obstfeld (2009) yaptıkları çalışmada; bölgesel entegrasyon ile endüstri içi dış ticaretin, global ticaretten karşılaştırmalı üstünlükler geleneksel bakış açısına göre elde edilebilecek gelirlerin çok daha üstünde ek getirileri olduğunu ve birlik içi ülkelerde endüstri içi uzmanlaşmanın daha kolay, hızlı ve etkin şekilde gerçekleşeceğini belirtmişlerdir.

Yazımda gümrük birliği teorisine ilaveten Mundell (1961) Optimal Para Alanı teorisi ile bir veya bir kaç para biriminin kullanıldığı ideal bir coğrafya oluşturulması fikrini beyan etmiştir. Böylece birlik içi ülkeler aralarında sabit döviz kuru üzerinden hareket ederken, birlik dışına karşı serbest döviz kuru uygulaması üzerinden hareket edeceklerdir.

Bölgeselleşme ile ilgili literatüre, bölgesel entegrasyon hareketleri noktasında katkı yapan akademisyenlerden Grilli (1997) ikinci dünya harbi sonrası ile 1989 doğu bloğunun yıkılması arasındaki süreçte, belgeselle eşme hareketlerinin daha çok ticari hedeflere odaklı bir alanda ilerlediğini ortaya koymuştur. Bhagwati ise aynı dönemde gelişmekte olan Avrupa ülkelerinin bölgesel entegrasyonu ticaret yaratma etkisinin ticaret saptırıcı etkisini geçmesiyle, önemli refah artışına ve bölgesel entegrasyon da muvaffakiyete sebep olmuştur (1992).

Aynı şekilde, Latin Amerika, Asya ve Afrika'da da bölgeselleşme hareketlerinde artışlar gözlenmiştir. Cooper ve Massell (1965), Johnson (1965) ve Bhagwati'nin üzerinde durduğu farklı farklı ekonomik sebeplerle gelişmekte olan ülkeler mevcut küçük piyasalarını daha geniş bir piyasaya açarak sanayileşme politikalarının maliyetini artmaya yönelik bölgesel entegrasyon yoluna başvurmuştur.

Bhagwati (1992) çalışmasında, 1945-1990 arası dönemde tüm gelişmekte olan ülkelerde bölgesel entegrasyon onların aynı sonucu vermediğini, bilhassa Avrupa dışında kalan bölgeselleşme hareketlerinin; sanayi dağılımının serbest ticaret ve fiyat politikaları üzerinden düzenlenmesi yerine bürokrasi yoğun seviyede kalması sonucu başarısızlıkla sonuçlandığı üzerinde durmuştur.

1990 sonrasına gelindiğinde; büyümüş dünya piyasası, liberalleşmenin devletler üzerindeki tesirleri, doğu bloğunun yıkılması gibi durumlar vesilesi ile gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin bölgesel entegrasyonlardan beklentisi, bölgeselleşmeyi tercih etmeleri sırası ile; ihracatı arttırmak, serbest piyasa ekonomisinden maksimum faydayı sağlamak, global pazar piyasasına entegrasyon, küresel rekabette pay/söz sahibi olabilmek, yatırım ve kalkınmanın sürdürülebilirliğini sağlayabilmek, entegrasyonunun derinleştirilmesi gibi noktalardır (Lawrence, 1997) (Bhalla ve Bhalla, 1997). Aynı dönemde bölgeselleşmeye yönelimin artmasına ilişkin bir başka çalışmada Baldwin (1999) tarafından ortaya konulmuş, üçüncü ülkelerin ticaret saptırma etkisinden kaçınmak maksadı ile ilgili olduğu şeklinde bir yorumda

bulunmuştur. Whalley (1998) ise bölgeselleşme ile ilgili olarak, ülkelerin karşılıklı olarak ticari ayrıcalıkların getirisi sonucu, ticaret artışı beklentisinde olmalarını ve uluslararası pazarlarda pazarlık güçlerini arttırma arzuları olduğunu belirtmiştir. Bununla birlikte; üretimde uzmanlaşma ile etkin üretim, teknoloji-yoğun katma değerli seviyeye çıkmak, genişleyen piyasa alanı sonucu ölçek ekonomilerinin faydalarına kavuşmak, Ar-ge'ye daha fazla pay ayırabilmek ve doğrudan yabancı sermaye çekerek yatırım maliyetlerini düşürmek noktasında da bölgeselleşmenin ekonomik faydaları olacağı ülkeler tarafından düşünülmektedir, şeklinde yorum ortaya koyanlar da olmuştur (Shiells, 1995).

Bölgeselleşmenin çok taraflı ticaret sistemine etkilerini irdeleyen çalışmasında Krueger (1999) politik ekonomi yaklaşımı üzerinden değerlendirmiş ve bölgeselleşmenin üyelere sağladığı ayırımcı ticari üstünlükleri vesilesiyle oluşan yeni çıkar gruplarının, çok taraflı ticaret noktasına karşı faaliyetlerle olumsuz yönde etki edebileceklerini belirlemişlerdir. Bahsedilen çıkar gruplarının bilhassa siyasi erkler ve politikacılar üzerinden lobicilik faaliyetleri yoluyla etkin olduklarını vurgulamışlardır. Bhagwati (1992) bölgeselleşmeye üye olan ülkelerin; birlik halinde tek tek ülkelere kıyas edildiğinde, korumacılığı devreye sokmada daha meyilli olduklarını; büyük ticari bölgesel entegrasyonların, global piyasalarda hakim olmanın sonucu monopol güç etkisi ile üçüncü ülkelere karşı korumacılık yoluyla üstünlüklerini daimi kılmayı ve ticaret hadlerinden yararlanarak maksimum faydayı arzuladıklarını beyan etmiştir.

2.2. Ekonomik Entegrasyonların Makro Ekonomik Etkileri Üzerine Yapılan Çalışmalar

Ekonomik entegrasyonların, birliğe dahil olan ülkelerin makro ekonomik göstergelerinde etkisinin incelendiği literatüre bakıldığında tarihsel açıdan sıralanmak üzere, konuya ilişkin çok sayıda çalışma olması durumu ile karşılaşılmaktadır. Bunlardan bir kısmı özetlenecek olursa;

Ekonomik entegrasyonun ekonomik büyüme üzerindeki etkisini, bilgi- etkin modelleme ile mal ve bilgi akışının izlenmesi üzerinden inceleyen Rivera-Batiz ve Romer (1991),iki taraflı ekonomik entegrasyonların, tarafların büyümesini olumlu yönde etki ettiği ve uzun vadede büyüme üzerinde etkili olduğu sonucunu ortaya koymuştur.

AB Bölgesel entegrasyonu üzerine Maudos'un (1999) yaptığı incelemede; birliğin entegrasyon süreci ve etkinliğini değerlendirmek için parametrik olmayan sınır tekniği Malmquist üretkenlik endeksi üzerinden çalışma yapmıştır. 1965-1990 dönemine ilişkin Avrupa entegrasyonu süreci ve bu dönemdeki genişlemenin tüm üyeler için fayda sağladığı sonucunun yanı sıra, yeni genişleme hareketlerinin büyüme kazanmasına vesile olduğu sonucuna ulaşmıştır.

Ticaret açıklığı, siyasi ayrılık hareketleri ve küreselleşmenin ekonomik etkilerini incelemek üzere Alesina (2000), araç değişkenler kullanmak suretiyle regresyon modelinin tahmini üzerinden yaptığı çalışmada, ticaret rejiminin ülke büyüklüğü ile ilişkili olduğu ve ekonomik entegrasyon süreci ile eş zamanlı siyasi ayrılık hareketlerinin de devam ettiği yönünde bir sonuç ortaya koymuştur.

2008 yılında yayınladığı araştırmasında Cheung, Asya ekonomilerinin entegrasyonu sürecini; kurduğu dinamik faktör modeli üzerinden entegrasyona zamanla değişen etkilerin tespiti noktasından hareketle, bölgesel ölçekte Çin etkisinin ASEAN entegrasyonu üzerinde etkin ve baskın olduğu sonucuna varmıştır. Entegrasyonun etkinliğinin üye ülkelerin ekonomik performansları üzerindeki etkisini ele alan Malhotra ve Malhotra (2009), AB üzerinden veri zarflama analizi metodunu kullanarak entegrasyonun üye ülke ekonomi performanslarını yakınsama etkisi oluşturduğu sonucuna ulaşmıştır.

Gelişmiş ülkelerin finansal piyasaları üzerinde ekonomik entegrasyon etkisini inceleyen Volosovych (2011), temel bileşen analizi yöntemi ile ekonomik entegrasyonlara üye ülkelerin finansal açıdan entegre olduklarını belirtmektedir.

Genişleme sürecinde AB üyesi olan Doğu Almanya ve mevcut üye Batı Almanya Federal Devletleri'nin 1991-2011 yılları arasında ekonomik entegrasyon neticesinde nasıl etkilendiği üzerine çalışma yapmış olan Zuiddam, ülkedeki çıktı ve üretim faktörleri üzerinden regresyon analizi kullanarak, üretim kaynağı yönünden daha zengin olan Doğu Almanya'nın çıktı seviyelerinin düşük olduğu ve 2008 finansal krizinin de etkisiyle Almanya'nın ekonomik entegrasyonunun olumsuz yönde etkilendiğini belirlemiştir.

Islam (2016) tarafından yapılan çalışmada, güney asya bölgesinde serbest ticaret anlaşmasının, bölgeler arası ticaret yaratıcı etkisinin incelenmesi üzerine panel veri analizi kapsamında, veri zarflama ve stokastik sınır analizi metodolojisi üzerinden

yapılan çalışma ile serbest ticaret anlaşmasına rağmen aynı girdi ile farklı seviyede çıktı neticesini mümkün olmasından dolayı, ülkelerin büyüme oranlarının düşük seviyelerde kaldığı neticesine ulaşmıştır. Aynı yıl, Baldwin'in yaptığı; çok taraflı entegrasyonların geleceği ve uluslararası ticaret üzerine etkileri başlıklı çalışmasında, transatlantik ticaret ve yatırım ortaklığı gibi mega bölgesel ticari hareketler, mevcut uluslararası ticaret sisteminde bozulmalara sebebiyet verebilecektir sonucuna ulaşmıştır.

Ekonomik entegrasyonları üye ülkeler üzerindeki etkilerini ortaya koyma noktasında yakınsama modeli, çekim modeli üzerinden yapılan ampirik çalışmalar ve sonuçları üzerinden literatür incelendiğinde aşağıdaki araştırmalar karşımıza çıkmaktadır.

Hall'in (1992) Avrupa Topluluğu'na üye ülkelerin ekonomik yakınsaması incelediği ve ekonomik göstergelerin zaman serilerinin kıyaslanması ve eş bütünleşme t-analizi yöntemi ile incelemesi sonucu döviz kurlarındaki yakınsamanın, diğer ekonomik göstergelerde ıraksamaya yol açtığını ortaya koymuştur. AB ülkeleri üzerine yapılan bir başka çalışmada Monfort (2008) ülkelerin yakınsamasını, beta ve sigma yakınsama modelleri üzerinden giderek kişi başına düşen gelir yakınsamasını incelemiş ve AB-27'ye kıyasla, AB-15 ülke gruplarının kendi aralarında yakınsadıklarını ortaya koymuştur. Monfort (2013) çalışmasında ise AB üyesi ülkelerde coğrafyaya göre GSYİH/kişi üzerinden Philiphs ve Sul'un (2007, 2009) yakınsama modelini kullanarak incelemiş ve AB ülkelerinin alt gruplar halinde grup içi yakınsama üzere olduğunu belirtmiştir. Stanisic (2012) ise AB-15 ile merkez ve Doğu Avrupa ülkeleri arasındaki gelir yakınsaması üzerine yaptığı çalışmada, yüksek gruplar arasında kişi başına gelir açısından yakınsama olduğunu ancak 2008 mortgage krizi ile bunun tersine döndüğünü ortaya koymuştur. Thissen (2013), AB'de uluslar arasılaşma ve entegrasyonun ülkeler ölçeğinde ele alınması üzerinde durarak, panel veri analizi ve doğrusal olmayan optimizasyondan yola çıkarak, AB'nin ticaretinin her üye ülke için aynı sonucu oluşturmadığı ve ihracat rakamları doğrultusunda doğu bloğu olarak görülen ülkelerin diğer batı ülkelerine göre daha hızlı büyüdüğünü belirlemiştir. AB üzerine yapılan bir başka çalışmada AB-27 ülkelerinde 1970-2010 arası dönemde kişi başına düşen milli gelirin yakınsamasını irdeleyen çalışmalarında Borsi ve Metiu (2015), Philips ve Sul'un (2007) yakınsama modelini kullanmış ve

coğrafi olarak yakın üyeler arasında yakınsama gözlemlenirken, Bulgaristan, Romanya ve Lüksemburg'da ıraksama olduğunu ortaya koymuşlardır.

Yakınsama metodolojisi kullanılarak farklı entegrasyon hareketleri üzerine yapılan diğer çalışmalarda, ABD, MERCOSUR ve Afrika kıtasındaki bölgeselleşmelerde incelenmiştir. Bu konuda, Kim (1998) 1840-1987 yılları arasında ABD'de ekonomik entegrasyon ve gelir yakınsamasını inceleyerek, bölgelerdeki ekonomik yapılarda benzeşme ve kişi başı gelirde de büyüyerek yakınsama olduğu sonucuna varmıştır.

Blyde (2006) yaptığı çalışmada ise, MERCOSUR ülkelerindeki gelir eşitsizlikleri üzerinde durarak, gelir eşitsizliklerini Gini, Theil, Sigma dağılımlarından yola çıkarak yorumlamış ve zengin- fakir ülke grupları arasındaki ayrımın daha da arttığı sonucunu ortaya koymuştur.

Afrika kıtasındaki entegrasyonların bölge ülkelerinde gelir yakınsaması üzerine çalışan Hammouda (2009) stokastik yakınsamayı kullanarak; üretkenlik faktöründeki düşük seviye ve üretim faktörlerinin arzulanan düzeyde etkin olmaması sebebiyle yakınsamanın olamadığı noktasında sonuç beyan etmiştir.

Ekonomik entegrasyonlara ilişkin olarak çekim modeli üzerinden yapılan çalışmalar da olmuştur. İlk olarak literatüre Tinberger (1962) ile giren çekim modeli üzerinden analiz, Atiken ile (1973) devam ederek, 1951-1967 yıllarını içeren ve yatay kesit verisi kullandığı çalışmasıyla Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ile Avrupa Serbest Ticaret Birliği'nin (EFTA) üye ülkelerin dış ticaretleri üzerinden etkileri konusunda şu sonuca ulaşmıştır; dönemsel bazda etkin ve etkisiz olduğu sonucuna ulaşmıştır. Devamında yapılan çalışmalar da ise genel manada çıkan bulgular AET ve EFTA bölgesel entegrasyonlarının ihracat üzerinde olumlu etki gösterdiği yönündedir. Bergstrand (1985) yatay kesit verisi kullandığı araştırmasında, 1965-1976 döneminde; AET'nin 1966-1967 arasında ihracat üzerindeki etkisi pozitif iken, 1975-1976 döneminde ihracat üzerinde etkisiz olduğu, EFTA'nın ise yukarıda belirtilen dönemlerde ihracat üzerinde olumlu etkisi olduğunu belirtmiştir.

Devam eden yıllarda, bilhassa neo-liberal politikaların egemen olduğu 1980 sonrası ve Doğu Bloku'nun yıkılmasının akabindeki, 1990'lı yıllarda dünyadaki bölgesel entegrasyon süreçlerinde artan katılım ve oluşumlar neticesinde yapılan ampirik çalışmalarda çekim modeli üzerinden analiz tekrar ön plana çıkmıştır. Frankel

ve Wei (1993), yatay kesit verisi kullanmak sureti ile 63 ülke üzerinden yaptıkları çalışmalarında 1970, 1980, 1990 ve 1992 yılları özelinde MERCOSUR, ANDEAN, ASEAN, AET ve EFTA gibi ekonomik entegrasyonların üye ülkeler üzerindeki etkilerini ayrı ayrı ölçmüşlerdir. Buna göre MERCOSUR, ANDEAN ve ASEAN ekonomik entegrasyonlarının bölge içi ticareti artırıcı etkileri gözlemlenirken; AET'nin bölge içi ticareti azalttığı sonucu ile karşılaşmışlardır. Aynı çalışmada ABD ile Kanada arasındaki ekonomik entegrasyon ile EFTA'nın ithalatı negatif etkilediği; AET ve ASEAN'ın ise ithalatlarının pozitif ayrıştığı sonucuna ulaşmışlardır. Wall (1999) ABD ve ticari ilişkide olduğu 85 ülke üzerinden, ABD'nin 1994-1996 dönemine ait verilerle gerçekleştirdiği ve Ticari Özgürlük Endeksi, NAFTA üyeliği gibi faktörleri de açıklayıcı değişkenler olarak eklediği çekim modeli yöntemi üzerinden şu sonuca ulaşmıştır; dünya genelinde uygulanan korumacı ticaret politikalarının ABD'ye olan etkisi, 1996 yılı itibarı ile ABD'nin GSYH'sinin %1.45'i kadarıdır.

Soloaga ve Winters'ın (1999) 58 ülkeyi kapsayan, 1980-1996 dönemini irdeleyen yatay kesit veri çalışmalarında ekonomik entegrasyonların ticaret artırıcı ve saptırıcı etkilerini inceleyerek, ekonomik entegrasyonların dış ticaret üzerindeki etkisinin belirli bir yol izlemediği yönünde sonuç ortaya koymuşlardır. Aynı şekilde, Longo ve Sekkat (2004) 57 ülkenin 1988-1997 yıllarını içeren yatay kesit verileri üzerinden ve Croce vd. (2004) 64 ülkenin 1978-2001 dönemini içeren çalışmalarında farklı ekonomik bölgesel entegrasyonların ticaret üzerindeki etkilerinin birbirinden farklı sonuçlar verdiğini gözlemlemişlerdir.

Helpman, Melitz ve Rubinstein (2008), 161 ülkenin 1970-1997 döneminde gerçekleşen dış ticaret akımlarını çekim modeli üzerinden değerlendirmiş; ihracat, reel GSYH, GSYH/kişi, coğrafi uzaklık, GATT/DTÖ üyeliği, ortak dil, kolonyal geçmiş ve bir parasal birlik üyeliği değişkenleri üzerinden incelemiş, standart çekim modelinin, eksik değişken seçimi nedeniyle analizlerde sapmalı sonuçlara neden olduğunu, bu vesile ile dış ticaret yapan firma sayıları, ülkelere ait özellikler (demokrasi ve özgürlük seviyesi vb.), gelişmişlik düzeyi farklılıkları faktörlerinin modele dahil edilmesinin daha isabetli sonuçlara ulaşmada gerekli olduğu üzerinde durmuşlardır. Sonuç olarak ise dış ticaret üzerinde, ülkeler arasındaki mesafe, ada ülkesi olma durumu ve denize sınırı olmama durumlarının negatif yönde etkileri olurken; pozitif yönde etkilerini gözlemledikleri faktörler olarak ise sınır komşusu

olma, yasal düzenin varlığı, ortak dil, kolonyal geçmiş, ortak para birimi kullanımı, aynı serbest ticaret anlaşması içinde yer alma ve aynı dine sahip olmayı belirtmişlerdir.

Ekonomik entegrasyonların etkilerine ilişkin yapılan en kapsamlı çalışma Kohl, Brakman ve Garretsen (2016) tarafından, 1948-2011 dönemi ve 222 ülkenin ikili ticaret verilerini kullanarak 296 ekonomik entegrasyonun heterojen etkileri üzerine yapılmıştır. Çalışmada entegrasyonların birbirlerinden farklılıkları ortaya konularak sonuç itibarı ile heterojen etkileri karşılaştırılmıştır. DTÖ'nün ticaretin serbestleştirilmesine ilişkin hükümlerini içselleştirmiş olan bölgesel entegrasyonların, uluslararası ticareti arttırdığı yönündeki bulgusu çalışmanın en göze çarpan sonucu olmuştur.

Yakınsama modeli, çekim modeli veya diğer kullanılan ekonometrik modeller üzerinden bölgesel ekonomik entegrasyonlara dair yapılan ampirik çalışmalar farklı sonuçlar veriyor olsa da genel olarak yazında entegrasyonların üye ülkelerde olumlu yönde (dış ticaret, ihracat, kişi başına milli gelir, vb.) etkileri olduğu gözlemlenmiştir.

Karamera, Smith, Ojah ve Cole tarafından 1999 tarihli çalışmada, 1984-1993 yıllarına ilişkin Pasifik Bölgesini incelenmek üzere, kesit veri ve zaman serileri kullanarak çekim modeli ile yapılan çalışmada pasifik bölgesinde ekonomik entegrasyonların etkileri; bağımsız değişkenler olarak gelir düzeyi, ihracat değeri, ithalat değeri, döviz kuru ve bölgesel bir entegrasyona üyelik üzerinden değerlendirilmiş ve ASEAN'a üye ülkeler arasında ticaret yaratıcı etki tespit edilmiş iken, üye olmayan ülkeler üzerinde ise ticareti saptıran etkisinde artış gözlemlenmiştir. Buna karşın NAFTA üyeliğinin pasifik bölgesinde ticari akış üzerindeki etkisinin yalnızca emtiaya özgü olduğu sonucuna ulaşılmıştır.

BÖLÜM-3 BÖLGESELLEŞME - EKONOMİK ENTEGRASYON HAREKETLERİ VE AB EKONOMİK ENTEGRASYONU

1960'lar sonrası itibarıyla küreselleşme etkisi, 1970'lerde yaşanan petrol krizi, sermaye piyasalarındaki dalgalanmalar ve 1980 sonrasının neo-liberal politikaları ve tüm bunların neticelerinde gelişmiş ülkeler; global ticaretteki mevcut pozisyonlarını korumak, global pastadan paylarını daha da artırmak ve sürdürülebilir kılmak açısından, güvenilir bölgesel entegrasyon ile bu korumayı sağlamayı amaçlarken (Ertürk, 1998); gelişmekte olan ülkeler ise sanayilerinde daha da uzmanlaşmak, kısıtların kalkmasına yönelik baskılardan doğacak iç ve dış pazar kayıplarından muhafaza olmak, ekonomilerinin minimum seviyede etkilenmesini sağlamak, teknoloji-yoğun üretimlerini arttırarak rekabet ortamına hazır olarak piyasa ekonomisine dahil olup, faydalarından maksimum düzeyde istifade edebilmek için bölgeselleşme hareketlerine yönelmişlerdir.

Tablo – 8 : Bölgelere Göre GSYİH, Nüfus ve Kişi Başına GSYİH Büyüme Oranları (1000-2001 Yılları arasındaki)

Bölgeler/Yıllar	1000 - 1500	1500-1820	1820 - 1870	1870-1913	1913-1950	1950-1973	1973 - 2001
				GSYIH			
Batı Avrupa	0,29	0,40	1,68	2,11	1,19	4,79	2,21
ABD, Kanada, Avusturalya, Yeni Zelanda	0,07	0,78	4,31	3,92	2,83	4,03	2,95
Japonya	0,18	0,31	0,41	2,44	2,21	9,29	2,71
Asya (Japonya Hariç)	0,13	0,29	0,05	0,97	0,82	5,17	5,41
Latin Amerika	0,09	0,23	1,22	3,48	3,42	5,38	2,89
Doğu Avrupa ve SSCB	0,21	0,44	1,53	2,37	1,74	4,85	0,01
Afrika	0,07	0,15	0,75	1,32	2,57	4,43	2,89
Dünya Geneli	0,15	0,32	0,93	2,11	1,82	4,90	3,05
				Nüfus			
Batı Avrupa	0,16	0,26	0,69	0,77	0,42	0,71	0,32
ABD, Kanada, Avusturalya, Yeni Zelanda	0,07	0,44	2,86	2,07	1,25	1,54	1,09
Japonya	0,14	0,22	0,21	0,95	1,32	1,14	0,55
Asya (Japonya Hariç)	0,09	0,29	0,15	0,55	0,92	2,19	1,80
Latin Amerika	0,09	0,07	1,25	1,63	1,96	2,73	1,96
Doğu Avrupa ve SSCB	0,15	0,35	0,89	1,19	0,33	1,31	0,47
Afrika	0,07	0,15	0,40	0,75	1,64	2,37	2,69

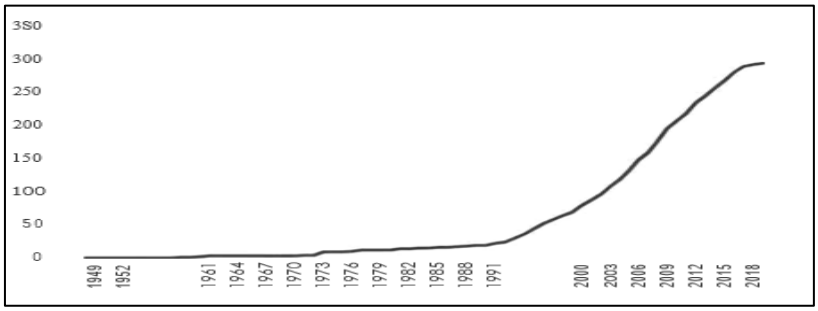
Dünya Geneli	0,10	0,27	0,40	0,80	0,93	1,93	1,62
	Kişi Başına Düşen GSYIH						
Batı Avrupa	0,13	0,14	0,98	1,33	0,76	4,05	1,88
ABD, Kanada, Avusturalya, Yeni Zelanda	0,00	0,34	1,41	1,81	1,56	2,45	1,84
Japonya	0,03	0,09	0,19	1,48	0,88	8,06	2,14
Asya (Japonya Hariç)	0,05	0,00	-0,10	0,42	-0,10	2,91	3,55
Latin Amerika	0,01	0,16	-0,03	1,82	1,43	2,58	0,91
Doğu Avrupa ve SSCB	0,04	0,10	0,63	1,18	1,40	3,49	-0,05
Afrika	-0,01	0,00	0,35	0,57	0,92	2,00	0,19
Dünya Geneli	0,05	0,05	0,54	1,30	0,88	2,92	1,41

Kaynak: Maddison, 2005: 10

Tablo-8'de görüleceği üzere; dünya genelinde nüfus artış hızı giderek yavaşlamakta iken, dünya genelinde üretilen toplam mal ve hizmetlerin büyüme hızı artarak devam etmektedir. Günümüzde ise IMF tahminleri dikkate alındığında önümüzdeki yıllarda ortalama Gayri Safi Yurt İçi Hasıla (GSYİH) büyüme oranı %3-4 aralığında seyretmesi beklenirken, dünya nüfusunda artış beklentisi ise ancak %1'dir (IMF, 2019). 2000 sonrası dönemde ise; Dünya ticaret hacmi dokuz katı artmışken, küresel ölçekte büyüme hızının % 0,90-1,00 seviyesine ulaşacağı ve bunun da bir önceki dönemin yaklaşık üç katına ulaştığı ortadadır. Yani, küresel ölçekte katlanarak büyümekte olan bir ticaret hacmi ile karşı karşıya olduğumuz gerçekliği ile bölgeselleşme ve bu pastadan pay alma arasında bir ilişki vardır. Bu ise serbest ticareti ve liberalleşmeyi tetikleyecektir (Baldwin, 1999).

1990'larla birlikte bölgeselleşmede önemli düzeyde artış gözlemlenmiştir. Dünya ticaretine bakıldığında, ticaretin %50 den fazlası bölgesel entegrasyonların içinde gerçekleşmiştir. Yaklaşık olarak son altmış yılda dünyadaki bölgesel entegrasyonların ne kadar artış gösterdiğine ilişkin olarak da Tablo-9'a bakılabilir.

Tablo – 9 : Yıllara Göre Bölgesel Ticaret Anlaşmalarının Gelişimi 1949-2018

Kaynak: WTO Secretariat, 2019.

1996'da WTO'nun kuruluşundan bir yıl sonra yayınlanan rapora göre, WTO'ya üye ülkelerin hemen hemen hepsi en az bir bölgesel ticaret anlaşmasına taraf durumundadır.

Ikinci Dünya Harbi sonrasında bugünkü manada bölgesel entegrasyonlara giden süreç; Avrupa kıtasında Avrupa ekonomik topluluğu (AET) ile başlamış, devamında EFTA (European Free Trade Association), Amerikan kıtasında LAFTA (Latin American Free Trade Association), NAFTA (North American Free Trade Association), Ortadoğu'da ve Orta Asya'da ECO (The Economic Cooperation Organisation) Ekonomik İşbirliği Teşkilatı, Afrika'da AU (African Unity) Afrika Birliği, Asya'da ASEAN (Güney Doğu Asya Ülkeleri Birliği) gibi bölgesel entegrasyonlarla devam etmiştir.

Kurulan bölgesel entegrasyonlar daha çok gümrük birliği noktasında evrilmiş ve AB dışında 1990 sonrasına bakıldığında; beklenen etki ve faydaları gösteremedikleri gözlemlenmiştir. Bu noktada bölgesel entegrasyonlara bakıldığında ağırlıklı olarak iki yönde evrildikleri gözlemlenmiştir. İlki coğrafi bölge temeline dayalı iken; ikinci tip bölgesel entegrasyon, dini siyasi ve bunun gibi ortak faktörlere dayanan, coğrafi bağ üzerine olmayan birliklerdir.

Aşağıda devam eden bölümde, bölgesel entegrasyonlar tek tek ele alınarak açıklanacaktır.

3.1. Bölgesel Ekonomik Entegrasyonlar

Dünya genelinde aktif olan bölgesel entegrasyonların bir kısmının gösterildiği tablo ve devamında ise belli başlı büyük ve etkin bölgesel entegrasyonlar aşağıda belirtilmiştir.

Tablo-10: Seçilmiş Bazı Bölgesel Ekonomik Entegrasyon Oluşumları

Birliğin Kısa Adı	Birliğin Adı	Birliğe Üye Ülkeler
AFTA	ASEAN Free Trade Area	Brunei, Kamboçya, Endonezya, Malezya, Laos, Myanmar, Filipinler, Singapur, Tayland, Vietnam
APEC	Asia-Pacific Economic Cooperation	Avusturalya, Brunei, Kanada, Şili, Çin, Hong Kong, Endonezya, Japonya, Kore, Malezya, Meksika, Yeni Zelanda, Pupua Yeni Gine, Peru, Filipinler, Rusya, Singapur, Tayvan, Tayland, ABD, Vietnam

APTA	Asia-Pacific Trade Agreement	Bangladeş, jin, Hindistan, Kore, Laos, Sri Lanka
CAFTA-DR	Dominica Republic-Central America-United States Free Trade Agreement	Kosta Rika, Dominik, El Salvador, Guatemala, Honduras, Nikaragua, ABD
CAN	Andean Community	Bolivya, Kolombiya, Ekvador, Peru
CARICOM	Caribbean Community and Common Market	Antigua&Barbuda, Bahamalar, Barbados, Belize, Dominik, Grenada, Guyana, Haiti, Jamaika, Monserrat, Trinidad&Tobago, St. Kitts&Nevis, St. Lucia, St. Vincent&Grenadines, Surinam
CACM	Central American Common Market	Kosta Rika, El Salvador, Guatemala, Honduras, Nikaragua
CEFTA	Central European Free Trade Agreement	Arnavutluk, Bosna-Hersek, Makedonya, Moldova, Karadağ, Sırbistan, Kosova
CEMAC	Economic and Monetary Community of Central Africa	Kamerun, Orta Afrika Cumhuriyeti, C,ad, Kongo, Ekvatoral Gine, Gabon
(ANZ)CERTA	Closer Economic Relations Trade Agreement	Avusturalya, Yeni Zelanda
CIS	Commonwealth of Independent States	Azerbaycan, Erinenistan, Belarus, Gürcistan, Kazakistan, Kirgizistan, Moldova, Rusya, Tacikistan, Türkmenistan, Ukrayna, Özbekistan
COMESA	Common Market for Eastern and Southern Africa	Burundi, Komorlar, Demokratik Kongo Cumhuriyeti, Cibuti, Mısır, Eritre, Etiyopya, Kenya, Libya, Madagaskar, Malavi, Mauritus, Ruanda, Şeyseller, Sudan, Svaziland, Uganda, Zambiya, Zimbabve
EAC	East African Community	Burundi, Kenya, Ruanda, Tanzanya, Uganda
EAEC	Eurasian Economic Community	Belarus, Kazakistan, Kırgızistan, Rusya, Tacikistan

ECO	Economic Cooperation Organization	Afganistan, Azerbaycan, İran, Kazakistan, Kırgızistan, Pakistan, Tacikistan, Türkiye, Türkmenistan, Özbekistan
ECOWAS	Economic Communit y of West African States	Benin, Burkina Faso, Yeşil Burun Adaları, Fildişi Sahili, Gambiya, Gana, Gine, Gine Bissau, Liberya, Mali, Nijer, Nijerya, Senegal, Sierra Leone, Togo
EEA	European Economic Area	AB, İzlanda, Lihteynştan, Norveç
EFTA	European Free Trade Association	lzlanda, Lihteynştan, Norveç, İsviçre
EU	Euroepan Union	Almanya, Avusturya, Belçika, Çekya, Danimarka, Estonya, Finlandiya, Fransa, GKRY, Hırvatistan, Hollanda, İngiltere, İrlanda, İspanya, İsveç, İtalya, Letonya, Litvanya, Lüksemburg, Macaristan, Malta, Polonya, Portekiz, Slovakya, Slovenya, Yunanistan, Bulgaristan, Romanya
GCC	Gulf Cooperation Council	Bahreyn, Kuveyt, Umman, Katar, Suudi Arabistan, Birleşik Arap Emirlikleri
LAIA	Latin American lntegration Association	Arjantin, Bolivya, Brezilya, Şili, Kolombiya, Küba, Ekvador, Meksika, Paraguay, Peru, Uruguay, Venezuela
MERCOSUR	Southern Common Market	Aijantin, Brezilya, Paraguay, Uruguay
NAFTA	North American Free Trade Agreement	Kanada, Meksika, ABD
PAFTA	Pan-Arab Free Trade Area	Cezayir, Bahreyn, Mısır, Irak, Ürdün, Kuveyt, Lübnan, Libya, Fas, Umman, Filistin, Katar, Suudi Arabistan, Sudan, Suriye, Tunus, Birleşik Arap Emirlikleri, Yemen
SACU	Southern African Customs Union	Botsvana, Lesotho, Namibya, Güney Afrika, Svaziland
SAFTA	South Asian Free Trade Agreement	Bangladeş, Bhutan, Hindistan, Maldivler, Nepal, Pakistan, Sri Lanka

SPARTECA	South Pacific Regional Trade and Economic Cooperation Agreement	Avusturalya, Yeni Zelanda, Cook Adaları, Fiji, Kiribati, Marshall Adaları, Mikronezya, Nauru, Niue, Papua Yeni Gine, Samoa, Solomon Adaları, Tonga, Tuva)u, Vanuatu, Brunei, Şili, Singapur
WAEMU	West African Economic and Monetary Union	Benin, Burkina Faso, Fildi5i Sahili, Gine Bissau, Mali, Nijer, Senegal, Togo
TPP	Trans-Pacific Parnıership	Yeni Zelanda, Avusturalya, Brunei, Kanada, Şili, Japonya, Malezya, Meksika, Peru, Singapur, Vietnam

Kaynak: Ravenhill, 2011: 206-209.

3.1.1. NAFTA

İkinci Dünya Harbi sonrasında eko-politik hegemon güç olan ABD bu pozisyonunu; bölgesel entegrasyonların oluşumlarının yoğunlaştığı 1970-1980'li yıllarda uluslararası piyasalarda daha da artarak belirginleşen rekabet ortamında koruyabilmek amacıyla coğrafi merkezli bölgesel entegrasyonlara gitme durumunda kaldı. Bu vesileyle de 1989'da ABD ile Kanada serbest ticaret anlaşması imzaladı. Bu ilk birlik, Kanada'nın ABD için arzulanan seviyede ticaret potansiyelini karşılamamıştır. 1994 itibariyle Meksika'nın da dahil olması ile daha geniş kapsamlı bölgesel birlik kurulmuş oldu. Başlangıçta ABD'nin ticari anlamda lehine gibi görünen bu bölgesel birlik, Meksika'nın göreceli daha ucuz iş gücü sebebiyle maliyet girdilerinde lehine olan durumu, ABD'ye ihracatını arttırmaya çevirerek ticaret yaratıcı etkiden faydalandığı gözlemlenmiştir.

NAFTA'yı (AB hariç) diğer bölgesel entegrasyonlarla karşılaştırdığımızda;

- NAFTA gelişmiş ülke ile gelişmekte olan ülkeler arası ilk anlaşma olmuştur,
- Ayrıca GSMH açısından bakıldığında dünyanın en büyük bölgesel entegrasyonu durumundadır.

NAFTA'ya üye olan Meksika, gelişmekte olan üye olması hasebiyle, gelişmiş ABD ve Kanada devletlerinin pazarı olup, kendi sanayi zayıflamamış, aksine daha büyük ölçekli piyasa ekonomilerine entegre olmanın neticesinde sanayisini rekabet

ortamına göre geliştirmiş, iç pazarını daha da büyütmüş ve üye ülkelere ihracatında pozitif yönde belirgin artışlar yaşamıştır.

Diğer üyeler Kanada ve ABD'ye bakıldığında ise her iki gelişmiş ülkenin teknoloji-yoğun sektörler üzerinden ticaretlerini dengeli şekilde yürüttüğü, kendilerine göre gelişmekte olan diğer üye Meksika'nın emek-yoğun ve ucuz ara mallar noktasında tedarikçileri olmasından fayda sağlamış oldukları gözlemlenmiştir.

Özetle NAFTA gelişmekte olan Meksika'nın, diğer gelişmiş ülkeler Kanada ve ABD'ye nazaran ticaret hacmini olumlu yönde etkilemiş ve üyelik öncesine göre büyüme oranlarının dünya çapında Türkiye ve Güney Kore'den sonra üçüncü büyüyen ülke olmasına vesile olmuştur.

Tablo-11: NAFTA'nın Dünya Ticaretindeki Payı (%)

	1970	1980	1990	1995	1996	1997	1998	1999	2000	2001
APEC	36.0	33.7	39.0	46.3	46.0	47.3	46.1	46.6	48.5	46.5
CEFTA	3.2	2.9	1.3	1.6	1.7	1.8	2.0	1.9	2.0	2.2
AB	45.6	41.0	44.0	39.7	39.1	37.9	39.9	39.2	35.8	37.4
NAFTA	21.7	16.6	16.2	16.8	17.3	18.3	18.7	18.8	19.0	18.7

Kaynak: World Development Indicators 03, World Bank Publications 2003

Tablo-12: NAFTA'nın Dünya Ticaretindeki İhracat ve İthalat Payı (%)

İhracat payı (%)				
	Güzergah			
İhracatçı	NAFTA	AB	Asya	Diğer
Data: IMF, Direction of Trade Statistics, 2002				
NAFTA	56.0	14.6	17.4	12.0
AB	10.9	61.0	7.2	20.9
Asya	26.3	14.7	48.1	10.9
İthalat payı (%)				
	Güzergah			
İthalatçı	NAFTA	AB	Asya	Diğer
NAFTA	38.1	17.6	31.5	12.8
AB	8.1	58.9	12.0	21.0
Asya	13.7	12.1	56.3	18.0

Kaynak: IMF, Direction of Trade Statistics, 2002

NAFTA, AB'ni oluşturan ülkeler ile kıyaslandığında, AB'nin aksine ekonomik entegrasyon türü açısından daha düşük bir seviyede ekonomik entegrasyona sahip olan, "yeni bölgeselcilik" yaklaşımının hakim olduğu bölgeselleşmenin, küreselleşme ile olan ilişkisinin vurgulandığı bir dönemde yürürlüğe girmiş ve süreç işlemiştir (Mace, 2007). Ethier (1998) "yeni bölgeselcilik" kavramını 6 karakteristik özelliğe sahip olduğunu vurgulamakta ve bu özellikleri NAFTA üzerinden şu şekilde özetlemektedir. Kısaca bunlar şu şekildedir;

- Yeni bölgeselcilik görüşüne bakıldığında; bir ya da daha çok sayıda göreceli (birbirine ve dışarı ülkelere göre) olarak küçük olan ülke/ülkeler, daha büyük ülkelerle bir arada işbirliği kurarak hareket etmektedirler. Bu duruma misal olarak NAFTA verilebilecektir. Buna göre NAFTA; ABD ile ABD'ye göre daha küçük olan Meksika ve Kanada arasında anlaşılmış ve yürürlüğe girmiş üç ülkenin ekonomik ortaklığı olarak karşımıza çıkmaktadır.
- Yeni bölgeselleşme ile küçük ülkeler tek taraflı olarak önemli reformlar yapmakta ve uygulamaya almaktadırlar. Bu durum NAFTA üzerinden değerlendirildiğinde; Meksika NAFTA üyeliğine dahil olmak maksadı ile bir takım düzenlemeler uygulamıştır. NAFTA'nın bir diğer üyesi olan Kanada ise üyelik sürecinde, Trudeau-tipi milliyetçi ekonomi modelini terk ederek yoluna devam etmiştir.
- Ekonomik entegrasyonlardaki liberalleşme süreci tüm üyeler açısından bakıldığında, ılımlı bir süreçte gerçekleşmekteydi. ABD'de düşük olan gümrük tarifeleri, NAFTA üyesi diğer ülkeler olan Meksika ve Kanada'da belirli sektörlerdeki tarifelerin indirilmesiyle sınırlandırılmak sureti ile ilerlenmekteydi.
- İşin temeline inildiğinde, liberalizasyonun etkilerine açık tavır sergileyen küçük ülkelerin özverili yaklaşımlarının neticesinde entegrasyonda ilerleme ve muvaffakiyet söz konusu olabilmekteydi. Bu noktayı nazardan ele alındığında, NAFTA'da liberalleşme, ABD'ye kıyasla Meksika ve Kanada tarafından daha fazla verilen imtiyazlar sayesinde realize olabilmiştir.

Bölgesel düzenlemelere bakıldığında, bunların derin bir entegrasyon ilişkisi üzerine bina edildiği gözlemlenmektedir. Ekonomik entegrasyon, entegrasyona dahil olan üye ülkelerin yalnızca ticari engellerin ortadan kaldırılması üzerinden hareketinin

yeterli olmadığını, bunun yanı sıra üye ülkelerin diğer ekonomi politikalarının uyumlaştırılmasını da birliğin muvaffakiyeti noktasında önemsemeleri gerektiğini vurgulamaktadır. Bu vesile ile NAFTA entegrasyonuna bakıldığında, Kanada ve Meksika tarafından verilen ekonomik reformlara ilişkin taahhütler göze çarpmaktadır.

Ekonomik entegrasyonlara bakıldığında, bölgesel olarak yapılan anlaşmalarda coğrafi olarak bir birliktelik söz konusu olmaktadır. İşte tam da bu sebepten ötürü ekonomik entegrasyonlarda üye ülkeler incelendiğinde, ağırlıklı olarak komşu ülkelerden oluştuğu gerçeği görülecektir. Bölegesel bir entegrasyon olarak NAFTA dahilindeki üye ülkelerde birbirleriyle sınırları olması hasebi ile bu duruma bir örnek teşkil etmektedir.

NAFTA 1 Ocak 1994 tarihinde işler hale gelmiş ve akademik anlamda başarısı ve neticeleri akademisyenlerce izlemeye alınmıştır. Bunlardan dikkat çeken bir çalışma Morales (2008) tarafından ortaya konulmuştur. Buna göre, NAFTA entegrasyonu, ABD ekonomisi açısından olumlu yönde getirileri olan bir ortaklık olmuştur. ABD'nin ticaret politikası açısından entegrasyon, firma çekişli neo-liberal ekonomik yaklaşımı arttırmış ve ABD açısından dönüm noktası olmuştur. Bahsedilen 1985-2005 döneminde, ABD en büyük ticari ortaklarıyla ekonomik işbirliği sürecine girmiş, artan bölgesel ticaret vesilesi ile ve ticaretin önündeki engellerin kaldırılmasına yönelik olarak NAFTA imzalanmıştır. En basiti, böylece Meksika'dan ABD'ye göçlerde artış yaşanmış; tarım, imalat sanayii, vb. emek-yoğun/ucuz emeğe dayalı sektörlerin aradığı niteliksiz iş gücü Meksikalılar üzerinden giderilmeye başlanmıştır.

"Bölge ülkeleri hangi sebeplerle NAFTA'ya ihtiyaç duymuş ve harekete geçmiştir?" şeklinde bir suale ise Hussain (2012) tarafından yapılan çalışma cevap aramıştır. Çalışmaya göre şu sebepler ortaya konulmuştur;

- *Ülke merkezli sebepler*: 1929 Buhranı'nın ardından Meksika ithal ikameci sanayileşme politikası üzerinden yerli sanayiini oluşturmak, güçlendirmek ve kendine yetebilecek konuma getirmek üzere harekete geçmiştir. 1950'li ve 1960'1ı yıllara gelindiğinde bu politikanın meyvelerini toplayan Meksika global piyasada artan rekabette daha fazla pay alabilme noktasında; ve İkinci Dünya Savaşı'nın ardından yeni hegemon güç olan ABD ise yakın çevresini kontrolünde tutabilmek, bölgesel olarak Avrupa Ekonomik Topluluğu'nun AB'ye evrilmesi neticesi artan rekabette global pazar payını korumak maksadı

ile Kuzey Amerika bölgesinde ekonomik işbirliğini önemseyen politika izlemiştir. Bununla birlikte, GATT'ın Uruguay görüşmeleri ve neo-liberal yaklaşımlar NAFTA için hem uygun ortamı hazırlamamış, hem de global piyasalardaki artan rekabette birlikte hareket etme fikrinin önünü açmıştır. Kanada'da ise Pierre Trudeau'nun başarısız olması, ekonomik bunalımdan korunma baskısı birliğe yönelişi hızlandırmıştır. Ayrıca Kanada ile ABD arasındaki politik görüşün birbirine yakınsaması ekonomik entegrasyon sürecine katkı sunan diğer gelişmeler olmuştur.

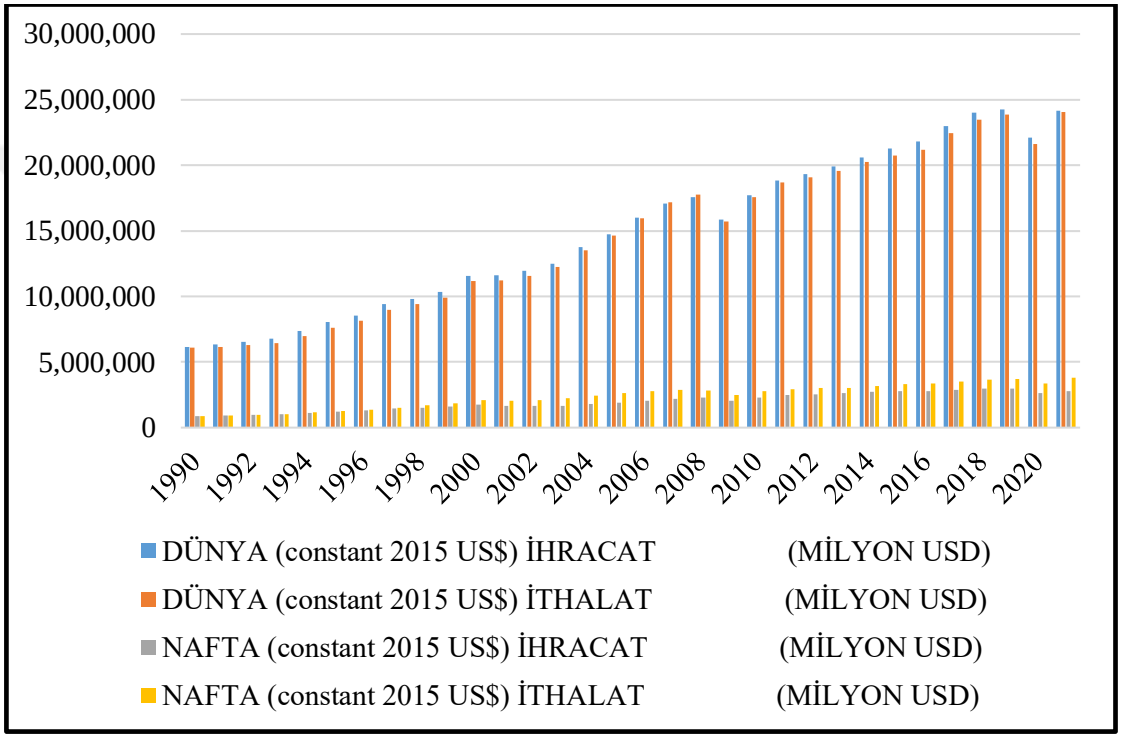
- *Ortakların birliğe katkıları*: Dünya 1980'1erden itibaren liberalleşmenin de etkisiyle, hizmet sektöründe devrim olarak görülebilecek büyük değişimler yaşadı. ABD merkezli "Yeni Dünya Düzeni" yaklaşımı, soğuk savaşın sonlanması, bloklaşmış çerçeve içine sıkışmış ülke ekonomilerinde çıkış arayışını arttırmış ve global manada serbest piyasa ekonomisinin önü açılmıştır. Bu vesile ile ABD üretim merkezli piyasa anlayışından, hizmet merkezli piyasa anlayışına geçmiştir. Böylece çok taraflı serbest ticaret anlaşması, ülkelerin ölçek ekonomisine ulaşarak kaynaklarını etkin dağıtmasını neden olmuştur.

Küresel ekonomide yaşanan asya finansal krizi, Çin'in hızlı büyümesi ve 2007-2011 resesyon dönemi NAFTA açısından önemli gelişmeler olarak ortaya koymuştur. ABD'ye ticari olarak bağımlı görülen Kanada ve Meksika global ticaretteki bu dalgalanmalardan olumsuz yönde etkilenmişlerdir.

NAFTA'ya yukarıda belirtilen noktaların süzgecinde bakıldığında; ABD'nin ekonomik açıdan diğer üye ülkelerden üstün olduğu gerçeği ve ABD'nin ticari açıdan elinin mevcut durumda her zaman daha güçlü olduğu hakikati ortadadır. NAFTA'nın geleceğinde yegane belirleyici konumunda olan ülke ABD'dir. 2018'e gelindiğinde NAFTA'nın en güçlü ülkesi olan ABD, birliğin devamlılığı ve kendi ekonomik durumundaki sıkıntılı gidişatın risklerinden korunabilmek ve entegrasyondan maksimum faydayı sağlamak maksadı ile NAFTA'yı USMCA (US-Canada-Mexico Trade Agreement) anlaşmasına dönüştürmüş 2020 yılı itibarı ile de yürülüğe girmesini sağlamıştır. Böylece ABD, NAFTA bölge pazarındaki Çin etkisini kırmayı hedeflemiştir. Ayrıca, kendi için dezavantajlı olarak görülen maddelerinin değiştirilmesine yönelik önlemleri atmıştır.

Tablo-13'e bakıldığında NAFTA'nın 1990-2021 yıllarında dünya ticaretindeki ihracat/ithalat miktarı ve yüzdelik payı görülecektir. Yaklaşık 30 yıllık süreçte (1990-2021) dünya ihracat ve ithalat hacmi yaklaşık 4 katına çıkarak, her biri 24 trilyon USD olmak üzere toplamda 48 trilyon USD'lık bir hacme ulaşmıştır. Aynı süreçte (1990-2021), NAFTA'nın ihracatı 3,2 kat artmasına rağmen, dünya ihracatındaki payı 1990'a kıyasla %2'ye yakın bir seviyede azalmıştır; ayrıca ithalatı ise 4,2 kat artmış ve dünya ithalatından olan payı 1990'a göre %11 artmıştır.

Tablo-13: NAFTA'nın 1990-2021 arası Dünya Ticaretindeki İhracat ve İthalat Payı (%)

Kaynak: https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators/preview - 2022

3.1.2. LAFTA-LAIA

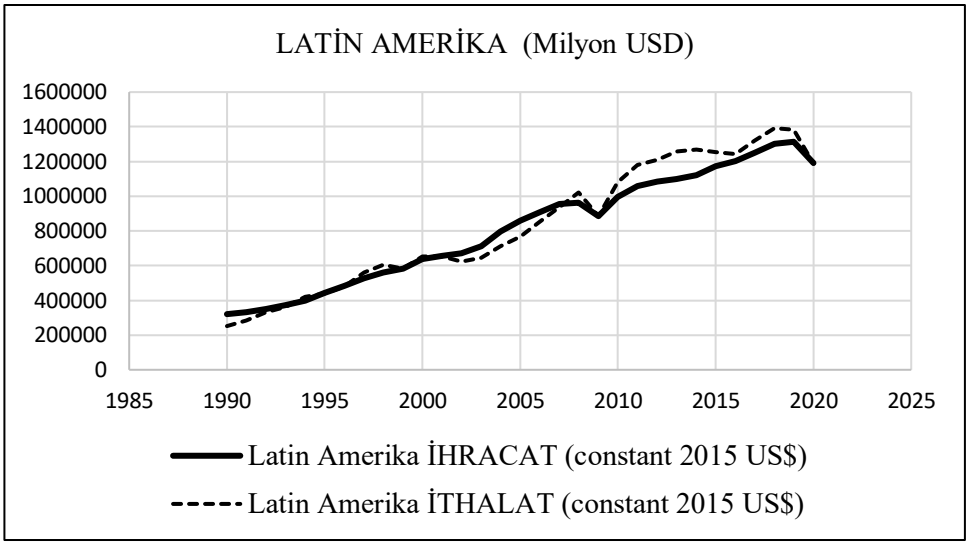
1960'da I. Montevideo antlaşması ile Arjantin, Brezilya, Paraguay, Uruguay, Şili, Peru ve Meksika arasında serbest ticaret alanı oluşturmak, tarımsal kalkınmayı ve sanayileşmeyi arttırmak üzere kurulmuştur. Latin Amerika ülkelerine bakıldığında ağırlıklı olarak az gelişmiş ülkelerden oluştuğu, bununla birlikte maden ve tarım yönünden zengin ülkeler olup, emek yoğun sektörlerin daha çok hakim olduğu ekonomiler olduğu göze çarpmaktadır.

1960 ile 1980 arasında bölge ülkelerinde yaşanan ulusal merkezli iç çatışma, terör ve darbelerden dolayı oluşan istikrarsızlık ve de üye ülkelerin farklı gelişmişlik

düzeyindeki ekonomilerinden dolayı, kuruluşun hedeflediği sonuçlardan uzak kalınmasıyla neticelenmiştir. 1980'lerle birlikte neo-liberal politikaların global konjonktürdeki baskısı ve etkisinin, Latin Amerika'daki az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde de yansımaları olmuştur. Bölge ülkeleri mevcut ekonomilerini 1980'lerde başlattıkları yapısal reformlarla ülkelerine daha çok yabancı yatırımcı çekerek, kalkınmayı arttırmak ve yerli sanayilerini güçlendirmek arzusuna girmişlerdir. Bu vesile ile bölge ülkeleri 1980'de LAFTA'yı feshederek, yerine Latin Amerika Entegrasyonu Birliği'ni (LAIA) II. Montevideo anlaşması ile kurmuşlardır. Sayısı on bir olan üyeleri üç kategoriye ayrılmıştır; En gelişmişler (Arjantin, Brezilya, Meksika), orta düzeyde gelişmişler (Şili, Kolombiya, Peru, Uruguay, Venezuella ve en az gelişmişler (Bolivya, Ekvador, Paraguay). Örgüt merkezi, Uruguay'ın başkenti Montevideo'a idi. LAIA ile LAFTA'da yaşanan gelişmişlik farkından doğan ülkeler arası açığın zaman içinde azalabilmesine yönelik olarak; bölge içi ticarette tercihli tarifeler uygulanmasına, bölgesel-kısmi manada ülkeler arası ekonomik tamamlayıcılık yolu ile ortak pazara yönelinmesine karar verilmiştir.

Birliğe bakıldığında, bölge içi ticaretin, bölgeler arası ticarete göre daha ön plana çıktığı gözlemlenmiştir. Bu ise bölgesel entegrasyonun üye ülkelerin aralarında; dış ticaret engellerinin azaltılması, uzmanlaşılmış veya maliyeti daha ucuz ürünlerin bölge içi ticarette payının arttırılmasıyla gerçekleşmiştir. Örneğin bölgedeki tarifelerde; 1980'lere kıyasla, 1990'larda %70-75 oranında indirim gerçekleştiği gözlemlenmiştir. Aynı periyotta bölgesel entegrasyon girişimlerinin sonucunda, bölgenin dış ticareti yıllık yaklaşık %11 oranında artmıştır. Bu ise o dönem dünya yıllık dış ticaret ortalamasının yaklaşık %50 üzerinde bir orandır.

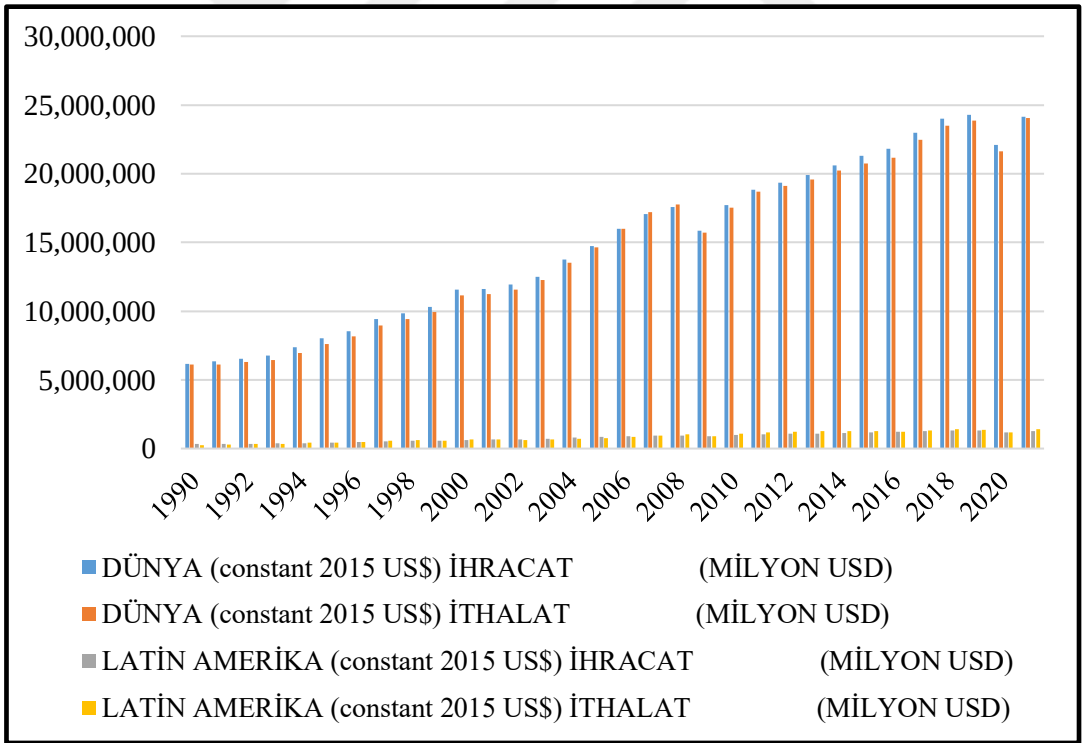
Tüm bunlara rağmen, plan hedeflendiği ölçüde bir ilerleme göstermediğinden, ortak Pazar kurmak için herhangi bir takvim söz konusu olmaksızın, iki yanlı tercih anlaşmalarının özendirilmesi gibi daha esnek ve sınırlı bir rol üstlenmek durumunda kalmış bir birliktir.

Grafik-1 : Latin Amerika'nın İhracat ve İthalatı (milyon USD)

Kaynak: World Development Indicators | DataBank (worldbank.org)

Tablo-14: LAFTA'nın 1990-2021 arası Dünya Ticaretindeki İhracat ve İthalat Payı (%)

Kaynak: https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators/preview - 2022

Tablo-14'e bakıldığında LAFTA'nın 1990-2021 yılları arasındaki dünya ticaretindeki ihracat/ithalat miktarı ve yüzdelik payı görülecektir. Yaklaşık 30 yıllık süreçte (1990-2021) dünya ihracat ve ithalat hacmi yaklaşık 4 katına çıkarak, her biri

24 triyon USD olmak üzere toplamda 48 trilyon USD'lık bir hacme ulaşmıştır. Aynı süreçte (1990-2021), LAFTA'nın ihracatı 4 kat artarak, dünya ihracatındaki payı 1990'a kıyasla %6'ye yakın bir seviyede artış göstermiştir; ayrıca ithalatı 5,5 kat artmış ve dünya ithalatından olan payı 1990'a göre %39 seviyesinde artmıştır.

3.1.3. MERCOSUR

LAFTA ve LAIA birlik deneyimlerinin ardından Latin Amerika ülkeleri Arjantin, Brezilya, Paraguay ve Uruguay tarafından 1991'de kurulmuştur. 1992'de Venezuela'nın katılımı ile 5 üyeden oluşan birliğe daha sonra Şili, Kolombiya, Peru, Ekvator, Bolivya ve Meksika da ortak ülkeler olarak dahil olmuştur.

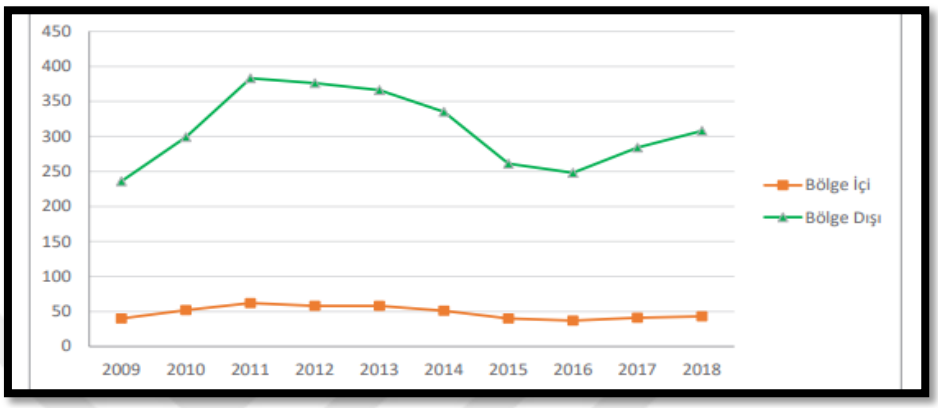
- MERCOSUR 1995'te ortak Gümrük Birliği tarifesi uygulaması ile gümrük birliğine dönüşmüştür.
- 2005 itibariyle ise üyeler arası ticaretin tam serbestleştirilmesi öngörülmüştür.
- Üye ülkelerin ticaret hacimlerinde artma ve ekonomik kalkınmalarına da olumlu etkileri olmuştur.
- Üye ülkeler bölgesel güvenlik ve birlik içi demokrasinin desteklenmesi ve entegrasyonun ekonomik perspektif ile sınırlı kalmayarak, siyasi anlamda da dönüşüme vesile olmasını da amaçlanmıştır.
- Üye ülkeler arasındaki, verimliliği düşük ülkeler nedeniyle; birlikte ticaret yaratıcı etkiden daha çok, ticareti saptırıcı etki görülmüştür (Holden, 2004). Bu da birliğe üye ülkeler arasında, birliğin devamlılığı noktasında isteksizliklerin açığa çıkmasına sebep olmuştur.

Her ne kadar AB gibi ilerleme kaydedilememiş olsa da MERCOSUR; gümrük birliği, ortak pazar aşamalarında ilerleme sağlamış ve bunun için de, ortak pazar konseyi, ortak pazar grubu, ticaret komisyonu, birleşik parlamento komitesi gibi entegrasyonu ayakta tutacak, devamlılığı için gerekli regülasyonların açık kalmasını sağlayacak kurumlar ihdas etmiştir.

MERCOSUR'un uzun yıllar süren müzakereler sonucunda AB ile 2019 yılında sonuçlandırmış olduğu serbest ticaret anlaşması, bu ekonomik grubun şimdiye kadar imzaladığı en kapsamlı ticaret anlaşmasıdır. MERCOSUR'un 2009-2018 yılları arasında AB ile ticareti incelendiğinde, toplam ihracat içinde AB'ye olan ihracatının payının %15 olduğu görülmektedir. Bu kapsamda; AB'nin MERCOSUR açısından

önemli bir ticaret ortağı olduğu söylenebilir. AB'nin toplam ihracatında ise MERCOSUR %1 gibi düşük bir orana sahiptir.

Netice itibarıyla, Latin Amerika ülkelerinin ekonomik yapı ve seviyelerindeki farklılığın birbirine kıyasla uzak olması ve siyasi politik yapılarındaki çeşitlilikten kaynaklı farklar, entegrasyonun uzun ömürlü olmasında bir dezavantaj olarak gözlenmiştir.

Grafik-2 : 2009-2018 Yılları Arası Mercosur'un Bölge İçi ve Bölge Dışı İhracatı
Kaynak: UNCTAD, 2019

3.1.4. ASEAN (GÜNEYDOĞU ASYA ÜLKELERİ BİRLİĞİ)

Asya-Pasifik bölgesi 2000'li yıllar itibariyle her geçen gün dünya ticaretinin en dinamik ve hacimli ticaret bölgelerinden birisi olmuştur.

2000-2010 arası IMF 2012 raporuna göre dünya ticareti ortalama %9 büyürken, bölgenin içindeki artış %12'leri bulmuştur.

Avrupa'dakinin aksine Asya'daki ekonomik entegrasyonlar; piyasa güçlerinin öncülük etmesi ve ipek eklemesiyle ilerlemiştir, belirli bir planın izlenmesiyle olduğu gibi değil.

Bilhassa 1990'lardan sonra Batı ve Amerika'nın; emek-yoğundan teknoloji-yoğun ürünlere kadar uluslararası piyasalara ve kendi iç piyasalarına sundukları malların büyük kısmının; ucuz işgücü, düşük maliyetler, vb. nedenlerle Uzak Doğu, Güneydoğu Asya ülkelerine kayması neticesine ve de uluslararası piyasalardaki dalgalanma ve hareketlenmeler, uluslararası ekonomik bağımlılığın artması, iletişim teknolojilerindeki gelişmeler, artan lojistik kapasiteleri, Güneydoğu Asya ülkelerini entegrasyona iteklemiştir.

ASEAN'ın LAFTA ve COMECON'dan temel farkı, ağırlıklı olarak gelişmekte olan ülkelerin oluşturduğu, 1980-1990'lı yıllar arasından başlayarak; ithal ikameci politikalarla sanayilerini güçlendirmiş, ucuz işgücü ve maliyetleri lehlerine kullanmış ve 1990 sonrasında artan piyasa hareketlerine göre ihracata dayalı stratejiye geçerek ilerlemiş ülkeler topluluğu olmalarıdır.

ASEAN bölgesel entegrasyonun önünü açan bir başka durum da, 1990'lar ile yaşanan Asya finansal krizi ile bölge ülkelerinin; kendilerini uluslararası finansal dalgalanmalardan korumak, yerli üretim ve sanayilerini daha teknoloji yoğun seviyeye çıkartmak, bölgesel işbirliğinin kazandıracağı bölge içi ticaret korumasının faydalarından yararlanmaktır. Ayrıca bölgesel entegrasyonun, global çalkantıların olumsuz etkilerini minimize etmelerine vesile olacağına inanmalarıdır.

1992 yılı ile ASEAN serbest ticaret bölgesi faal hale gelmiş ve tercihli ticaret anlaşması ile ilerlemeye başlamıştır. Köken olarak bakıldığında 1967 yılında Endonezya, Malezya, Filipinler, Singapur ve Tayland'ın kurucusu olduğu deklarasyona daha sonra Brunei Sultanlığı, Vietnam, Laos-Myanmar ve Kamboçya da dahil olmuştur. Atılan bu ilk adımın hedefleri; ülkelerin ekonomik büyümesini sağlamak, sosyo-kültürel gelişim, barış ve güvenlik, eğitim ve Ar-ge çalışmaları odağında, uluslararası düzeyde, bölge ülkelerinin daha etkin bir pozisyona sahip olması şeklindedir. Tablo-15 birliğin kuruluş ve gelişmesine ilişkin kronolojiyi özetlemektedir.

Tablo-15 : ASEAN oluşumunun kronolojisi

Tarih	*Aşamalar*	*Notlar*
1967	ASEAN'ın Kuruluşu	Malezya, Filipinler, Tayland, Endonezya ve Singapur tarafından kuruldu.
1976	Bali Zirvesi(Bali Concord I)	*ASEAN Sekreteryası Kuruldu. *Dostluk Anlaşması: Devletlerin hakimiyetlerine ve içişlerine karışılmaması prensibi benimsendi.
1977	Kuala Lumpur Zirvesi	* ASEAN Tercihli Ticaret Anlaşması (71 adet ürünü içermektedir) * ASEAN Sanayi Projesi
1987	Manila Zirvesi	* ASEAN Tercihli Ticaret Anlaşmasının kapsamının genişletilmesine karar verildi.
1992	Singapur Zirvesi	* ASEAN Serbest Ticaret Alanı (AFTA) kuruldu. Ortak Etkin Tercihli Tarife (CEPT) Sistemi oluşturuldu. Buna göre üye ülkeler arasında ticareti gerçekleştirilen belirli ürünlere uygulanan tarife oranlarının 2008 yılı itibariye yüzde 5'in altına düşürülmesi kararlaştırıldı. 6 kurucu ülke ürünlerinin yüzde 99'unu CEPT kapsamına sokarken, diğer 4 ülke ürünlerinin yüzde 80'ini CEPT kapsamına aldı. ASEAN'a sonradan üye olan ülkelere, AFTA'ya uyum hususunda ek süre tanındı.
1993	Tarife Oranları	Brunei, Endonezya, Malezya, Filipinler, Singapur ve Tayland'ın CEPT kapsamındaki ortalama tarife oranları yüzde 12,76 olarak belirlendi.
1997	Kuala Lumpur Zirvesi	* 'ASEAN Vizyon 2020' Dokümanı hazırlandı. ASEAN'ı, 2020 itibariyle rekabet gücü ve refah seviyesi yüksek, yoksulluk ve sosyo-ekonomik farklılık oranı düşük bir bölge haline getirme hedefi kondu.
1998	Hanoi Zirvesi	* Hanoi Planı: Daha önce 2008 yılında gerçekleştirilmesi hedeflenen AFTA'nın 2002 yılında gerçekleştirilmesi kararlaştırıldı. * ASEAN Yatırım Alanı (AIA) oluşturuldu. (2020 yılı itibariyle tüm sektörlerdeki yatırım engellerinin kaldırılması hedeflendi.)

2003	Bali Zirvesi(Bali Concord II)	* ASEAN Topluluğu'nun 3 temel üzerine oturtularak, ASEAN Güvenlik Topluluğu ve ASEAN Sosyo-Kültürel Topluluğu'nun yanı sıra 2020 yılı itibariyle ASEAN Ekonomik Topluluğu'nun (AEC) kurulmasına karar verildi. AEC, 2020 yılı itibariyle malların, hizmetlerin, sermayenin, işgücünün ve yatırımın serbest dolaşımının sağlandığı bir Tek Pazar oluşturulmasını hedeflemektedir. * AFTA kapsamında yer alan ürünlerin tarifeleri ortalama yüzde 2,7'ye çekildi.
2006	Tarife Oranları	*Brunei, Endonezya, Malezya, Filipinler, Singapur ve Tayland'ın CEPT kapsamındaki ortalama tarife oranları yüzde 1,74'e düşürüldü. Söz konusu ülkeler, ürünlerinin yüzde 98,46'sını CEPT kapsamına aldı. Bu ürünlerin yüzde 65,09'una uygulanan tarifeler tamamen kaldırıldı. Kamboçya, Laos, Myanmar ve Vietnam'ın CEPT kapsamındaki ortalama tarife oranları ise yüzde 4,65'e düşürüldü. Aynı oran 2005 yılında yüzde 5,28 olarak belirlenmişti.
2007	Singapur	*ASEAN Ekonomik Topluluğu'nun kurulması ve Tek Pazar oluşturulması kararı 2015 yılına çekildi.
2008	ASEAN Tek Pencere Sistemi	Brunei, Endonezya, Malezya, Filipinler, Singapur ve Tayland için ASEAN Tek Pencere Sistemi'nin işlerlik kazanması. (ASEAN Tek Pencere Protokolü 2006 yılında imzalanmıştı.)
2009	Yatırım	ASEAN Kapsamlı Yatırım Anlaşmasının Hazırlanması.
2010	Tarife Dışı Engeller	Brunei, Endonezya, Malezya, Singapur ve Tayland için Ticarette Teknik Engeller dışında kalan tüm Tarife Dışı Engellerin kaldırılması.
2011	Gümrükler	Tüm ASEAN üye ülkeleri için gümrük prosedürlerinin uyumlaştırılması.
2012	Tarife Dışı Engeller	Filipinler için Ticarette Teknik Engeller dışında kalan tüm Tarife Dışı Engellerin kaldırılması.
2012	ASEAN Tek Pencere Sistemi	Kamboçya, Laos, Myanmar ve Vietnam için ASEAN Tek Pencere Sistemi'nin işlerlik kazanması.
2015	Tarife Oranları	Kamboçya, Laos, Myanmar ve Vietnam için, belirlemiş oldukları 'Hassas Liste' dışında kalan tüm ürünlerde tarife oranlarının tamamen kaldırılması.
2015	Tarife Dışı Engeller	Kamboçya, Laos, Myanmar ve Vietnam için Ticarette Teknik Engeller dışında kalan tüm Tarife Dışı Engellerin kaldırılması.
2015	Hizmet Ticareti	Hizmet ticaretinde tüm sınırlamaların kaldırılması.
2015	Yatırım	Kısıtlamaların kaldırıldığı, tamamen serbest bir yatırım sistemin kurulması.
2015	KOBİ	Bölgesel KOBİ Kalkınma Fonu Oluşturulması.

Kaynak: DEİK, https://www.deik.org.tr/uploads/asean.pdf

ASEAN'nın AB'den farkı, bu ilk oluşumun ekonomik entegrasyonu ilk etapta hedeflememiş olmasıdır (Allison, 2015). 1993 yılında ASEAN ülkeleri aralarında AFTA adında serbest ticaret bölgesi kurmuşlardır.

2002 yılı itibarıyla AFTA'nın ilerlemesi ve ekonomik bölgesel entegrasyona giden yolun adımları atıldı. Güneydoğu Asya ülkelerini ekonomik entegrasyona iten sürecin nedenleri olarak şunları belirtebiliriz;

- 1980'lerde başlayan neo-liberal politikaların global anlamda devletler üzerindeki siyasi etkilerinin artması,
- Aynı şekilde açık piyasa ve rekabet ortamının yaygınlaşması,

- 1990'lı yıllarda Avrupa'da tek pazarın ortaya çıkmasının etkisi,
- Aynı dönemde, Kuzey Amerika'da NAFTA oluşumunun başlaması etkisi,
- Bölge ülkelerinin kendi aralarındaki ticaretin 1970'lerde %15 seviyelerinden, 1990'lar ile birlikte %25 seviyesine çıkmasını sayabiliriz (Heiduk ve Zhu, 2009).

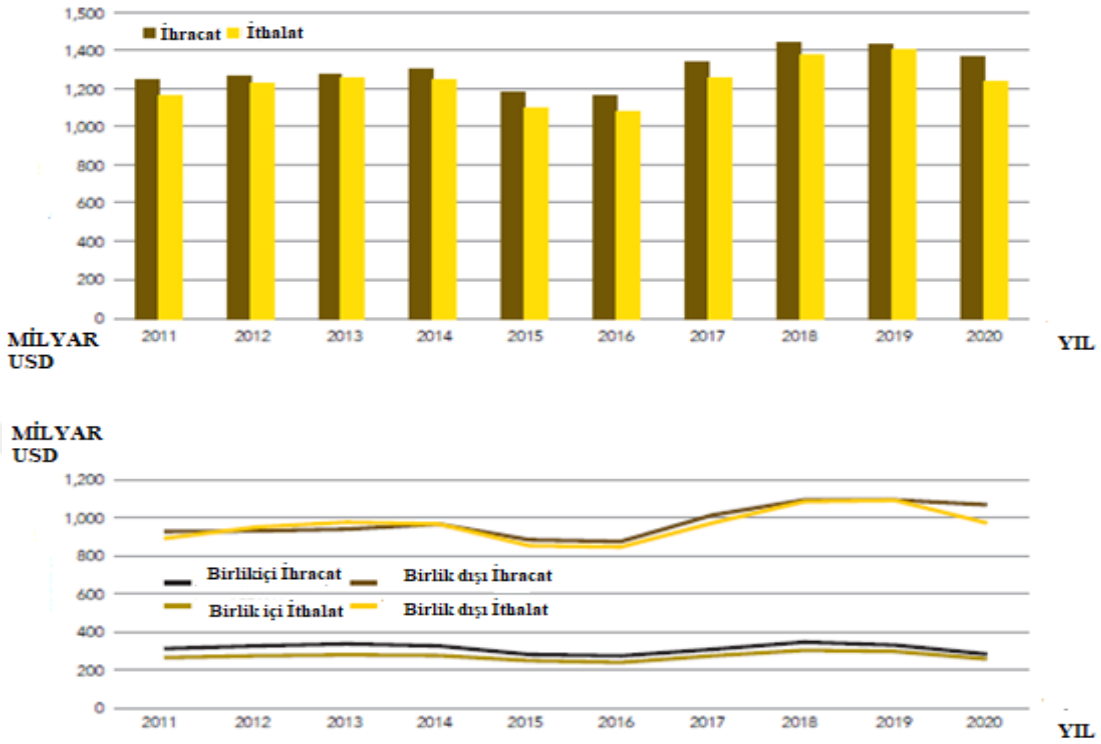
Birlik üyeleri başlangıçta ticari engeller ve kısıtları tamamen ortadan kaldıran bir serbest ticaret bölgesi olma noktasının yerine, düşük tarife uygulamasını merkeze alan tercihli ticaret anlaşmaları üzerinden hareket etmiştir.

Ülkeler kendi aralarındaki ticareti artırarak bölgeye doğrudan yatırım çekmek ve piyasalarındaki iş hacmini arttırmak da istemektedirler. Malların serbest dolaşımı ve ticaret hacmindeki artışın bir neticesi olarak elde edilecek olan ticaret yaratıcı etki Güneydoğu Asya bölgesi için ekonomik bütünleşmeyi hızlandıracak ve artıracaktır. Verico (2017) ülkelerin ekonomik büyüklüklerinin AB üyesi ülkelerdeki kadar olmamasını; Singapur ve Brunei'nin yüksek, Malezya ve Tayland'ın orta üst, Endonezya, Filipinler, Vietnam, Laos ve Myanmar'ın orta alt ve son olarak Kamboçya'nın da düşük gelirli ülke gruplarına dahil ekonomik büyüklükte olduklarının üzerinde önemle durmuştur. ASEAN — 6 ülke grubu (Endonezya, Malezya, Tayland, Brunei, Filipinler ve Singapur) 2002 yılında ortak etkin tercihli gümrük vergisini en fazla %5 seviyesinde uygulanacağını taahhüt etmekte iken; Vietnam 2006'da, Myanmar ve Laos 2008'de ve Kamboçya 2010'da bunu uygulamaya almışlardır. Gümrük vergilerinin ülkeler arasında kaldırılması-sıfırlanması ise; ASEAN-6 ülkeleri için 2010 yılında gerçekleşmiş ve geriye kalan 4 ülke için ise 2015 yılında gerçekleşmiştir. Bu vesile ile üye ülkelerin, bölge dışı ekonomilere bağımlılığı azalma gösterecek, fırsat maliyeti birliğe katılma maliyetinden daha düşük olacak ve bunun bir neticesi olarak küresel ölçekte birliğin pazarlık yapma imkanı ortaya çıkacaktır (Verico, 2017).

AFTA ile ülkeler ticaret hacimlerini arttırmanın yanı sıra, ASEAN'ın çekici bir pazar haline gelmesine katkıda bulunmaktadırlar.

2015 yılına gelindiğinde 27. ASEAN liderler zirvesinde, birliğin 10 ocak 2016 itibariyle 625 milyonluk nüfuslu coğrafyanın ortak bir pazar ve üretim merkezi haline gelmesi, mal ve hizmetlerin serbest dolaşımı, bölgede üretilen ürünlerin %70'inden fazlasında gümrük vergilerinin sıfırlanmasına yönelik niyet ortaya konmuş; buna rağmen birçok tarife dışı engel yürürlülüğünü devam ettirmiştir.

2020 yılı itibarı ile bakıldığında ASEAN; 660 milyon nüfusla, yaklaşık 3 trilyon USD'lık ekonomik büyüklükle, dünyanın beşinci büyük ekonomisi konumundadır.

Grafik-3 : 2011-2020 Yılları Arası ASEAN'ın Bölge İçi ve Bölge Dışı İhracat ve İthalatı

Kaynak: *ASEAN Secretariat,* ASEAN STATISTICAL YEARBOOK 2021, 2021

3.1.5. APEC

1989'da Avustralya Brunei Sultanlığı, Kanada, Endonezya, Japonya, Kore, Malezya, Yeni Zelanda, Filipinler, Singapur, Tayland ve ABD arasında kuruldu. 1991'de Çin, Hong Kong; 1993'te Meksika, Papua Yeni Gine; 1994'te Şili ve 1998'de Peru, Rusya ve Vietnam'ın katıldığı ekonomik işbirliğidir.

Birlik ile hedeflenen; üye ülkeler arasında tüm ticari engellerin kaldırılarak, serbest ticaretin gerçekleştirilmesidir. Diğer bölgesel entegrasyonlar da olduğu gibi 1990'larla artan içsel bölgeselleşme (AB, NAFTA gibi) Hareketlerinin, global ticarette bölgesel bloklaşmaları arttırarak ilerlemesi ve buna karşın Asya ülkelerinin bunun dışında kalmaktan duydukları endişenin bertaraf edilmesi amacıyla örgütlenmiştir. İçsel bölgeselleşmeden ziyade, dış dünyadaki bölgeselleşmelere karşın atılmış bir adımdır. Böylece bilhassa Asya ülkeleri; global ticarette çok taraflı sistemde

konumlarını alabilecek ve güçlenerek paylarının uzun dönemli sürdürülebilirliğini sağlamış olacaklardır (Munakata: 2004)

Sonuç itibariyle, APEC 2010 raporuna göre 1994-2009 yılları arasında üye ülkeler mal eşya ticaretlerini yıllık bazda %7'nin üzerinde arttırmış, APEC içi ticaret hacmi ise yaklaşık 3 katına çıkmıştır. Bunun yanı sıra bölgedeki gümrük tarifelerinde yaklaşık %40 seviyelerinde bir düşüş yaşanmıştır.

Özetle; ticaretin gümrüksüz, çok taraflı, kazan kazan odaklı ve üyeleri dünya nüfusunun yaklaşık %40'ını oluşturan ve global ekonominin %55'ini, global ticaretin ise %45'ini kapsayan bir platform olmuştur. APEC 2021 yılı itibarı ile ise; Dünya GSYİH'nın %62'sine tekabül eden 59 trilyon USD'lık hacme ulaşmıştır (World Development Indicators/DataBank, 2021).

3.1.6. AU (African Unity) Afrika Birliği

İkinci Dünya Harbi sonrasında 1960'ların ilk yarısında, sömürgeciliğin sona ermesiyle Afrika ülkelerinin birçoğu bağımsızlığına kavuşmuş ve Afrika'daki 32 bağımsız devlet, Afrika Birliği'ni;

- Kıtadaki ülkeler arası işbirliğini ve ticareti artırmak,
- Sosyal ve ekonomik iletişime sağlamak,
- Barış, güvenlik ve bölgesel istikrarı sağlamak maksadı ile kurmuştur.

2001 yılında Afrika Birliği örgütü (Organization of African Unity-OAU) 53 üye ülkeye ulaşmış ve adı African Unity olarak değişmiştir.

Birlik arzulanan hedeflere netice itibariyle ulaşamamıştır. Bunun sebeplerine baktığımızda ise aşağıdaki noktalar dikkat çekmektedir;

- Afrika ülkelerinin ekonomilerinin ağırlıklı olarak tarım ekonomisine dayalı olması, ölçek ekonomisi oluşturabilecek ekonomik güç ve büyüklükte olmamaları,
- Bölge ülkelerinde sömürgecilik sonrası; ülke yönetimine hakim olma, kabile anlaşmazlıkları ve dinsel kökenli çatışmalar gibi durumların sık yaşanması, bunların neticesi olarak yatırım/ üretim, vb. durumların oluşmasına engel teşkil etmeleri,
- Ülkelerin çoğunda ya askeri yönetimler, ya tek parti, veyahut da baskın kabilenin sözünün devlet yönetiminde, ticari yapılanmada belirleyici ve etkin

olması sebebiyle; uluslararası ticarette kural, kanun ve nizamın olmadığı durumların yüksek riskli görüldüğü bölgeler olması,

- Altyapı iletişim ağı güvenlik ve bankacılık finans ağının zayıf olması veya hiç olmaması.

3.1.7. AEC (African Economic Community) Afrika Ekonomik Topluluğu

Topluluk 1991 yılında kurulmuştur. Temel hedef olarak da Afrika ortak pazarının kurulması, bunu gerçekleştirebilmek için Afrika ülkeleri arası ticaretin serbest hale gelmesinin alt yapısının kurulması hedeflenmiştir.

Bu doğrultuda ilk olarak Afrika serbest ticaret bölgesi kurulmuş. Böylece ekonomik kalkınmanın hızlanarak artması, ticari bölgeler, gümrük birlikleri ve ortak merkez bankası, ortak para birliği oluşturulmasına yönelik tarihler belirlenmiş ve bu yönde üye devletler tarafından gerekli düzenlemelerin yapılması kararlaştırılmıştır. Buna göre;

- 2023 yılı itibariyle, Afrika'nın ortak pazar haline gelmesi,
- 2028 yılı itibariyle de; tüm kıtada ortak para birliği, ortak parlamento kurulması planlanmıştır.

Afrika Kıtası'ndaki bölgesel entegrasyonların genel anlamda durumunu ve hangi aşamada olduğuna ilişkin tablo aşağıdaki gibidir.

Tablo-16 : Afrika Kıtası'ndaki Bölgesel Entegrasyonlar

		Aktiviteler							
Bölgeler		**Serbest ticaret bölgesi**	**Ekonomik ve parasal birlik**			**Özgür sehayat**		**Siyasi pakt**	**Savunma paktı**
			Gümrük Birliği	**Ortak Market**	**Para Birimi Birliği**	**Vize özgürlüğü**	**Sınır-az**		
AEC		2019 için önerildi	2019 için önerildi	2023 için önerildi	2028 için önerildi	2020 için önerildi	2018 için önerildi	2028 için önerildi	2028 için önerildi
CEN-SAD		2010 için önerildi							
COMESA		yürürlükte	2008 için önerildi	belirsiz	2018 için önerildi				
EAC		yürürlükte	yürürlükte	2015 için önerildi	2012 için önerildi	2018 için önerildi	belirsiz	2015 için önerildi	
ECCAS	CEMAC	yürürlükte	yürürlükte	belirsiz	yürürlükte				

	Common	2007 için önerildi	2011 için önerildi	önerildi	önerildi	önerildi	belirsiz		yürürlükte
ECOWAS	UEMOA	yürürlükte	yürürlükte	önerildi	yürürlükte				
	WAMZ			belirsiz	2012 için önerildi				
	Common	önerildi	2007 için önerildi	önerildi	önerildi	yürürlükte	önerildi	önerildi	yürürlükte
IGAD									
SADC	SACU	yürürlükte	yürürlükte		fiilen yürürlükte	belirsiz			
	Common	2008 için önerildi	2010 için önerildi	2015 için önerildi	2016 için önerildi				

Kaynak: https://tr.wikipedia.org/wiki/Afrika_Ekonomi_Topluluğu

3.1.8. ECOWAS (Economic Comite Of West African States)
Batı Afrika Devletleri Ekonomik Topluluğu

1975 yılında kurulmuş olup, CEAO (Communuate Economique De Lafrique Occidantale) ve Mano Nehri birliği (MRU) birliklerini bünyesine almış olan, 2002 itibariyle 15 üyesi bulunan topluluktur.

Topluluğu oluşturan ülkelerin kapladığı alan yaklaşık 6.1 milyon kilometrekare ve nüfusu 240 milyona yakın bir coğrafyadır. Bölgesel GSYH'sı 106,7 Milyar dolardır (ECOWAS 2012).

3.1.9. ECO (The Economic Cooperation Organization)

Ekonomik işbirliği teşkilatı (EİT) 1985 yılında kurulmuş, Doğu Blok'unun yıkılmasının ardından 1991 yılında faal hale gelmiş ve daha gerilere gidildiğinde Türkiye, İran ve Pakistan arasında 1977 de kurulmuş olan bölgesel kalkınma işbirliği örgütünün uzantısıdır (DPT, 2005).

1996 yılında son şeklini İzmir Anlaşmasıyla almıştır (ECOSEKRETERIAT, 2005). 1992 yılı itibariyle örgüte; Afganistan, Kırgızistan, Kazakistan, Özbekistan, Tacikistan, Türkmenistan ve Azerbaycan katılmıştır.

EİT ile amaçlananları şöyle özetleyebiliriz;

- Bölgesel bütünleşme vesilesiyle iktisadi kalkınmayı hızlandırma ve artırma,

- Artan sanayileşme ile ticaret yaratıcı etki ve ölçek ekonomisinden fayda sağlama,
- Yatırım artışı, ekonomik istikrar ve büyüme,
- Bölgesel güvenliğin sağlanması, Kaçakçılık ve terörün önlenmesi (Kar ve Günay, 2003)

Tablo-17 : EİT Ülkeleri Ekonomik Göstergeleri - 2010

EİT ÜLKELERİ	Nüfus (Milyon 2010)	GSYİH (2010)		İthalat (Milyon$ 2010)	İhracat (Milyon$ 2010)	EİT Bölgesel Ticaret (%-2010)	
		(Milyon $)	Kişi Başı			İthalat	İhracat
Afganistan	26	16,303	629	5154	388	56.2	0.0
Azerbaycan	9.1	52,909	5922	6601	21360	18.4	3.2
İran	74.4	453,454	6100	64450	109031	5.1	3.8
Kazakistan	16.3	146,913	9004	28409**	43196	..	..
Kırgızistan	5.4	4,778	920	3223	1756	18.2	17.2
Özbekistan	28.2	26,326*	950	7898	13045	6.1	12.6
Pakistan	171.7	165,671	995	34710	19290	3.8	4.6
Tacikistan	7.6	5,642	745	1438	1085	17.7**	19.6
Türkiye	73.0	731,608	10022	185544	113883	6.3	6.7
Türkmenistan	5.1*	29,455*	5405	4516	7567	..	..
Toplam	416.8	1,577,278		313,534	330,601		

* 2008 rakamı, ** 2009 rakamıdır.

Kaynak: ECOSECRETARIAT statistica, 2012

2020 itibarı ile EİT, 500 milyona yakın bir nüfus ve dünya ticaretine 450 milyar dolarlık ihracat ve bununla birlikte yaklaşık 500 milyar dolarlık ithalat ile katkı sağlayan bölgesel bir örgüttür. İşbirliğini geliştirmek için çeşitli kalemlerde gümrük indirimi, tarife düşük kısıtlıların aşamalı kaldırılması ve 2015'te tamamen kalkması, gümrük vergilerinin karşılıklı azaltılması, bölge içi ticaret hacminin payının arttırılması gibi konuları teşkilat kararları arasına almıştır.

3.1.10. AB – Avrupa Birliği

AB'nin oluşum ve gelişim sürecini irdelerken, kıtanın Roma dönemi (ortaçağ) akabinde, yeniçağ ve İkinci Dünya Harbi sonrasına nasıl gelindiği ve yansımalarının neler olduğu özetle anlatılarak ilerleyecek ve son olarak AB'nin oluşumu ve genişlemesi ele alınacaktır.

3.1.10.1. Kıtanın Ortaçağ'dan (500'lü yıllar) 1700'lere kadar Ekonomik Durumu

Ortaçağ Kıta Avrupası'na bakıldığında feodal rejimin, aslında ise feodal sosyo-ekonomik oluşumun egemen olduğu bir iktisadi ortamdan bahsedilebilir. Orta Çağ'ın tarihi köleci rejiminin düşüşüyle, bir başka ifadeyle Roma İmparatorluğu'nun batı kanadının, ki Kıta Avrupa'sını önemli ölçüde etkileyen kısmını oluşturan, 5. yüzyılda çöküşü ile feodal yapı ekonomik ve siyasal ortamı şekillendirmeye başlamıştır.

Kıta Avrupası bilhassa 5. ile 11. yüzyıllar arasında ilkel bir feodalizm etkisindedir. Bu dönemde feodal üretim ilişkilerinin sonucu olarak toprak üzerinde feodal mülkiyet hakkının oluştuğu, yerleştiği ve büyük toprak sahipleri sınıfı ile bunlara bağımlı köylüler sınıfının oluşturduğu ekonomik bir yapıdan bahsedilebilir. Bu dönemde yıkılmış roma imparatorluğundan geriye kalan siyasal bütünlüğünü sağlayamamış irili ufaklı toprak parçalarında egemenliğini ilan etmiş toprak sahiplerinin bulunduğu bir dönemdir.

Özellikle bu dönemde ilkel tarım tekniği egemen olmuştur. Ağırlıklı olarak nüfusun düşük olması ve hayvan gücüyle toprağın işlenebilir olması, yaygın kıtlık ve hastalıklar, Roma'nın çöküşü sonucu açığa çıkmış olan barbar akımları; ekonominin ağırlıklı olarak kırsal ve tarımsal alanda kısıtlı kalmasına sebep olmuş ve uzun bir süre, yaklaşık beş yüzyıl, bu durum egemenliğini korumuştur.

9. yüzyılın başlarında belgelerde adı "villa" diye geçmekte olan devrin temel iktisadi işletmesi büyük malikaneler ilk kez açığa çıkmış ve tarihi manada eldeki belgelere binaen zikredilir hale gelmiştir. O dönemki Kıta Avrupası'nda yaygın olan bu işletme tipi tüm ekili toprağı içine almaz daha ufak çaplı bağımsız küçük işletmelere de yer bırakır. Malikanelerdeki duruma bakıldığında sosyal anlamda üç sınıf karşımıza çıkmaktadır. Sırası ile bunlar; toprak sahibi efendi, senyörler ve köylüler. Villa; toprak sahibinin ekilebilir tüm toprakları yalnız başına işleyemeyeceği kadar geniş olduğundan ve tarım tekniğinin o devirde yoğun bir şekilde el emeğini gerektirmesinden ötürü; toprağın işlenmesinde kısmen köleler ve ağırlıklı olarak köylüler kullanılmaktaydı. Bunun yanı sıra, villa denilen oluşumun içerisinde bazen kiliselere de rastlanmaktaydı. Bu vesileyle; dinsel bir sınıf, toprak sahibinin paranın kıt olduğu ve ücretli emekçi kullanılmasına engel teşkil ettiği bu dönemde, toprak ve inanç üzerinden geliri olmayan köleler ve köylülerin kullanımında önemli bir rol oynamaktaydı.

Tüm bunların neticesinde Orta Çağ'ın bu devrinde Kıta Avrupa'sında orta sınıf diye bir sınıf söz konusu olamamış; zengin toprak sahipleri ve kilise; zengin ve hükmeden sınıfını oluşturmuştur. Siyasal açıdan bakıldığında da derebeylikler, kontluklar gibi parçalı ve kendince kısmi bir toprak üzerinde egemen yönetimler söz konusu olmuştur.

11. ve 15. yüzyıllar arasında ise feodal toplum yapısı zirvesine ulaşmıştır. Zanaat ile tarımın birbirinden ayrılışı, zanaat ve ticaret merkezleri olarak kentlerin yeniden oluşmasına olanak sağlar. Kent merkezli sosyal yapı ekonomik anlamda meta-para ilişkilerini arttırır. Artan parasal alım gücü ve ekonomiye daha çok insanın dahil olması feodal toplumun görünüşünü değiştirir. Yeni sınıfsal topluluklar oluşmaya başlar. Yeni oluşan bu zümrelerden erken dönem "yumuşatılmış" krallıklar oluşmaya başlar. Yapısal anlamda daha da gelişmiş feodalizm, köylü toplumu üzerindeki sömürüyü daha da arttırır ve yeni oluşmuş diğer sınıflarla olan zıtlıkların daha da belirginleşmesine ve sertleşmesine sebep olur (Tanilli, 2018).

16. ve 17. yüzyıllar arasında ise feodal yapıdaki iç çekişmeler derinleşerek devam etmektedir. Bu dönemde geleneksel hale gelmiş mülkiyet ve iktisadi örgütleniş biçimleri, üretici güçlerin gelişmesinin katlanarak artmasına sebep olur. Kıta Avrupa'sında dini alanda reform hareketleri neticesinde kilisenin sosyal sınıflar üzerindeki etkisi azalacak ve toplumların Rönesans ile aydınlanma denilen ve modernitenin temellerinin atıldığı kabul edilen dönem başlamış olacaktır.

Aynı dönemde Avrupalıların büyük keşifler sayesinde dünya hakkındaki tasavvurları çökecek ve ilk modern deneysel bilimin adımları atılacaktır. Yeni keşiflerin neticesi olarak Kıta Avrupası'nda yeni bir ticari akım getirecek olan "merchant"lar açığa çıkar. Ağırlıklı olarak denizcilikle ve ticaretle uğraşan bu sınıf, yeni keşfettikleri coğrafyalardaki değerli madenleri, köle olarak kullanılacak insan gücünü Kıta Avrupa'sına taşımışlardır. Bunun yanı sıra gemicilikte uzmanlaşma, taşımacılıkta yeni keşfedilen deniz ötesi coğrafyalara daha yoğun gidiş gelişleri arttırmış, deniz aşırı ticarette Avrupa ile Uzakdoğu arasında büyüyerek gelişen bir ticari kanala dönüşmüştür. Kıta Avrupa'sında üretimde rüzgar değirmenleri gibi orta çağa özgü teknolojik devinimler neticesinde tarım ve hayvancılık ekonomisinden elde edilen gelir daha da yükselmiş ve gerçek manada orta sınıf oluşmaya başlamıştır. Siyasal açıdan bakıldığında ise bilhassa yeni keşiflerin sağladığı yüksek getiriler devletlerin, siyasi birliklerini kurmaya ve modern anlamda "Devlet" yapısına dönüşmeye başladığı dönemi tetiklemiştir. Artık, modern iktisat tarihinde

merkantilizm teorisi olarak belirtilen anlayış üzerinden krallıklar siyasal birliklerini sağlamış olmanın yanı sıra, üretime, ticarete; kısacası ekonomiye yön veren ve politikalar ortaya koyan bir konuma yükselmiştir.

Bu noktada hatırda tutulması gereken önemli bir nokta ise; Kuzey Almanya, Baltık, İskandinavya ve Hollanda-Belçika aksını içine alan bölgede, Roma İmparatorluğu'nun daha çok toprak yapısının bataklık ve balçık olması, yani işlenebilir ve getirisi olan toprak olmayışından ötürü, sebebi ile herhangi bir devlet erki tarafından yönetilmemiş bir bölgeydi. Bu ise Hans Birliği gibi, Anglo-Sakson kuzey Avrupa bölgesinde kendi içinde mal takası, gemicilik ve taşımacılık üzerinden bilinen ilk ticari birliği gözler önüne sermiştir. Bu birlikten edinilen deneyim 17. Yüzyılda bilhassa Hollanda (bugünkü Belçika, Hollanda ve Kuzey Batı Almanya'nın bir bölümünden oluşuyordu) için uluslar arası ticarette çok katlı kazanımlara ve deniz ötesi sürdürülebilir ekonomiye ve neticede modern bilimin kabul ettiği normlarda global manada ilk modern iktisadın doğuşuna vesile olmuştur.

3.1.10.2. Kıtanın 1700'ler- 1939 arası ekonomik durumu (İkinci Dünya Harbi'ne kadar)

1600'lü yıllar ile feodal üretim ilişkilerinin çözülüşü, bunun yanı sıra merkantilizmin Kıta Avrupa'sında kapitalizmin doğuşu ile neticelenmesine ve de mutlak monarşi ilerin ve siyasal birliğini sağlamış devlet oluşumlarının hızlanarak ve artarak global ticarette pay alma ve daha büyük oranda söz sahibi olma noktasında etkinliğini arttırmıştır.

Bu süreçte coğrafi keşifler Rönesans ve Reformun katalizör görevi ifa ettiği görülmektedir. Bilhassa coğrafi keşifler ve modern bilimdeki ilk oluşumların nüveleri mutlak krallıkları ve siyasal birliğini sağlamış devletlerin kapitalist üretim biçimine yönelik işini ve burjuvanın bir sınıf olarak ortaya çıkışını sağlamıştır. Siyasal birliğini sağlamış olan krallıklar ulusal burjuvaziyle iyi geçirmiş ve bir süre boyunca koruyucu politika izleyerek dışarıdan getirilen sanayi malları ile dışarıya gönderilen ham maddelerin üzerine yüksek vergiler koyarak ülkelerindeki imalat haneleri destekleyen bir fiyat dengesi izlediler. Bununla birlikte acil gemilerinin yanı sıra savaş gemilerini ve ordu harcamalarını arttırarak uluslararası boyutta daha baskın güç olarak ticarette söz sahibi olmayı hedeflediler. Tüm bu paylaşım esnasında, Kıta Avrupa'sında dini mezhebi kaynaklı uzun süreli savaşlar bu dönemde vuku bulmuştur. Portekiz-İspanya

aksi ile Fransa arasındaki sömürgelerden gelen zenginlikler üzerine çıkan paylaşım savaşı; dünyanın ilk modern ekonomisi kabul edilen ve birçok dini mezhebi fikirsel alanda hürriyetin hükümran olduğu ve Hansa Birliği'nden beri bir nevi liberal kapitalist ticaret anlayışını benimsemiş Hollanda ile siyasal birliğini 1650'ler sonrasında ihdas etmiş olan İngiltere Krallığı arasında süregelen 30 yıl savaşları; hakeza Almanya ve Orta Avrupa'yı meşgul eden mezhepsel çatışmalar hep bu dönemde olmuştur. Tüm bu savaşlarla dolu dönem, Kıta Avrupa'sında İngiltere'nin başını çektiği sanayi devrimi ile neticelenmiştir. Sanayi devrimi, üretim yönteminin değişmesine, devamında seri üretime geçilmesine, daha büyük ve dayanıklı gemi taşımacılığına, tren taşımacılığına, ziraat, tekstil, vb. birçok alanda çok daha büyük üretim kapasitelerine ulaşılmasına sebep olmuştur.

Tüm bunların neticesi olarak, Kıta Avrupası'nda, yeni sanayileşme ile birlikte ucuz işgücü ihtiyacının karşılanması daha sistematik bir şekilde sömürgeler üzerinden gerçekleşmiş o dönemde mevcut global piyasada yaşanan paylaşım çatışmaları tahminlerin üzerinde çok kanlı ve sarsıcı olmuştur. Sürecin devamında, İngiltere sanayi devrimi ile elde ettiği üstünlüğü korumak ve devam ettirmek amacı ile liberal politikalar üzerinden uluslararası ticareti yönlendirmeye ve altın para sistemi ile bankacılık/finans sektörlerini ve global piyasaları bir çatı altında toplamaya yönelmiştir.

19. yüzyıla geldiğimizde sanayileşmiş İngiltere ve Fransa Kıta Avrupa'sında en baskın söz sahibi ülkeler iken, sanayileşmede geciken Almanya paylaşımda var olma noktasında hızlı bir dönüşüm geçirerek, 1850 sonrasında o dönemin güçler dengesinde yerini almıştır. Baltıklardan, güneye doğru Balkanlar, Anadolu, Akdeniz, Kızıldeniz gibi jeopolitik önem atfeden ticari yollar; Fransız ihtilâli ile aynı coğrafyalarda yayılmış olan milliyetçilik etkisi ile birlikte global manada dönemin büyük devletlerinin yaşadıkları çıkmaz ve paylaşım kavgası neticesinde, Birinci Dünya Harbi ile noktalanmıştır. Harp sonrasında, o döneme kadar Kıta Avrupası'nda büyük güçler olarak atfedilen devletlerden biri olan İngiltere, deniz aşırı güç olma pozisyonunu yitirmiş; Fransa, Hollanda ve Almanya gibi devletler ekonomik anlamda çöküş yaşamış durumdaydılar. Bu çöküşün neticesi olarak, Birinci Dünya Harbine katılmamış olan ABD, sanayileşmesini ve buna bağlı olarak üretimini arttırarak devam etti. ABD global ticarette üretim fazlasını Avrupa pazarlarına satamadığı durumla yüzleşmiş, bir de bunun üzerine 1929 finansal buhranını, o dönemin global piyasaları olan Amerika ve Avrupa merkezli finans merkezleri üzerinden Kıta Avrupa'sına da

yansıtmış, global anlamda dünya piyasalarında zincirleme çöküşler yaşanmıştır. Bu ise devam eden süreçte Birinci Dünya Harbi'nden kalan hesapların yeniden gün yüzüne çıkmasına ve İkinci Dünya Savaşı'nın zuhuruna sebep olmuştur.

İkinci Dünya Harbi, 1929 finans buhranı ve Birinci Dünya Harbi'nden, tüm dünya devletleri etkilenmiş, bilhassa Kıta Avrupa'sı aralarındaki çekişmelerin neticesinde global liderliği yeni iki hegemon güç arasına kaptırmıştır.

Kıta Avrupa'sının yüzyıllardır krallıklar arasındaki çekişmeleri, mezhepsel çatışmaları, yaşanan îki dünya harbi ve finansal buhranlar; Avrupalı devlet adamları ve düşünürler de; birlik fikrinin doğmasına, denenmesine ve yıllar içinde gerçekleştirilebilmesinin önünü açmıştır.

3.1.10.3. İkinci Dünya Harbi Sonrası Kıta Avrupası

Birinci ve İkinci Dünya Harbi'nin merkez coğrafyası noktasında olan Avrupa kıtasındaki devletlere bakıldığında; Osmanlı imparatorluğu, Avusturya-Macaristan İmparatorluğu, Alman İmparatorluğu, Rusya, İngiltere ve Fransa'nın hakim devletleri karşımıza çıkacaktır. Bu devletler bölgede birbirlerine hegemon olma, mevcut pozisyonlarını koruma odağında birbirleriyle karşı karşıya gelmişlerdir. Bunun neticesi olarak da savaş üzerinden hesaplaşma söz konusu olmuştur. Peki bunda etkin olan nedenler neydi diye bakıldığında; sanayi devriminin o günün şartlarındaki teknolojik deviniminin, buna sahip olan devlete sağladığı avantaj ve menfaatlerdir. Biraz daha açacak olursak;

- üretim-sanayi üstünlüğü neticesinde uluslararası ticaretteki pay arttırımı,
- iletişimin ve taşımacılığın kapasite arttırımına vesile olması, ticaret yollarında (kadim doğu batı ticaret yolu olan İpek Yolu, Baharat Yolu ve Hint-Kızıldeniz-Akdeniz hattı) artan yük/mal ticareti hacmi,
- imparatorlukların mevcut hantal yapılarının gelir gider düzeyindeki negatif yöndeki gidişatı engelleyememesi,
- uluslararası sermaye (bankacılık, finans, borsa) ihtiyacı ve kıtlığı gibi başlıca ana nedenler sayılabilir.

Bunun yanı sıra Kıta Avrupa'sının yukarıda bahsedilen ilk iki dönemlerinde yaşadığı; ekonomik, sosyo-kültürel, etnik ve mezhepsel sıkışma ve çatışmaların sonuçlarının tarihsel olarak etkinliğini koruyan yönlerinin negatif yansımaları sayılabilir.

1914-1945 arası dönemde, Avrupa kıtası; Birinci Dünya Harbi sonucu yıkılmış olan imparatorluklar sonucu oluşan boşlukta ortaya çıkmış olan ulus devlet anlayışının politik siyasal sonuçları olan ulusalcılık, aşırı korumacı ve ötesinde faşist dünya görüşlerinin hükümran olduğu, demokrasinin inkitaya uğradığı bir fetret devri yaşamıştır. Harp sonrası imparatorluklarından doğmuş olan ve çökmüş sanayi/ ekonomilerin oluşturduğu bu boşluğu; 1850'lerde yaşadığı kuzey güney iç savaşının yaralarını tamir etmiş ve sanayileşmede hızlanarak güçlenmiş bir ABD sermayesi doldurmaya çalışmış ve global ölçekte finans hareketlerinin merkezi konumunu alarak sıkıntıyı karşılamaya çalışmıştır. Bu süreçte 1929 borsa krizinin tetiklediği finansal çöküş, kendisiyle ilişkili olan Amsterdam-Londra kadim borsa hattı ile Kıta Avrupası'nda yansımış ve zaten içe kapalı ve fakirleşmiş durumdaki Kıta Avrupa'sında ekonomilerin tamamen çöküşüne neden olmuştur.

İşte tam da bu nedenlerle, Birinci Dünya Harbi'nden kalan unutulmamış hesaplaşmalar, artan ulusçuluk ve aşırı milliyetçilik akımlarının hakim olduğu devlet politikaları Kıta Avrupa'sından başlayan ikinci dünya harbi ile sonuçlanmıştır.

Kıta Avrupa'sında yüzyıllardır biriken etnik, sınıfsal, dinsel, mezhepsel ve son olarak İkinci Dünya Savaşı'nın getirdiği çöküşlerin açtığı yaralar ve sıfırlanmış ekonomiler; 1945 sonrası yeni global sistem üzerinden ve yeni hegemon güç olan ABD ile farklı bir kutup olan Sovyetler Birliği arasında pay edilerek yeni bir sisteme entegre olmuştur. Bilhassa Batı Avrupa üzerinde ABD; ekonomi, sermaye/ finans, demokratik politikalar, globale yönelik kuşatıcı bir dünya sistemini işler kılmış ve bunun için uluslararası düzeyde yapılandırdığı kurumlar vasıtasıyla kendi dünya sistemini kabul ettirmiştir. AB, ABD'nin 1945 sonrası kurduğu yeni dünya düzeninde rol almak üzere yapılanmıştır.

3.1.10.4. AB'nin Oluşum Süreci (20. Yüzyıl)

Avrupa'da bütünlük fikrinin var oluşu ve reel anlamdaki adımlara tarihsel açıdan bakıldığında, modern anlamda birlik fikri 18. yüzyıl sonlarına kadar dayanır. O dönemde İngiltere Fransa arasında ticaret alanında ilk birlik anlaşması imzalanmıştır. Bir başka dönemsel örnek de; Almanya Prusya bölgelerini kapsayan bir ekonomik birlik denemesi olan Alman Gümrük Birliği'nin (Zollverein) kurulmasıdır. Alman Gümrük Birliği ile ana ham maddelerde (tahıl, çelik, kömür,vb.) gümrük vergilerini sıfırlamak ve ticaret hacmini arttırmak söz konusu idi. Ancak birlik Birinci Dünya

Harbi nedeni ile kısa ömürlü olmuştur. Bunun gibi başkaca bazı denemeler de akamete uğramıştır. Bilhassa yüzyıllardır krallıklar, prenslikler, devletçikler, vb. arasında dönem dönem kısa, bazen de uzun vadeli yaşanan paylaşım savaşları, kıtlıklar, hastalıklar, vb. nedenlerle sıkıntılar yaşamış Kıta Avrupası'ndaki bazı düşünürler fikirsel alanda birlik fikrini ortaya koymuşlardır. Bunlara Jean Jack Russo, İmmanuel Kant, vb. düşünürler öncülük etmiş, devlet adamları nezdinde ise birlik fikri 1940'larla birlikte daha kuvvetli şekilde savunulur olmuştur.

Gerçek ve modern manada ilk bölgesel birlik girişimi, Benelüks olarak adlandırılan Hollanda, Belçika ve Lüksemburg arasında 1944'te gümrük birliği olarak imzalanmıştır. Birliğin öne çıkan yönü ise; ilk modern ekonomi kabul edilen ve 17. yüzyılın en parlak ekonomisi hükmündeki Hollanda'nın (Hans Birliğinden beri) yüzyıllardır ticaret, bankacılık, finans ve taşımacılık noktasındaki deneyimini; Belçika'nın son yüzyılda üretim açısından yüksek verimli sanayisini; Lüksemburg'un bankacılık ve finans noktasındaki gelişmiş deneyimini bir araya getirmesidir. Böylece farklı alanlarda uzmanlaşmış olan ülkeler, Kıta Avrupa'sında modern manada ilk defa ticaret hacimlerini arttırmak, yasalarını ilerletmek, korumak ve sürdürülebilir kılmak için bir araya gelmişlerdir.

1950'lere gelindiğinde İngiltere, Almanya ve de Fransa'da bir daha savaşın patlamaması, savaş sanayinin zapt edilmesi, ülke ekonomilerinin yeniden ayağa kalkabilmesi ve aralarındaki çekişmenin Avrupa'yı güçsüz düşürmesinin önüne geçmek maksadıyla savaş sanayisinin hammaddesi olan kömür, çelik gibi kalemlerin ortak/uluslar üstü kurulacak ortak bir organa devredilmesini kararlaştırdılar (Dinan, 2005).

Avrupa Kömür-Çelik Topluluğu (AKÇT)

1950 yılında Fransız Dışişleri Bakanı Robert Schuman ve Fransız düşünür Jean Monnet tarafından hazırlanan bir bildiri olarak Avrupa devletleri arasında birlik fikrinin ete kemiğe bürünme sürecini başlatmıştır. Bu vesile ile 1951 yılında Almanya, Fransa, Hollanda, Belçika, Lüksemburg ve İtalya arasında Avrupa Kömür Çelik Topluluğu anlaşması imzalanmış ve 1952 yılında yürürlüğe girmiştir (EC, 1956).
Anlaşma ile;

- Üye ülkelerin ömür ve çelik ürünlerinin serbestçe dolaşımına,
- Aynı zamanda; işçi ücretleri, teşvikler, fiyatlamalar gibi konuların yalnızca kurulan topluluk tarafından belirlenmesine,

- Kömür ve çelik sektörünün ilişkili olduğu emek ve sermayenin de serbest dolaşımına müsaade edilmesine izin verilmesi sağlanmıştır.

2002 yılı itibariyle topluluk tüm yükümlülüklerini Avrupa Topluluğuna devretmiştir. Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) 1957 yılında Roma'da imzalanmış ve 1958 yılında yürürlüğe girmiştir. Bu anlaşmaya göre;

- Avrupa'da daha kapsayıcı ve kuvvetli bir birlik kurulması,
- Ülkeler arası engelleri minimize etmek ve nihayetinde kaldırarak sosyal kültürel ve ekonomik dengeli gelişmeyi sağlamak,
- Üye ülke ekonomilerindeki çalışma hayatının standartlarını iyileştirmek, ülkeler arası gelir dağılımının arasındaki uçurumları minimize etmek,
- Rekabetin adil koşullar altında gerçekleşmesini sağlayıcı düzenlemeler yapmak,
- Üye ülkeler arasında gümrük birliğinin kurulması, bundan maksat ise;

- iç gümrüklerin kaldırılması,
- topluluk dışı üçüncü ülkelerden gelen ürünlere ortak gümrük tarifesi uygulanması,
- alt ticaretinin serbestleştirilmesi için miktar kısıtlamalarının kaldırılması,
- görünmez (tarife dışı) engellerin de kaldırılarak tamamen ortak pazara dönüşüme yönelinmesi,
- Avrupa dışı coğrafyalarla da dayanışma içinde olmak, çevre bölge ve ülkelerin de ekonomik kalkınmasının kontrollerinde olmasını sağlamak hedeflenmiştir (Ülger, 2003).

Yukarıda belirtilen, üzerinde anlaşılan maddeler çerçevesinde, topluluğun Kıta Avrupa'sında olabildiğince yayılması, ki bu yayılma genişleme maksatlı olup, üye ülkeler arasındaki ekonomik gelişmişlik düzeyinin dengelenmesi, yakınsallaştırılması kastedilmiştir. Aynı zamanda birliğin, uzun vadeli ve sürdürülebilir olması amacıyla; siyasi, hukuki ve ekonomik işbirliğinin gerçekleştirilmesi ve nihayetinde ortak pazar, ortak dış politika, ortak gümrük politikası ve ortak adalet sistemi hedeflenmiştir (Altın, 2006).

Tüm bu belirtilen noktalardan hareketle, topluluk aşağıda belirtilen tabloda görüldüğü gibi genişlemiştir.

Tablo-18 : Avrupa Birliği'nin Genişleme Süreci ve Birliğe Tam Üyelik Başvuruları

Ülkeler	Üyelik Müracaatı	Komisyon Görüşü	Üyelik Müzakere	AB Üyeliği
I. Genişleme				
İngiltere	Mayıs 1967	Eylül 1967	Haziran 1970	01 Ocak 1973
İrlanda	Mayıs 1967	Eylül 1967	Haziran 1970	01 Ocak 1973
Danimarka	Mayıs 1967	Eylül 1967	Haziran 1970	01 Ocak 1973
Norveç	Mayıs 1967	Eylül 1967	Haziran 1970	-
II. Genişleme				
Yunanistan	Haziran 1975	Ocak 1976	Temmuz 1976	01 Ocak 1981
III. Genişleme				
Portekiz	Mart 1977	Mayıs 1978	Kasım 1978	01 Ocak 1986
İspanya	Temmuz 1977	Kasım 1978	Şubat 1979	01 Ocak 1986
IV. Genişleme				
Avusturya	17 Tem 1989	01 Ağust 1991	01 Şubat 1993	01 Ocak 1995
İsveç	01 Tem 1991	31 Tem 1992	01 Şubat 1993	01 Ocak 1995
Finlandiya	18 Mart 1992	04 Kasım 1992	01 Şubat 1993	01 Ocak 1995
V. Genişleme				
Macaristan	31 Mart 1994	15 Tem 1997	31 Mart 1998	01 Mayıs 2004
Polonya	05 Nisan 1994	15 Tem 1997	31 Mart 1998	01 Mayıs 2004
Slovakya	26 Haz 1995	15 Tem 1997	15 Şubat 2000	01 Mayıs 2004
Letonya	13 Ekim 1995	15 Tem 1997	15 Şubat 2000	01 Mayıs 2004
Estonya	24 Kasım 1995	15 Tem 1997	31 Mart 1998	01 Mayıs 2004
Litvanya	08 Aralık 1995	15 Tem 1997	15 Şubat 2000	01 Mayıs 2004
Çek Cumh.	17 Ocak 1996	15 Tem 1997	31 Mart 1998	01 Mayıs 2004
Slovenya	10Haziran1996	15 Tem 1997	31 Mart 1998	01 Mayıs 2004
Malta	16 Tem 1990	30 Haz 1993	15 Şubat 2000	01 Mayıs 2004
G. Kıbrıs Rum	04 Tem 1990	30 Haz 1993	31 Mart 1998	01 Mayıs 2004
Bulgaristan	14 Aralık 1995	15 Şubat 2000	Nisan 2005	01 Ocak 2007
Romanya	Haziran 1993	15 Şubat 2000	Nisan 2005	01 Ocak 2007
Hırvatistan	Ekim 2005	Aralık 2011		01 Haziran 2013

Kaynak: T.C.Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı Bülteni Avrupa Topluluğu'nun Genişleme Süreci ve Topluluğa Tam Üyelik Başvuruları 5.bs., Ankara, Doğuşum Matbaacılık, Kasım 2002.

Not: Bulgaristan, Romanya ve Hırvatistan ile ilgili veriler daha sonra tabloya ilave edilmiştir.

Ortak Pazara Geçiş

Kıta Avrupa'sının ortak pazara dönüşebilmesi için izlenen süreç şöylece özetlenebilir;

Üretim faktörlerinin serbest dolaşımının sağlanması ki; böylece işçi ve çalışanların vatandaşı olduğu ülkenin haricinde, topluluk üyesi bir ülkede aynı şartlarda çalışmasına olanak sağlanması gerçekleşecek. İşletme açma/ hizmet alanında topluluk üyesi herhangi bir ülkede, eşit şartlarda işletme kurma, açma ve mesleğini sürdürme, yerleşme hakkı tanınacak. Sermayenin serbest dolaşımı ve bunun neticesi olarak ileriki süreçte ortak para sistemi EURO'ya geçişin realizasyonu sağlanmış olacak.

Tüm bu noktaların gerçekleşebilmesi için topluluk reel adımlar atılmasını ve sonuçlanmasını takip etmek maksadı ile alt kurullar ve kurumlar ihdas etmiş; ortak politikalara ilişkin karar verilmesi ve uygulamaya geçmesinin sağlanmasını takip etmiştir.

Bunun gibi ortak tarım politikası uygulanması suretiyle; ülke halklarının tarımsal ihtiyaçlarının kendi kendine yetecek düzeyde olmasının karşılanabilmesine yönelik uygun politikaların üye ülkelerde devlet politikası olarak geçerliliğinin sağlanması ve üst kurullar tarafından uyumluluğunun takip edilmesini sağlamışlardır. Ayrıca tarım sektörünün; üretim, istihdam, gelir(çiftçi ve yan sektör çalışanları için), nüfus dağılımı gibi alt birimlerinin doğru politikalarla sürdürülebilirliğinin sağlanması da, bu devletler üstü ortak organlarca sağlanmıştır.

Tarım politikalarının üye ülkeler için common (ortak) bir çatı altında yürümesi amacıyla fiyatlama sistematiği geliştirilmiştir. Böylece, hedef fiyat yani çiftçinin eline geçmesi hedeflenen fiyat; müdahale fiyatı, yani hedef fiyatın %10 altı ile üstü arasındaki bant; eşik fiyat yani üreticiyi korumaya yönelik en düşük fiyat uygulamaya alınmıştır.

Bu durumda görüldüğü üzere benzeri birçok bölgesel entegrasyon ile kıyaslandığında; elle tutulur sübvansiyon, korumacılık aktif ve uygulanır pozisyonda birlik içinde günlük yaşama yansıtılmış ve yürürlüğe alınmıştır.

Ortak rekabet politikası ile birlik içi üyelerin üretim, sanayi, tarım, hizmet, vb. tüm sektörlerde adil gelişimi ve sürdürülebilirliğinin sağlanabilmesi için; her üyede

aynı rekabet koşullarının oluşması ve devamlılığı noktasında regülasyonlarda ortak kararlılık ve icraate yönelik olarak ise komisyonlar oluşturulmuştur.

Aynı şekilde, küresel ticari rekabette olmazsa olmaz rolü bulunan; taşımacılık, lojistik gibi ulaştırma konularında ortak ekonomik kalkınma ve serbest dolaşım sağlamaya yönelik belirlenen Şengen uygulaması yürürlüğe konmuştur. Her ne kadar topluluğun asıl hedefi ekonomik entegrasyon ve büyümenin önceliği olsa da; işsizliğin azaltılması, sağlık, çevre, güvenlik ve eğitim gibi konuları kapsayan sosyal politikaların da ortak kararlar, yönerge ve tüzüklerle işlerliği sağlanmıştır.

Yukarıda belirtilen tüm bu politikaların uygulanması, sürdürülmesi ve kontrolü kapsamında topluluk; ortak kurumlar ve komisyonlar belirlemiştir. Bunları incelediğimizde;

- Avrupa Komisyonu: AB'nin Bakanlar Kurulu hükmündedir. Merkezi Brüksel'de olup, AB Bakanlar Konseyini bilgilendirmek suretiyle, konsey kararlarını yürütme organıdır. Almanya, Fransa, İtalya, İspanya ve İngiltere ikişer, diğer üye ülkeler ise birer üye ile temsil edilir.
- Bakanlar Konseyi: üye ülkelerin her birinin bir bakanının katılımıyla oluşturulur. Ağırlıklı olarak bu bakanlar dışişleri bakanlarından veya duruma göre üzerinde konuşulan konuya ilişkin bakanlardan oluşmaktadır. Faaliyetlerini bölgesel düzeyde yürütürler. Bakanlar Konseyi asıl ve uygulanacak kararların alınmasında yetkilidir. Başkanlık, dönüşümlü olmak üzere üye ülkeler arasında iki buçuk yılda bir devretmek suretiyle el değiştirir.
- Avrupa Parlamentosu: üye ülkelerin ulusal parlamentolarında 5 yılda bir doğrudan yapılan seçimlerle belirlenir. Üye ülkelerin göndereceği üye sayısı, o ülkenin nüfusu ile orantılı olarak belirlenir. Avrupa Parlamentosu ve Konseyi; topluluğun yasama organını oluşturur, dolayısıyla bağlayıcı yasal düzenlemelere karar verilen yeridir. Parlamento bunun yanı sıra denetleyicilik görevini de yürütmektedir. Strasburg'da toplanır. Topluluk bütçesini hazırlamakla da görevlidir.
- Adalet Divanı: topluluğun yargı organıdır. Lüksemburg'da toplanmak suretiyle, topluluğun ortak hukukunun uygulanması, karşılaşılan hukuki sorunların çözümü ve karara bağlanması ile ilgili görevlidir. Aldığı kararlar, tüm üye ülkeleri bağlayıcı konumdadır.

Tüm bu ortak organların yanı sıra topluluğun mali disiplinini kontrol etmek, sosyal ve ekonomik politikalara göre kredi, fon, vb. çeşitli sermaye gerektiren finansal parasal konulara ilişkin kurulmuş alt yapılarda mevcuttur, bunlara baktığımızda;

- Avrupa Yatırım Bankası: Lüksemburg merkezli, üye ülkelerin dengeli kalkınmasına yönelik projelere finansman desteği sağlamak, çevre ülkelere verilen kredileri sağlamak ve takip etmek, genişleme süreci ile topluluğa katılacak ülkelerin ekonomik merkezli kalkınma/ gelişme ve mevcut üyelere uyum sağlamasına yönelik desteklemeleri yapmakla yükümlü olan ve Roma anlaşması ile kurulmuş olan bir kurumdur.
- Avrupa Merkez Bankası: Maastricht Anlaşması ile kurulmuş, Frankfurt merkezli, tüm EURO bölgesinin para politikasını yönetmekle görevli kurumdur.

Yukarıda belirtilen tüm ortak kurumların giderleri, finansmanı; üye ülkelerin her birinin vergisel gelirlerinden ayırdıkları payların toplamından meydana gelen havuz üzerinden oluşturulan bütçe ile karşılanmaktadır.

AET'den AB'ye Geçiş Süreci

AET; 1980'lerde başlayarak global anlamda yayılan liberalizmin etkisiyle dünya ekonomilerindeki büyüme, serbestleşme ve bölgesel entegrasyonların artmasının sonucu olarak, Hem mevcut durumunu korumak, hem de global anlamda daha çok eko-politik fayda sağlamak açısından bir takım büyüme, genişlemeye yönelik adımlar atmıştır (Mc Iver, 2011). Bunun sağlanabilmesine ilişkin topluluğun attığı reel adımlar, oluşturulan kurum ve organlar ile ilgili bilgilendirme yukarıdaki kısımda özetlenmiştir. Bu kısımda ise topluluktan birliğe giderken ki süreç anlatılacaktır.

Tablo-19 : Avrupa Birliği'nin Tarihsel Zirve Toplantıları

YIL	ANTLAŞMA
1969	Lahey: İlk genişleme kararı
1974	Paris: Liderler zirvesinin resmen oluşturulması
1985	Milan: Avrupa Tek Senedi'nin temellerinin atılması
1991	Maastricht: Maastricht Antlaşması üzerinde anlaşılması
1998	Brüksel: Bazı üye ülkelerin avroyu ortak para olarak kabul etmesi
1999	Köln: Askerî birimlerin oluşturulması
2002	Kopenhag: Büyüme kararının alınması
2007	Lizbon: Lizbon Antlaşması'nın imzalanması

1957 Roma Anlaşması ile 6 kurucu üye tarafından AET'nin kurulması ile başlayan süreç, Tablo-19'da tarihsel açıdan özetlenmiştir. 1992'de Maastricht Anlaşmasının yürürlüğe girmesi ile birlikte süreç tamamlanarak, Avrupa Birliği'ne dönüşmüştür (Dura ve Dumrul, 2015).

Maastricht Anlaşması:

1992 de imzalanmıştır. AET artık isim olarak AB'ye dönüşmüştür. Bu anlaşma ile AB bölgesel entegrasyonu daha da net, sınırları ve hareket alanları belirgin hale dönüştürülmüştür (Özdemir, 2001).

Öncelikle, aşamalı olarak ortak para birimine geçiş için üyelerin para politikalarının 1999'da kurulan Avrupa Merkez Bankası'na devirleri gerçekleştirilmiştir. Bu süreçte parasal birliğe dahil olacak üye ülkelerin; enflasyon oranları, kamusal borç ve açıkları, faiz oranları gibi iktisadi kriterlerinde belirlenmiş olan sınırlara uygunluğa bakılmış. Uygun olmayan kriterlerin tamamlanması noktasında her bir ulusal ekonominin gerekli düzenlemeleri yapmasını sağlamak, takibini yapmak ve sonuçların tetkiki maksadıyla Avrupa Konseyince izlenmesi sağlanmıştır. Bu da üye ülkelerin parasal birlikte de paydaş olmasının, para politikalarının teknik ve yapısal reformlarla regülasyonu ve reel sonuçlarının Maastricht Kriterleri kapsamına girmesiyle mümkün olmuştur.

Ayrıca AB, dahil olan ülke vatandaşlarının; oturum ve serbest dolaşım, seçme-seçilme hakkı gibi haklara haiz olmasını sağlamıştır. Bu da birlik içinde üye ülkelerin vatandaşlarının ve firmaların rahatça hareket edebilmesini, yatırımlarını hür bir şekilde yapmalarını güvence altına almıştır.

Dış politika, güvenlik gibi konularda birlik dışına yönelik ortak politika geliştirilmesi ve uygulanması temin edilmiş, Maastricht Anlaşmasından bir yıl sonra, 1993'te Kopenhag Kriterleri'yle AB'ye üyelikle ilgili siyasi, iktisadi ve uyum kriterleri kabul edilmiştir (Kandoğan, 2005).

Kopenhag Kriterleri'ni özetlersek; siyasi anlamda üyelik başvurusu yapan ülkenin, hukuk, insan hakları ve demokrasi kriterlerinin kanunen AB müktesebatına uyumlu hale gelmiş olması; uluslararası piyasa şartlarına açık, rekabet edebilecek kapasiteye haiz ekonomik altyapısının olması; maliye disiplinini sağlamış, enflasyon

faiz oranları gibi makro ekonomik verilerini birliğin mevcut ekonomi politikalarına uyumlu halde olması gerektiği netleştirilmiştir (Breuss, 2001).

2007 yılında Lizbon Anlaşması ile birliğin işleyişini, genişleme durumunu da göz önüne alarak, net ve kesin bir çerçeveye oturtma kararlaştırılmıştır.

3.1.10.5. AB'nin, Doğu Bloğu'nun Yıkılması ile Genişlemesi Süreci

Öncelikle AB'ye üye olmadan evvelki dönemde Doğu Bloğu ülkelerinin içinde bulundukları durum, SSCB'den ve bloktan kopuşları kısaca ele alınacak ve akabinde AB'ye katılım süreçlerinden bahsedilecektir.

İkinci Dünya Harbi sonrası Orta ve Doğu Avrupa ülkelerinden olan Polonya, Macaristan, Çekoslovakya, Romanya, Baltık bölgesi, Balkanlar, Beyaz Rusya ve Ukrayna toprakları savaşın hüküm sürdüğü cepheler olmaları hasebi ile alt ve üst yapısını, değerli insan gücünü kaybetmiş ve dolayısıyla ekonomileri çökmüş vaziyetteydi.

Birinci Dünya Harbi esnasında Bolşevik Devrimi neticesi, Rusya imparatorluğu Sovyet sosyalist rejimine dönüşmüş bir yapı ile yönetilmekteydi. İkinci Dünya Harbi sonrasında ise 1949 yılında Sovyet sosyalist rejim anlayışının hükümran olduğu Orta ve Doğu Avrupa'da, Moskova merkezli COMECON "Karşılıklı Ekonomik Yardımlaşma Konseyi" ihdas olunmuştur. Bu toplulukta Polonya, Doğu Almanya, Çekoslovakya, Macaristan, Romanya ve Bulgaristan üye olarak bulunmaktadır.

ABD'nin İkinci Dünya Harbi sonrası çökmüş vaziyetteki Batı Avrupa devletlerine Marshall yardımıyla ayağa kaldırma ve ekonomilerinin canlandırma projesine karşılık SSCB tarafından askeri ve siyasal koşulların iteklemesinin de tesiriyle kurulmuş olan bir topluluktur.

Karşılıklı üye ülkeler arası ticareti kolaylaştırmak, bilimsel ve teknik işbirliği ile sanayilerini güçlendirmek, sanayileşmeyi arttırmak, kalkınmanın tüm üyelerde gerçekleştirilmesi düşüncesini merkez alan bir yapı olarak kurgulanmıştır. Gerçekten de üye ülkelerde Sovyet Rusya'nın öncülüğünde sanayileşmede ve bilim teknik alanında geniş çaplı ilerleme kaydedilmişse de; birliğin ilerleyen dönemlerinde Sovyet Rusya, birlikteki diğer sosyalist ülkelerin ekonomilerinin kendisine entegre olarak güdümüne girmesi noktasında baskın ve belirleyici olmuştur.

- 1980’ler ile tüm dünyaya yayılan neo-liberal politikaların etkisi Orta ve Doğu Avrupa'da da hissedilmeye başlanmıştır,
- Topluluğun kurucusu ve hakim yöneticisi konumundaki SSCB’nin içinde olduğu veya desteklediği çevre bölgelerinde (Kore, Vietnam, Afganistan, vb.) süregelen çatışma ve savaş durumunun Sovyet ekonomisi üzerindeki zayıflatıcı etkisi artmıştır,
- 1985’te SSCB’nin başına geçen M. Gorbaçov'un demokratikleşme ve liberalleşme noktasındaki politikalarının sonuçları olmuştur,
- Topluluk üyesi ülkelerin Birlik içi ticareti merkeze alan ticaret politikaları; dış dünya ile olan ticaretlerini yalnızca ülkelerinde üretilemeyen malların tedariği olarak görmelerine neden olmuş. Bunun neticesi olarak da topluluk üyesi ülkelerde kurulmuş sanayiler; rekabet ortamı olmayışı, piyasa ekonomisine açık ve entegre olunamaması gibi nedenlerle gelişip büyümemiştir.

Tüm bu nedenlerle ve SSCB’nin yıkılmasıyla, 1991’de topluluk feshedilerek dağılmıştır.

COMECON'un dağılması ve doğu bloğunun çökmesi ile bağımsızlığını kazanan ülkeler açık piyasa ekonomisine dahil olabilmiş, ekonomik gelişmeleri hızlanmış ve makro ekonomik verileri pozitife evrilmiştir.

Ülkelerdeki atıl- eski tip sanayilerin, kamusal yapıların özelleşmesi, piyasa ekonomisine geçişle yabancı sermaye girişi, artan yatırımlar sonucunda; 1980’lerde batılı ülkelere olan Birlik ihracat oranı % 27-28'lerden, 2000’li yıllarda %65-66 ihracat oranına yükselmiştir.

Ayrıca, eski Doğu Bloğu ülkelerinde eğitimli genç nüfus ve ucuz iş gücünün bolluğu batılı yatırımcıların iştahını kabartmıştır.

Tüm bu süreç AB’nin en başta belirtildiği üzere ekonomik gelişimini büyüyerek sürdürmek, Kıta Avrupası’nı birleştirmek maksadı ile; yeni pazar tedariği, ucuz eğitimli iş gücünden faydalanmak, güvenlik gibi sebeplerle Orta ve Doğu Avrupa'daki eski Doğu Bloğu ülkelerinin Avrupa Birliği'ne katılımları noktasında yeşil ışık yakmasına vesile olmuştur.

1994-1997 yılları arasında AB’ye üyelik müracaatında bulunan Letonya, Macaristan, Polonya, Slovakya, Estonya, Litvanya, Çekya, Slovenya,

Bulgaristan, Romanya; sırası ile 2004 ile 2007 yılları arasında AB'ye katılmıştır. Daha sonra, son olarak 2013 yılı itibarı ile ise Hırvatistan'da birliğe üye olmuştur (European Enlargement, 2022).

BÖLÜM-4 ARAŞTIRMA METODOLOJİSİ – EKONOMETRİK MODELİ ÜZERİNDEN ANALİZ

4.1. Panel Veri Analizi

Ekonometrik analiz yöntemleri üzerinden hareket edilmesi suretiyle bir konu irdelendiğinde, mevcut verilerin zaman serisi mi, yoksa mekan serisi mi olduğu üzerinden hareket edilmekte; analizler zaman serisi veya mekan serisine göre metodoloji izlenerek yapılmaktadır. Zamana göre yapılan analizler zaman serileri analizi, birimlere göre yapılan analizler ise yatay kesit analizi olmaktadır. Bir analizde hem zaman serileri, hem de yatay kesit analizinin birlikte kullanıldığı ve uygun modellerin test edildiği durumlarda izlenen yönteme panel veri analizi denilmektedir.

Panel Veri Analizi yönteminin temelini yukarıda özetle beyan edildiği gibi yatay kesit ve zaman serisi verilerinden oluşan birleşik veri seti olan ve "Havuzlanmış Veri (Pooled Data)" de denilmektedir. Panel veri, N sayıda birim ve her birime karşılık gelen T sayıda gözlemden oluşmaktadır.

Panel veri modelleri kullanılması koşulu ile ekonomik ilişkilerin tahmin edilmesi yöntemine "Panel Veri Analizi" denilmektedir. Bu analiz genelde, dönem sayısının, yatay kesit biriminin (N) sayısından az olduğu durumlarda çalışmaktadır. Genel manası ile panel veri modeli aşağıdaki şekilde formüle edilebilmektedir (Tatoğlu,2016);

$$Yit = \alpha it + \beta it Xit + \mu it \;\; ; \;\; i = 1,\ldots\ldots,N \; ; \; t = 1,\ldots\ldots,T$$

Bu denklemde;
Y: Bağımlı değişken
X: Bağımsız değişken
α: Sabit parametre
β: Eğim parametreleri
μ: Hata terimi
i: Birim indisi, t: Zaman indisini göstermektedir.

Panel veri yöntemi kullanılarak analiz yapılmasına yönelik ilk çalışmalar; Hildreth (1950) ve Kuh (1959) tarafından literatürde görülmektedir. Günümüz

manasındaki modern ve işlevsel manada kullanımı 1990 yıllardan itibaren gözlemlenmiştir. Panel verilerinin daha çok kullanılması yoluyla analizlerin yaygınlaşmasını; panel veri analizinde zaman serisi ve yatay kesit serisinin birlikte kullanılması, veri havuzundaki genişlik, aynı anda bir çok verinin işlenebilirliği, veri kalitesi ve miktarını artırarak analizin etkinlik ve esnekliğine sunduğu katkıdır.

Panel veri analizinde; söz konusu panel verilerdeki her birim tüm zamanlar boyunca varlık gösteriyorsa buna dengeli panel; bazı birimlere ait veriler, bazı zamanlarda yoksa dengesiz panel olarak kabul edilmektedir. Özetle tüm panel veri analiz dönemi süresince, tüm birimlere ait veriler sürekli olarak elimizde var ise dengeli, sürekli değil de, kesik kesik ise dengesiz panel veri denilmektedir.

Panel veri analizinde söz konusu olan birimler çoğunlukla heterojen özellikler göstermektedir. Bu durumda heterojenlik hesaba alınarak, ilgili parametrelerin tutarsız tahminlere yol açmasının önüne geçilmelidir. Aksi halde, kurulan model anlamsız sonuçlara yol açabilecektir. Heterojenliği modele dahil etmek için; sabit ve/veya eğim parametrelerinin heterojen olduğu kabulü üzerinden hareket edilebilir. Buna rağmen sonuçlarda yaşanan sıkıntıların devam etmesi durumuna karşın; panel veri setinin alt gruplara ayrıştırılması ve her grup için ayrı ayrı tahmin yapılması, isabetli sonuca gitmede daha güvenilir bir yol olacaktır. Bu tip sorunların yaşanması riskine karşın ilave bir çözüm de kukla/gölge değişken (dummy variables) kullanımıdır. Çalışmamızda kullanılan analizlerde bu durum dikkate alınmak sureti ile kukla değişken veri kullanılmış, analizde yaşanabilecek yüksek salımın kaynaklı yanıltıcı sapma etkisinin bertaraf edilmesine gayret edilerek ilerlenmiştir.

Tahmin edilecek modelin üzerinde etkili veya etkisiz olabilecek veri setindeki verilere ilişkin bir başka önemli noktada; birimlere veya zamana göre oluşabilecek farklılıklardır. Bu farklılıklar, tahmini modelin katsayılarının üzerinde etkin olup, modelde dengesizliğe sebep olabilir veya modelin katsayıları üzerinde önemsenmeyecek bir düzeyde olabilmektedir. Bu farklılıklara ilişkin olarak yapılacak testler neticesinde, etkisinin anlamsız bulunması durumunda incelenecek modeller, katsayıları sabit modeller iken; etkisinin anlamlı olması halinde ise ortaya çıkan modeller, değişken katsayılı modeller olarak isimlendirilmektedir.

Panel veri analizlerinde birimlerin, gözlemlenemeyen etkilerinin ortaya çıkması karşılaşılması beklenen bir durumdur. Bu tip durumda; etkilere, hata teriminde olduğu üzere tesadüfi bir değişken olarak ele alınıyorsa, Tesadüfi Etkiler; her bir yatay kesit gözlem için tahmin edilen parametre olarak ele alınmaktaysa da Sabit Etkiler bahse

konu edinilmektedir. Benzeri durumda, yatay kesiti oluşturan birimler ana kütleden tesadüfi olarak alınarak hareket edilmekte ise tesadüfi etkiler, yatay kesiti oluşturan birimler, özel olarak alınmakta ise de sabit etkiler söz konusu olmaktadır.

Panel veri analizlerinde hem zaman serisi, hem de yatay kesit serisi verilerinin uyarlanması kaynaklı farklılıkların tahmin edilmesine yönelik olarak kullanılan iki temel yöntem bulunmaktadır. Bunlar sırası ile sabit etkiler modeli ve tesadüfi etkiler modeli olarak adlandırılmaktadır. Buna göre bu modeller aşağıda kısaca özetlenerek açıklanacaktır.

4.1.1. Sabit Etkiler Modeli (The Fixed Effects Model)

İktisadi araştırmalarda kullanılan ekonometrik modellemelerde, yukarıda da bahsedildiği üzere panel veri analizi ve buna bağlı olarak sabit etkiler, tesadüfi etkiler modelleri incelendiğinde; Panel veri türüne göre şu model kullanılmaktadır.

$yit = \beta 1it + \beta 2it + \ldots + \beta kit\ Xkit + \varepsilon it$ (Model 1)

Panel veri analizinde; birimler arasındaki farklılıklar veya birimler arasında ve zaman içinde meydana gelen farklılıkların oluşumuna neden olduğu değişimi modele dahil ederek ilerlemek için, değişimin regresyon modelinin katsayılarının bir kısmında veya tamamında farklılığa yol açtığı varsayımıdır. Katsayıların birim veya zamansal olarak değişken olduğunun kabul edildiği modellere "Sabit Etkili Modeller" denmektedir. Modelin genel kabulüne göre birimler arasındaki farklılıklar, sabit terimdeki farklılıklarda yakalanabilecektir.

Sabit etkiler modeli; sabit terimin birimler boyunca değiştiği doğrusal bir regresyon modelidir. Sabit etkiler regresyon modelinin her mevcut birim için bir tane olmak üzere n tane farklı sabit terimi ve bu sabit terimler için de gösterge değişkenleri ile temsili söz konusudur. Kabul edilen varsayıma göre, bu gösterge değişkenleri bir birimden diğerine değişmekte olan ve ancak zaman içinde sabit olan dışlanan bütün değişkenlerin etkilerini de kapsayıcı durumundadır.

Panel veri regresyon modeli incelendiğinde; Model 1 'de de tanımlandığı gibi "k" değişkenli bir panel veri regresyon modeli olsun:

$$yit = \beta 1it + \beta 2it + \ldots + \beta kit\ Xkit + \varepsilon it$$

Burada, i=1,2,…,G kesit birimini ve t=1,2,…,n de zaman dönemini göstermektedir. Y değişkeni açıklanan değişken, X ise açıklayıcı değişkendir ve k adettir. ε ,sıfır ortalama ve sabit varyansa sahip hata terimidir.

Burada, olasılıklı olmayan hata terimi ε'nun; ortalamasının sıfır ve sabit varyanslı olduğu varsayımı üzerinden hareket edilmektedir. İlaveten, modelin tahmini sürecinde, modelin sabit terimi, eğim katsayıları ve hata terimi ile ilgili de çeşitli kabuller üzerinden hareket edilmektedir. Sonuçta, kabul edilen varsayımlardan hareketle beş farklı model tahmin edilmesi olağandır ki, bu modellere bakıldığında aşağıdaki önemli noktalar ile karşılaşılmaktadır;

- Sabit katsayılar olsun, eğim katsayıları olsun; ne birimlere ne de zamana göre değişmez.
- Hata terimi zaman ve birimlerden kaynaklı farklılıkları temsil edebilir.
- Eğim katsayılarının sabit olduğu kabulünde, sabit terim birimlere göre değişir, ancak zamana göre sabit kalabilir.
- Eğim katsayılarının sabit olduğu kabulünde, sabit terim hem birimlere, hem de zamana göre değişebilir.
- Sabit ve eğim katsayıları birimlere göre değişebilir.
- Tüm katsayılar hem zamana hem de birimlere göre değişebilir.

Sabit etkili regresyon modeli; olaylar arasında farklılık gösterirken, zamana göre sabit olan ve ihmal edilen değişkenler üzerinde kontrol sağlamak maksadı ile oluşturulmaktadır.

4.1.1.1. Tek Yönlü Sabit Etkiler Modeli

Birim etkisi ya da zaman etkisinden yalnızca birini barındıran sabit etkiler modeli tek yönlü sabit etkiler modeli olarak tanımlanmaktadır.

Tek yönlü sabit etkiler modelinin birim etki barındırması durumunda, sabit parametre birimden birime farklılık gösterecektir. Bu tip bir durumda, birimler arası farklılıklar, sabit terimdeki farklılıklar dikkate alınmak kaydı ile ifade edilir. Eğer zamansal etki barındırmakta ise, parametredeki değişimler zamansal durumdan kaynaklanmaktadır.

Eşitlikte; bağımsız değişkenlerce gözlemlenemeyen ve ortaya konulmayan, zamana göre değişmeyen, fakat kesitlere özgü özellikleri bünyesinde barındıran

bireysel etki durumu gözlemlenmektedir ve ilaveten birimlere ait farklı özellikler hata terimi içerisinde mündemiçtir. İşte bu tarz modellere tek taraflı hata bileşeni regresyon modeli adı verilmektedir.

4.1.1.2. Çift Yönlü Sabit Etkiler Modeli

Bir çok panel veri modellemesinden hareket eden uygulamada, hata terimi şu şekilde ifade edilmektedir;

$Uit=\mu it+Vit$

Yukarıda belirtilen eşitlikte; μit bireysel etki olarak adlandırılmaktadır. Bu etki zamana bağlı olmayıp, kesitten kesite değişmektedir. Vit ise hata terimini ifade etmekte, zamana göre ve kesite göre değişkenlik gösterebilmektedir. Bunun bir neticesi olarak bakıldığında; μit gözlenemeyen kesit etkisini, Vit stokastik hata terimini ortaya koymaktadır şeklinde ifade edilmektedir. Tek taraflı hata bileşeni modelleri sadece kesit etkisi ve stokastik hata terimlerinden oluşmaktadır. Tek taraflının aksine, çift taraflı hata bileşeni regresyon modeli, tek taraflı modele ilaveten gözlemlenemeyen zaman etkisini de barındırmaktadır.

4.2. Tesadüfi Etkiler Modeli (The Random Effects Model)

Sabit etkiler modelinde parametre sayısındaki çokluk serbestlik derecesini düşürmektedir, bundan kaçınmak için ise modelde bireysel etkinin "μit" tesadüfi olduğu kabulü ile hareket edilebilir. Böylece, Uit ve μit sıfır ortalama ve sabit varyansa sahiptir ve μit, Uit den bağımsızdır. Hacimli bir yığından tesadüfen birimler alındığı takdirde, tesadüfi etkiler modelinin kullanımı isabetli olabilecektir.

Tesadüfi etkiler modelini, sabit etkiler modelinden farklı kılan; sabit terimleri (kesit katsayılarını) içeren bir torbadan çekilmiş gibi öngörerek, rassal olarak hareket edilebileceğini ve hata teriminin bir kısmı olarak düşünülebileceği kabulünden hareket eder. Böylece, bütüne ait bir kesit katsayısı, katsayıları ile ilgilendiğimiz bir küme bağımsız değişken ve birleşik bir hata teriminden oluşan bir belirleme elde edilir. Bu bileşik hata iki kısımdır ki; ilk kısım, belirli bir birey-zaman aralığı için bu birime ait kesit sayısı ile bütüne ait kesit katsayısı arasındaki farkı açıklarken; ikinci kısım, bireyin belirli zaman aralığında tesadüfi sapmalarını ifade eden ve bilinen tesadüfi hatadır.

Panel veri üzerinden yürütülen çalışmalarda, birimsel veya birim-zaman odaklı açığa çıkan farklılıklar dolayısıyla tespit edilen değişim; "Sabit Etkili Modeller" veya "Tesadüfi Etkili Modeller" kullanılmak sureti ile irdelenebilmektedir.

Tesadüfi Etkiler Modelinin Varsayımları;

1) Panel veri modeli doğru tanımlıdır.

2) Tesadüfi örneklem yatay kesitten çekilerek çalışılmaktadır.

3) Xit , birim ve/veya zaman etkilerine bağlı olarak katı dışsaldır ve μi ile arasında korelasyon yoktur.

4) Panel veri modelinde tam çoklu doğrusal bağlantı problemi yoktur.

5) Birim hata değişkeni μi ve artık hata değişkeni uit sabit varyanslıdır.

6) Hata terimlerinde otokorelasyon yoktur.

Tesadüfi etkiler modelinin tahmini, farklı farklı olmak üzere ihtiyaca göre en uygun en küçük kareler tahmin yöntemlerinden birisi kullanılmak sureti ile yapılmaktadır.

4.3. Panel Veri Yöntemi Seçimi: Hausman Testi

Tesadüfi etkili modelin hata terimi bileşenlerinin, modeldeki bağımsız değişkenler ile arasında herhangi bir ilişki olmadığı hipotezi üzerinden kabül ile hareket edebilmesi, Hausman'ın (1978) önerdiği test istatistiği ile irdelenebilmektedir.

Bunun için de, sabit etkili model parametre tahmincileri ile tesadüfi etkili modelin parametre tahmincileri arasındaki farktan hareketle, aralarında istatistiksel olarak anlamlı bir bağ olup olmadığının irdelenmesi ile hareket edilmesi söz konusudur. Tam da bu noktada, iki modelden hangisi üzerinden ilerleneceğine dair tercihte bulunabilmek için Hausman test istatistiği uygulanmaktadır.

Temel hipotez;

Ho: Açıklayıcı değişkenler ve birim (spesifik) etki arasında korelasyon yoktur.

Böyle bir durum söz konusu ise; her iki tahmincinin tutarlılığından hareketle, sabit ve tesadüfi etkiler tahmincileri arasındaki fark çok küçük olacak ve daha etkin olması hasebi ile Tesadüfi etkiler tahmincisinin kullanımı yoluna gidilecektir.

Alternatif hipotez;

$H1$: Açıklayıcı değişkenler ile birim (spesifik) etki arasında korelasyon olduğu hipotezidir.

Böylesi bir durumda ise; tesadüfi etkiler tahmincisi sapma gösterir ve tahminciler arasındaki fark sonuç itibarı ile büyük olacaktır şeklinde değerlendirilir. Sonuç itibarı ile de sabit etkiler modeli tutarlılığından hareket ile tercih sebebi olacaktır.

Tüm bunlardan hareketle, Hausman testi sabit etkiler ve açıklayıcı değişken arasında bir ilişki olmadığı bilgisini vermekte ise rastsal etkilerin kullanılmasının daha isabetli olacağı sonucuna ulaşılmaktadır.

Tersi durumda ise; yani Hausman testi ile sıfır hipotezinin reddedildiği durumda, tesadüfi etkiler modelinin kullanımının daha yerinde olacağından hareketle sonuca gidilebilmektedir.

Hausman testinde Hausman test istatistiği hesaplanırken, genelleştirilmiş en küçük kareler tahmncisi ve grup içi tahmincinin varyans kovaryan matrislerinin arasındaki farktan hareket edilmek sureti ile H istatistiği hesaplanması yoluna gidilmektedir.

Sabit etkiler modeli ile tesadüfi etkiler modeli arasında tercih yapmak için Hausman testinin yanı sıra Wald Testi, t testi ve F testi de kullanılabilmektedir.

4.4. Driscoll ve Kraay Tahmincisi

Zaman boyutu T'nin büyüklüğünden hareket etmek sureti ile, standart parametrik olmayan zaman serisi kovaryans matrisi tahmincilerinin uzamsal ve dönemsel korelasyonunun, tüm genel formlarına karşılık direnç gösterebilen formda geliştirilebileceğini ortaya koyulmuştur (Driscoll ve Kraay, 1998). Driscoll ve Kraay'ın metodolojisinin çalışma prensibi; yatay kesit ortalamaları serisinde, Newey-West türü düzeltme yapılmasına dayanmaktadır. Böylece düzeltilmiş standart hata tahminleri, yatay kesit boyutu N'den bağımsız olarak ( ) $N \rightarrow \infty$ kovaryans matris tahmincilerinin tutarlılığının güvenilir olmasının sağlanmasını getirmektedir. Driscoll ve Kraay'ın yaklaşımı, Parks-Kmenta ya da PCSE yaklaşımlarına alternatif olarak ortaya konulmuştur. Bilhassa mikro ekonometrik panellerde karşılaşılan yatay kesit boyutun büyüklüğü kaynaklı ve sadece büyük T olduğu durumda tutarlı kovaryans matris tahmincileri üreten yaklaşımlara alternatif olmuştur. Bu tahminci, büyük T ve N durumunda bile Heteroskedasite varlığında tutarlı, uzamsal ve dönemsel korelasyonun genel formlarında dirençli standart hatalar üretmektedir.

Driskoll-Kraay tahmincisi, T ve N'nin büyük olduğu panel veri setlerinde heteroskedasite durumunda tutarlı; uzamsal ve dönemsel korelasyonun tüm genel formları için dirençli standart hatalar üretmektedir. Bu yöntem dengeli ve dengesiz panel veri setleri için uygundur.

Aşağıdaki tahminciler Driscoll ve Kraay'ın orijinal formülasyonunun dengeli ve dengesiz panel veri setleri için kullanılabilecek şekilde düzeltilmiş halidir.

$$Yit = \beta Xit + uit$$

Bu denkleme göre bağımlı değişken Yit scalar bir matris; Xit ilk elemanı 1 olan bağımsız değişkenler (K +1) x 1 vektörünü ifade etmekte iken; β bilinmeyen katsayıların (K +1) x 1 vektörünü ifade etmektedir.

Hata teriminin heteroskedastik, otokorelasyonlu ve birimler arası korelasyonlu olduğu bu ön varsayımlar altında, parametreler havuzlanmış EKK (En Küçük Kareler Yöntemi) yöntemi ile tutarlı bir şekilde tahmin edilebilmektedir. Parametre tahminlerinin Driscoll ve Kraay standart hataları ise, asimptotik(dirençli) kovaryans matrisinin diagonal elemanlarının karekökleri yardımıyla elde edilmektedir. Driscoll ve Kraay kovaryans matris tahmincisi, dengesiz panel veri modellerinde de kullanılabilmektedir. Havuzlanmış en küçük kareler tahmininden hareketle, yatay kesit ortalamalarına dayanan bu yaklaşımla, standart hata tahminleri, birimlerin yatay kesit boyutu N'ye bağlı olmaksızın tutarlıdır. Driscoll ve Kraay, $N \rightarrow \infty$ durumunda bile tutarlılığın sağlandığını göstermiştir. Ayrıca, tahmin edilen kovaryans matrisinden elde edilen standart hatalar, uzamsal ve dönemsel korelasyonun çok genel formları için de dirençlidir (Hoechle, 2007).

Driscoll ve Kraay standart hataları, Sabit etkiler modeliyle kullanılırken grup içi sabit etkiler tahmincisi iki aşmada elde edilir. İlk aşamada modeldeki tüm değişkenlere grup içi transformasyon uygulanır. Grup içi tahmincisi standart EKK yöntemi ile tahmin edildiğinden, bir sonraki adım ile model Driscoll-Kraay standart hatalar ile havuzlanmış EKK yöntemi kullanılarak tahmin edilir. Doğrusal panel veri modellerinde Driscoll-Kraay panel düzeltilmiş standart hatalar kullanılarak havuzlanmış model ve sabit etkiler modelleri tahmin edilebilmektedir.

4.5. Peseran CADF Testi

Pesaran Panel Birim Kök Testi Tahmini faktörlerden sapmalara dayalı olan birim kök testleri yerine, Pesaran, standart DF (veya ADF) regresyonlarının kesikli

ortalamalara ve gecikmeli düzeylere ve bireysel serilerin birinci farklılıklarına sahip olduğu basit bir panel birim kök testi önermektedir. Standart panel birim kök testleri, daha sonra tek tek kesitsel olarak Genişletilmiş Dickey - Fuller istatistiklerinin (CADF ile gösterilir) basit ortalamalarına veya ilgili reddedilme olasılıklarının uygun dönüşümlerine dayanmaktadır. Asimptotik sonuçlar hem kesitsel olarak ADF (CADF) istatistikleri artmakta, hem de basit ortalamaları için elde edilmektedir. Bireysel CADF istatistiklerinin asimptotik olarak benzer olduğu ve faktör yüklenmelerine bağlı olmadığı gösterilmektedir.

T zamanında i' inci yatay kesit birimi üzerindeki yit gözlemi olsun ve basit dinamik doğrusal heterojen panel veri modeline göre aşağıdaki gibi üretildiğini varsayarsak;

$$yit = (1 - \phi i)\mu i + \phi i yi,t-1 + uit,\ i = 1, \dots, N; t = 1, \dots T \quad (1.48)$$

Burada başlangıç değeri $yi0$, sonlu ortalamaya, varyansa ve belirli bir yoğunluk fonksiyonuna sahiptir. Hata terimi uit ise tek faktörlü yapıya sahiptir ve aşağıdaki gibi gösterilmektedir;

$$uit = \gamma i f t + \varepsilon i t \quad (1.49)$$

Burada ft gözlemlenemeyen ortak etkiyi ifade ederken, εit ise birime özgü (idiosyncratic) hataları temsil etmektedir. Denklem (1.48) ve (1.49) aşağıda şu şekilde gösterilmektedir;

$$\Delta yit = \alpha i + \beta i yi,t-1 + \gamma i f t + \varepsilon i t \quad (1.50)$$

Burada $\alpha i = (1 - \phi i)\mu i$, $\beta i = -(1 - \phi i)$ ve $\Delta yit = yit - yi,t-1$ olarak ifade edilmektedir.

İlgilenilen birim kök hipotezi $\phi i = 1$ şeklinde gösterilmekte,

$H0$: $\beta i = 0$ $tüm\ i'\ ler\ için.$

Bu hipoteze karşılık heterojen muhtemel alternatif hipotez ise şu şekilde gösterilmektedir;

$$H1: \beta i < 0\ i = 1,2, \dots, N1, \beta i = 0,\ i = N1 + 1, N1 + 2, \dots, N \quad (1.51)$$

Tek faktörlü birim kök testini uygulayabilmek için aşağıdaki gibi tanımlanan basit bir CADF regresyonunda tahmin edilen bi 'nin ti (N, T) olarak tanımlanan t oranı kullanılmaktadır.

$\Delta yit = \alpha i + \beta i yi,t-1 + ci\bar{yt}-1 + di\Delta\bar{yt} + eit$ (1.52) Model (1.52) göz önüne alındığında $\bar{yt}$ değeri tüm N gözlemleri için t zamandaki ortalamalarını ifade

etmektedir. βi ise EKK tahmincisini temsil etmektedir. Bu modelin temelini ise kesitsel olarak Genişletilmiş Dickey – Fuller (CADF) testi oluşturmaktadır. Faktörde veya hata teriminde otokorelasyona rastlanılması durumunda yit ve $\overline{yt}$ 'nin gecikmeli birinci fark değerlerinin modele eklenmesi ile regresyon genişletilebilmektedir. CADF regresyonunun tahmin edilmesi ile birlikte CIPS istatistiği hesaplanmaktadır. Bu hesaplama, gecikmeli değişkenlerin t – istatistiklerinin ortalamaları alınarak yapılmaktadır. Ortaya çıkan bu istatistiğin birleşik asimptotik limiti standart değildir ve kritik değerleri ise çeşitli T ve N değerleri için hesaplanmıştır.

SONUÇ VE DEĞERLENDİRME

Çalışmamızda öncelikle birliğe 5. genişleme ve akabinde katılan eski Doğu Bloğu ülkeleri ele alınmıştır. Bunlar sırası ile; Çekya, Slovakya, Slovenya, Estonya, Letonya, Litvanya, Polonya, Macaristan, Malta, Bulgaristan, Romanya ve Hırvatistan'dır. Bu ülkelerin incelenen verileri; bağımlı değişken olarak "Ticaret Hacmi" ve bağımsız değişkenler olarak ise; "Enflasyon, Net direkt yabancı yatırım, Vergi, Tarife, İşsizlik oranı, Kişi başına milli gelir ve son olarak Dummy değişkeni (Birliğe üye olma durumu:1, olmama durumu:0)" belirlenmiştir. Panel veri seti üzerinden ülkelere ait tüm veriler; yıllık bazda ve 1990-2021 tarihleri arası olarak incelememize konu edinmiştir.

Çalışmamızda öncelikle değişkenlerin birim kök içerip içermedikleri irdelenerek incelenmiştir. Buradan hareketle de, hangi tür birim kök testlerinin kullanılacağına karar vermek maksadıyla yatay kesit bağımlılığı durumu incelenmiş ve ($p<0.000$) olduğu için yatay kesit bağımlılığının varlığına kanaat getirilmiştir. Böyle bir durum sebebi ile ikinci nesil birim kök testlerinden biri olan Peseran CADF testi ile incelemeye devam edilerek ilerlenmiştir. Test sonuçları incelendiğinde tarife oranları ve kişi başına milli gelir değişkeni hariç, tüm değişkenlerin düzeyde durağan olduğu noktasında karar verilmiştir. Çalışmada tarife oranları ve kişi başına milli gelir değişkeni birinci dereceden farklı alınarak kullanılmıştır.

Peseran CADF testi

	t-bar	cv10	cv5	cv1	Z[t-bar]	P-değeri
TH	-2.223	-2.140	-2.250	-2.450	-1.683	0.046
INF	-2.712	-2.140	-2.250	-2.450	-3.503	0.000
FDI	-2.499	-2.140	-2.250	-2.450	-2.711	0.003
TAX	-2.681	-2.140	-2.250	-2.450	-3.386	0.000
TRF	-1.157	-2.140	-2.250	-2.450	2.278	0.989
ΔTRF	-2.875	-2.140	-2.250	-2.450	-4.106	0.000
UNP	-2.900	-2.140	-2.250	-2.450	-4.201	0.000
GDPp	-1.618	-2.140	-2.250	-2.450	0.565	0.714
ΔGDPp	-3.057	-2.140	-2.250	-2.450	-4.784	0.000

Çalışmada ülkelerin birlik üyeliklerinin dış ticaret hacmine etkisini incelemek amacıyla panel veri analizi modeli kullanılmıştır. Panel veri analizi modelleri sabit ve tesadüfi etkiler olarak ayrı ayrı ele alınmış ve bu modellerden hangisinin tahmin sonuçlarının kullanılması gerektiğine hausman testi ile karar verilmiştir. Daha sonra

uygun modelde değişen varyans, otokorelasyon ve birimler arası eşzamanlı korelasyon incelemesi yapılmaktadır. Bu tür durumlar parametre varyanslarının ve dolayısıyla standart hataların, t ve F istatistiklerinin, R^2'nin ve güven aralıklarının geçerliliğini etkilemektedir. Dolayısıyla standart hatalarının düzeltilmesi için dirençli tahminciler kullanılması gerekmektedir. Modelde belirlenen bu sonuçlara göre, modeldeki parametreler arasında değişen varyans ve otokorelasyon olduğu belirlenmekte bu nedenle de dirençli tahmin modellerinden olan Driscoll ve Kraay Tahmincisi ile model tekrar çalıştırılmalıdır. Bu test sabit etkiler panel veri ile tahmin edilen modelde kullanılan, düzeltilmiş standart hata tahminleri, kovaryans matris tahmincilerinin tutarlılığını garantilemektedir (Tatoğlu Yerdelen, 2012). Bu sebeple, çalışmada Driscoll-Kraay (1998) dirençli tahmincisi kullanılmıştır. Bu tahminci yatay kesit ortalamalarında seriler için Newey-West türü düzeltme yapmaktadır. Böylece düzeltilmiş standart hata tahminleri, yatay kesit boyutdan bağımsız olarak kovaryans matris tahmincilerinin tutarlılığını garanti etmektedir. Driscoll-Kraay tahmincisi ise sabit ve tesadüfi etkiler modellerinin her ikisi için de kullanılabilmektedir. Bu tahminci, büyük T ve N durumunda değişen varyansın varlığında tutarlı, uzamsal ve dönemsel korelasyonun genel formlarında dirençli standart hatalar sağlayabilmektedir.

Çalışmada öncelikle tesadüfi etkiler modeli oluşturulmuştur. Aşağıdaki tabloda yer alan sonuçlar incelendiğinde ki-kare testine göre model ve t testine göre değişkenlerin %95 güven düzeyinde istatistiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir.

Tesadüfi Etkiler Modeli

Bağımlı Değişken	TH			
Bağımsız Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	z	P>|z|
FDI_t	-0.3830	0.0499	-7.6800	0.0000
TAX_t	-0.0184	0.0021	-8.6600	0.0000
ΔTRF_{t-1}	0.0579	0.0277	2.0900	0.0370
$UNEMP_t$	-0.0127	0.0031	-4.1200	0.0000
$\Delta perGDP_{t-1}$	-0.000019	0.000007	-2.8200	0.0050
Dummy	0.2959	0.0250	11.8500	0.0000
c	1.4950	0.0956	15.6400	0.0000
chi2	554.45	0.000		
r2_w	0.6613			
r2_b	0.0562			
r2_o	0.1977			

Tabloda ticaret hacmi için sabit etkiler modeli verilmiştir. Modele ilişkin F istatistik değeri %95 güven düzeyinde olması hasebi ile modelin istatiksel olarak anlamlı olduğu görülmektedir. Modelde yer alan tüm değişkenler %5 istatistiksel hata payı ile anlamlıdır.

Sabit Etkiler Modeli

Bağımlı Değişken	TH			
Bağımsız Değişkenler	Katsayı	Standart Hata	z	P>|z|
FDI_t	-0.3592	0.0481	-7.4600	0.0000
TAX_t	-0.0200	0.0021	-9.7000	0.0000
ΔTRF_{t-1}	0.0593	0.0266	2.2300	0.0270
$UNEMP_t$	-0.0125	0.0030	-4.1900	0.0000
$\Delta perGDP_{t-1}$	-0.00002	0.00001	-2.93000	0.00400
Dummy	0.2911	0.0240	12.1100	0.0000
c	1.5305	0.0594	25.7700	0.0000
F	100.08	0.000		
r2_w	0.6624			
r2_b	0.0090			
r2_o	0.1601			

Çalışmada oluşturulan tesadüfi etkiler ve sabit etkiler modelleri arasında uygun modelin seçilebilmesi için Hausman testi uygulanmıştır. Hausman testinde temel hipotez tesadüfi etkiler modelinin geçerli olduğunu, alternatif hipotez sabit etkiler modelinin geçerli olduğunu ifade etmektedir. Tesadüfi etkiler ve sabit etkiler modelleri arasından Hausman testine göre H_0 hipotezi ret edilerek sabit etkiler modelinin uygun olduğu anlaşılmıştır.

Hausman Testi Sonuçları

Hausman Test istatistiği (chi2)	Kuyruk olasılığı
20.39	0.0024

Sabit etkiler modelinde değişen varyans Değiştirilmiş Wald testi ile incelenmiştir. Değiştirilmiş Wald testinin temel hipotezi birimlere göre değişen varyans olmadığı şeklindedir. Wald testi istatistiği N serbeslik derecesinde X^2

dağılımına uymaktadır. Wald testi sonuçları incelendiğinde H_0 hipotezi kabul edilmekte, yani birimlere göre değişen varyans olmadığı belirlenmektedir. Otokorelasyon incelemesi için kullanılan Bhargava, Franzini ve Narendranathan'ın Durbin Watson ve Baltagi Wu test sonuçları 2'den küçük olduğu için sabit etkiler modelinin otokorelasyon içerdiği anlaşılmaktadır. Yatay kesit bağımlılığının incelendiği Friedman Testi sonuçlarına göre H_0 hipotezi reddedilerek birimler arasında korelasyon olduğuna hükmedilmektedir. Ayrıca bağımsız değişkenler arasında çoklu doğrusal bağlılığının olup olmadığı VIF testi ile incelenmiş VIF değerleri 5'den küçük olduğu için modelde çoklu doğrusal bağlılık olmadığına karar verilmiştir.

Model Spesifikasyon Testleri

	Test İstatistiği	Kuyruk olasılığı
Değişen Varyans Testi		
Değiştirilmiş Wald Testi	18.34	0.1452
Otokorelasyon Testi		
Değiştirilmiş Bhargava, Franzini ve Narendranathan Durbin-Watson	0.65687343	
Baltagi-Wu LBI	0 .76061559	
Yatay Kesit Bağımlılığı		
Friedman Testi	71.724	0.000
Çoklu Doğrusal Bağlılık		
	VIF	1/VIF
FDI_t	1.5	0.66646
TAX_t	1.49	0.671054
DUMMY	1.39	0.717141
ΔTRF_{t-1}	1.22	0.820339
$UNEMP_t$	1.19	0.840618
$\Delta perGDP_{t-1}$	1.06	0.944365
Ortalama VIF	1.31	

Driscoll ve Kraay Dirençli Hatalar Modeli

Bağımlı Değişken	TH			
Bağımsız Değişkenler	Katsayı	Driscoll ve Kraay Dirençli Standart Hatalar	z	P>|z|
FDI_t	-0.3592	0.0575	-6.2500	0.0000
TAX_t	-0.0200	0.0034	-5.9500	0.0000
ΔTRF_{t-1}	0.0593	0.0327	1.8100	0.0820
$UNEMP_t$	-0.0125	0.004223	-2.95	0.007
$\Delta perGDP_{t-1}$	-0.00002	0.00001	-2.16000	0.04100
Dummy	0.2911	0.0445	6.5400	0.0000
c	1.5305	0.0773	19.8100	0.0000
F	113.02	0.000	R^2	0.6624

Sabit etkiler modelinin içerdiği otokorelasyon ve yatay kesit bağımlılığı dikkate alınarak Driscoll ve Kraay Dirençli Hatalar Tahmincisi ile model yeniden tahmin edilmiştir. Modelde yer alan bağımsız değişkenler %10 istatistiksel anlamlılık düzeyinde anlamlı olmakla beraber modelin F istatistiği incelendiğinde tüm bağımsız değişkenlerin bağımlı değişkeni aynı anda açıklamakta anlamlı olduğu tespit edilmiştir. Buna göre aşağıdaki neticeler ortaya konulmuştur.

Tablo-20 : AB'ye Katılan Doğu Bloğu Ülkeleri Birliğe Giriş Tarihi - 2021 Arası GSYİH'daki Artış Oranları, AB Geneli ve Dünya ile Kıyası

BİRLİĞE GİRİŞ TARİHİ İLE 2021 YILI ARASINDAKİ GSYİH'DAKİ ARTIŞ ORANLARI

ÜLKE 2004	GSYİH ORTALAMASI milyon USD (1990-2003)	GSYİH ORTALAMASI milyon USD (2004-2021)	GSYİH'DAKİ ORTALAMADAKİ DEĞİŞİM (KAÇ KATINA GELMİŞ) (2004-2021)/ (1990-2003)
ÇEKYA	59.123,00	208.246,00	2,52
ESTONYA	6.118,00	23.965,00	2,92
LETONYA	7.849,00	28.699,00	2,66
LİTVANYA	11.709,00	43.693,00	2,73
MACARİSTAN	49.908,00	139.042,00	1,79
MALTA	3.698,00	10.828,00	1,93
POLONYA	145.661,00	488.552,00	2,35
SLOVAKYA	25.945,00	92.418,00	2,56
SLOVENYA	22.530,00	48.318,00	1,14
9 ÜLKE TOPLAMI AB'NİN % KAÇI	4,30%	7,40%	0,72
AB	7.686.130,00	14.676.214,00	0,91
DÜNYA	30.421.701,00	71.616.371,00	1,35

ÜLKE 2007	GSYİH ORTALAMASI milyon USD (1990-2006)	GSYİH ORTALAMASI milyon USD (2007-2021)	GSYİH'DAKİ ORTALAMADAKİ DEĞİŞİM (KAÇ KATINA GELMİŞ) (2007-2021)/ (1990-2006)
BULGARİSTAN	14.192,00	53.912,00	2,80
ROMANYA	37.048,00	188.491,00	4,09
2 ÜLKE TOPLAMI AB'NİN % KAÇI	0,60%	1,60%	1,67
AB	8.449.983,00	15.208.531,00	0,80
DÜNYA	33.505.418,00	76.360.425,00	1,28

ÜLKE 2013	GSYİH ORTALAMASI milyon USD (1990-2013)	GSYİH ORTALAMASI milyon USD (2014-2021)	GSYİH'DAKİ ORTALAMADAKİ DEĞİŞİM (KAÇ KATINA GELMİŞ) (2014-2021)/ (1990-2013)
HIRVATİSTAN	25.246,00	57.923,00	1,29
AB'NİN % KAÇI	0,24%	0,38%	0,56
AB	10.404.184,00	15.259.658,00	0,47
DÜNYA	43.601.485,00	83.570.355,00	0,92

Kaynak : World Bank national accounts data, and OECD National Accounts data files.
https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators

Çalışmamızda AB'nin 1990 ile 2021 yılları arasındaki şu bağımsız değişkenler üzerinden yapılan değerlendirmede;

GSYİH dikkate alındığında;

AB'nin birinci grup doğu bloğundan birliğe katılan ülkelere bakıldığında, ki bunlar; Çekya, Estonya, Letonya, Litvanya, Macaristan, Malta, Polonya, Slovakya ve Slovenya'dır. Bahsi geçen ülkeler 2004 yılı itibariyle birliğe dahil olmuştur. Incelememizde GSYİH için 1990 ile 2021 yılları arası bakıldığında;

AB – 1990-2003, 1. grup birliğe dahil olmadan evvel ve 2004-2021 birliğe dahil olduktan sonra, GSYİH'deki ortalama büyüme kıyaslandığında; birliğin ilk döneme göre %91 büyüdüğü gözlenmiştir. Aynı süreçte, birinci grup ülkelerine bakıldığında ise; en düşüğü Slovenya olmak üzere %114 ve en yükseği Estonya olmak üzere %292 büyüme kaydettiği gözlemlenmiştir. Dikkati çeken genel olarak birliğe 2004 itibarı ile dahil olan ülkelerde, büyümedeki değişim, birliğe girmeden önceki periyota göre AB'deki büyüme değişimine kıyasla, AB'nin minimum %26 ve maksimum %152 oranında daha üstünde bir oranda gerçekleşmiştir.

2007 yılı itibarı ile AB'ye girmiş olan Bulgaristan ve Romanya'nın GSYİH'daki değişime bakıldığında da, 1990-2006 birliğe girmeden önceki periyottaki GSYİH ortalaması, 2007-2021 döneminde (birliğe dahil olduktan sonraki evre) %280 ile %409 oranında artışla; aynı dönemde AB'nin GYİH'daki ortalamadaki artış oranı olan %80'nin kat kat üzerinde seyretmiştir. Hakeza, 2014 yılında AB'ye üye olan Hırvatistan ise; 2014-2021 arasında AB ortalama %47 büyümüş iken, %129'luk ortalama büyüme kaydetmiştir.

2004 yılında AB'ye katılan ilk 9 ülke; 2004-2021 yılları arasında AB GSYİH'daki paylarını %72'lik artışla, %4,3'den %7,4'e yükseltmiş; 2007 yılında dahil olan iki ülke Bulgaristan ve Romanya ise birliğe dahil olduktan sonra paylarını %167'lik artışla, %0,6'dan %1,6'ya; 2014 yılında üye olan Hırvatistan ise %56'lık artışla %0,24'ten %0,38'e yükseltmiştir. Buradan da görüleceği üzere birliğe dahil olunan yıldan sonraki geçen zaman süresince; dahil olan ülkelerin refah seviyeleri, birlikte olan ülkelerin seviyesine doğru yükselmektedir.

Neticede; literatürde de belirtildiği üzere; ekonomik entegrasyonun ticaret yaratıcı ve büyüme üzerindeki olumlu etkisini göstermektedir, tablo-20'ye bakınız.

Çalışmamızda kullandığımız panel veri setinden hareketle ortaya çıkan ekonometrik modele baktığımızda ise; tüm değişkenlerin etkisi sabitken, kişi başına

GSYİH'nın bir dönem gecikmelisindeki bir birimlik değişim, birliğe dahil olan ülkelerin dış ticaret hacminde olumsuz- negatif etki ederek, 0.00002 birimlik düşüşe neden olmaktadır.

Buna göre genel-makro düzeyde bakıldığında; çok zayıflamış ve doktor tarafından normal beden-yaş ağırlığına gelmesi noktasında tedavi gören ve yatan hastanın, normal beden-yaş ağırlığına gelene dek takviye edilmesindeki gibi bir durum; yani, AB'nin mevcut üyelerince birliğe dahil olan yeni üyelerin ticaret dengeleri henüz beklenen seviyede - oturmamış durumda olduğundan, yeni üyelerin desteklenerek; makro verilerinin, birliğe önceden üye olan ülkelerin seviyesine yakınsaması beklenmektedir. Böylece yeni üyelerin dış ticaret hacimleri, birliğe pozitif yönde katkıda bulunabilsin.

Tablo – 21 : AB'ne Katılan Doğu Bloğu Ülkeleri Birliğe Giriş Tarihi - 2021 Arası İthalat-İhracat'larındaki Değişim Oranları, AB Geneli ve Dünya ile Kıyası

BİRLİĞE GİRİŞ TARİHİ VE 2021 YILLARI ARASINDAKİ İTHALAT-İHRACAT ARTIŞ ORANLARI

ÜLKE (BİRLİĞE KATILDIĞI YIL 2004)	İTHALAT ORTALAMASI milyon USD (1990-2003)	İTHALAT ORTALAMASI milyon USD (2004-2021)	İHRACAT ORTALAMASI milyon USD (1990-2003)	İHRACAT ORTALAMASI milyon USD (2004-2021)	İTHALAT ORTALAMASI DEĞİŞİMİ (2004-2021)/ (1990-2003)	İHRACAT ORTALAMASI DEĞİŞİMİ (2004-2021)/ (1990-2003)	İTHALAT ORANINDAKİ DEĞİŞİM (2004 ile 2021)	İHRACAT ORANINDAKİ DEĞİŞİM (2004 ile 2021)
ÇEKYA	29.996,00	139.226,00	28.397,00	148.826,00	3,64	4,24	288%	298%
MACARİSTAN	24.466,00	107.293,00	23.558,00	112.248,00	3,39	3,76	218%	232%
LİTVANYA	5.220,00	30.379,00	4.440,00	30.100,00	4,82	5,78	393%	475%
LETONYA	2.815,00	17.238,00	2.383,00	15.723,00	5,12	5,60	342%	462%
MALTA	3.169,00	14.235,00	2.909,00	14.972,00	3,49	4,15	328%	345%
POLONYA	41.111,00	226.472,00	37.028,00	231.066,00	4,51	5,24	400%	468%
SLOVAKYA	13.457,00	78.688,00	12.415,00	79.143,00	4,85	5,37	258%	272%
SLOVENYA	10.215,00	33.209,00	10.143,00	35.267,00	2,25	2,48	241%	265%
ESTONYA	3.293,00	17.591,00	2.943,00	17.814,00	4,34	5,05	347%	393%
9 ÜLKENİN AB'DEKİ PAYI	6,04%	10,96%	5,35%	10,58%	0,81	0,98		
AB	2.213.148,00	6.061.471,00	2.322.918,00	6.477.889,00	1,74	1,79	207%	212%
DÜNYA	6.408.826,00	20.084.554,00	6.474.970,00	20.626.796,00	2,13	2,19	240%	245%

ÜLKE (BİRLİĞE KATILDIĞI YIL 2007)	İTHALAT ORTALAMASI milyon USD (1990-2006)	İTHALAT ORTALAMASI milyon USD (2007-2021)	İHRACAT ORTALAMASI milyon USD (1990-2006)	İHRACAT ORTALAMASI milyon USD (2007-2021)	İTHALAT ORTALAMASI DEĞİŞİMİ (2007-2021)/ (1990-2006)	İHRACAT ORTALAMASI DEĞİŞİMİ (2007-2021)/ (1990-2006)	İTHALAT ORANINDAKİ DEĞİŞİM (2006 ile 2021)	İHRACAT ORANINDAKİ DEĞİŞİM (2006 ile 2021)
BULGARİSTAN	9.335,00	36.381,00	8.126,00	35.357,00	2,90	3,35	191%	252%
ROMANYA	16.630,00	86.213,00	12.862,00	76.136,00	4,18	4,92	291%	383%
2 ÜLKENİN AB'DEKİ PAYI	1,00%	1,91%	0,77%	1,62%	0,91	1,10		
AB	2.588.657,00	6.405.559,00	2.712.332,00	6.867.547,00	1,47	1,53	165%	173%
DÜNYA	7.556.279,00	21.519.253,00	7.653.378,00	22.121.634,00	1,85	1,89	185%	188%

2,531971381

ÜLKE (BİRLİĞE KATILDIĞI YIL 2013)	İTHALAT ORTALAMASI milyon USD (1990-2013)	İTHALAT ORTALAMASI milyon USD (2014-2021)	İHRACAT ORTALAMASI milyon USD (1990-2013)	İHRACAT ORTALAMASI milyon USD (2014-2021)	İTHALAT ORTALAMASI DEĞİŞİMİ (2014-2021)/ (1990-2013)	İHRACAT ORTALAMASI DEĞİŞİMİ (2014-2021)/ (1990-2013)	İTHALAT ORANINDAKİ DEĞİŞİM (2013 ile 2021)	İHRACAT ORANINDAKİ DEĞİŞİM (2013 ile 2021)
HIRVATİSTAN	16.864,00	28.361,00	14.525,00	27.764,00	0,68	0,91	147%	151%
ÜLKENİN AB'DEKİ PAYI	0,47%	0,42%	0,39%	0,38%	-0,10	-0,02		
AB	3.590.749,00	6.739.070,00	3.762.682,00	7.352.310,00	0,88	0,95	126%	126%
DÜNYA	11.082.757,00	23.157.423,00	11.314.394,00	23.798.308,00	1,09	1,10	118%	119%

Kaynak : World Bank national accounts data, and OECD National Accounts data files.
https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators

Makro verilerden incelenen İthalat-İhracat dengesine bakıldığında ise, Tablo-21'den hareketle şu noktalar dikkati çekmektedir;

- AB'nin 1990-2003 ile 2004-2021 periyotları arasındaki İthalat ortalamalarındaki değişim %174 artmış, aynı dönemlerde İhracat ise %179 artmıştır.
- Birliğe 2004 yılında üye olan ülkelerde ise aynı periyotlardaki ortalama İthalat ve İhracat ortalamalarındaki değişim sırası ile İthalatta %225 artış ile %512 artış arasında değişmekte iken; İhracatta ise %248 ile %578 arasında artış ile kendini göstermiştir. Bu oranlar sonradan üye ülkelerin, birliğin sağladığı ticaret yaratıcı ve saptırıcı etkileri ithalat-ihracat rakamlarında lehlerine yönlendirebildiklerini göstermektedir.
- 2004'te üye olan ülkelerin birliğe dahil olmadan evvelki toplam İthalatlarının, AB'nin 1990-2003 periyodundaki ortalama toplam ithalatına oranı; %6 seviyesinden, birliğe dahil oldukları durumda %80'lik artışla %10,9 seviyelerine çıkarken; İhracat oranları ise birliğe dahil olmadan evvelki (1990-2003 yılları arası) ortalamaları, AB toplam ihracatının ortalamasına kıyasla %5,3'lerden, birliğe dahil oldukları 2004-2021 döneminde %100'e yakın artışla %10,6 seviyelerine çıkmıştır.
- Aynı şekilde birliğe 2007'de üye olan ülkelere de bakıldığında birliğe girmeden evvelki (1990-2006) durumlarına kıyasla, AB'ye girdikten sonra (2007-2021); İthalatlarının AB ortalamasındaki payı %90 artmış iken, AB İhracatı ortalamasındaki payları %110 artmıştır.
- Birliğe 2013'te dahil olan Hırvatistan ise, en genç üye olması hasebi ile birlikten beklenen faydanın henüz tam da olgunlaşmadığı evrede olup, ithalat ve ihracatta; 1990-2013 ve 2014-2021 ortalamalarına göre AB ile hemen hemen aynı seviyeyi yakalamıştır.
- Genel anlamda bakıldığında 2004 sonrası birliğe dahil olan üyelerin, ithalat ve ihracatlarının 2004-2021 arası periyotta; hem AB, hem de dünya ortalamalarının çok üstünde olması, birliğin yeni üyelerin ithalat ve ihracat seviyelerinin çok hızlı ve katlanarak yükselmesini getirmiştir.
- Çalışmamızda ortaya konulan ekonometrik model üzerinden şu sonuç gözlemlenmiştir; birliğe dahil olunan dönemler itibarı ile yeni üyelerin dış ticaret hacimleri olumlu yönde etkilenmiş ve birliğin toplamına da olumlu katkıda bulunmuştur. Elbette bu, dünyadaki diğer bölgesel entegrasyonlarla kıyas

edildiğinde; AB'nin sonuç odaklı, entegrasyonun yasal alt-yapısının işlerliğinin sağlanması, takibi ve tüm üyelerin; üyelik öncesi müzakerelerden başlayarak sıkı ve reel ekonomik verilerinin belirlenen seviyelere gelmesi üzerindeki kararlı, ısrarlı tavır ve hedeflenen neticeleri zorunlu kılmasının sonucudur.

Tablo – 22 : Avrupa Birliği'ne Katılan Doğu Bloğu Ülkeleri Birliğe Giriş Tarihi - 2021 Arası Enflasyon Oranlarındaki Değişim, AB Geneli ve Dünya ile Kıyası

1990 SONRASI, BİRLİĞE GİRİŞ TARİHİ VE 2021 YILLARI ARASINDAKİ ENFLASYON (tüketici fiyatları) ORANLARI YILLIK

ÜLKE (BİRLİĞE KATILDIĞI YIL 2004)	ORTALAMA ENFLASYON ORANI (%) (1990-2003)	ORTALAMA ENFLASYON ORANI (%) (2004-2021)	ORTALAMA ENFLASYONDAKİ DÜŞÜŞ (%) (1990-2003)/ (2004-2021)
ÇEKYA	7,63	2,29	69,99%
ESTONYA	20,55	3,11	84,87%
LETONYA	97,00	3,70	96,19%
LİTVANYA	131,98	2,95	97,76%
MACARİSTAN	17,95	3,65	79,67%
MALTA	2,74	1,81	33,94%
POLONYA	61,43	2,32	96,22%
SLOVAKYA	9,72	2,46	74,69%
SLOVENYA	71,83	1,83	97,45%
AB	3,87	1,77	54,26%
DÜNYA	6,04	3,37	44,21%

ÜLKE (BİRLİĞE KATILDIĞI YIL 2007)	ORTALAMA ENFLASYON ORANI (%) (1990-2006)	ORTALAMA ENFLASYON ORANI (%) (2007-2021)	ORTALAMA ENFLASYONDAKİ DÜŞÜŞ (%) (1990-2006)/ (2007-2021)
BULGARİSTAN	170,00	1,64	99,04%
ROMANYA	81,87	3,59	95,61%
AB	3,62	1,63	54,97%
DÜNYA	5,68	3,25	42,78%

ÜLKE (BİRLİĞE KATILDIĞI YIL 2013)	ORTALAMA ENFLASYON ORANI (%) (1990-2013)	ORTALAMA ENFLASYON ORANI (%) (2014-2021)	ORTALAMA ENFLASYONDAKİ DÜŞÜŞ (%) (1990-2013)/ (2014-2021)
HIRVATİSTAN	121,58	0,54	99,56%
AB	3,24	1,02	68,52%
DÜNYA	5,32	2,20	58,65%

Kaynak : World Bank national accounts data, and OECD National Accounts data files.
https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators

Enflasyonun birliğe sonradan üye ülkeler üzerindeki etkisindeki değişime Tablo-22'ye bakıldığında;

- 2004 yılında birliğe üye olan ülkelerin ve AB, Dünyanın 1990-2003 ile 2004-2021 yılları arasındaki ortalama enflasyon oranları incelenmiştir. Buna göre birliğe

üye olmadan evvel (1990-2003) AB ve Dünyadaki enflasyon oranlarının kat kat üzerinde enflasyona muhatab olan ülkeler; birliğe üye olmaları ile birlikte enflasyon oranlarında %34 ile %98 oranında düşüşü yakalamış ve birliğe girdikleri 2004 ile 2021 yılları arasında AB'deki ve dünyadaki enflasyon oranları ortalamaları olan % 1,77 ile %3,37 arasında farklı oranları yakalamışlardır. Bu da sonradan birliğe üye olan ülkelerin iç pazarlarında tüketici lehine alım gücünün artmasına ve tüketimin artması vesilesi ile ekonomik büyüklüğün yükselmesine, artan rekabet ortamı vesilesi ile de birliğe sonradan üye olan ülkelerin iç pazarlarındaki üretimin global piyasa şartlarına uyumlu bir ortamda rekabete ortak hale gelmesine vesile olmuştur.

- 2007 yılında üye olan Bulgaristan ve Romanya ele alındığında da hemen hemen 2004'te üye olan ülkelere benzer bir durum söz konusudur. Birliğe girmeden evvel (1990-2006) bu iki ülkedeki enflasyon oranları %100'lere yakın ve üzerinde bir ortalama ortaya koymakta iken; birliğe girilmesinin akabindeki periyotta (2007-2021), AB ve dünyanın enflasyon ortalamaları olan %1,63 ile %3,25 aralığına; Bulgaristan'da gerileme gözlemlenirken, Romanya'da ise Dünya ortalamasına yakınsamış konuma düştüğü görülmüştür.
- 2013 yılında birliğe dahil olan Hırvatistan'da ise 1990-2013 periyodunda ortalama %125 seviyelerinde olan enflasyon oranı, birliğe üye olduktan sonra %1'in altına düşmüş ve AB ve Dünya ortalamalarının altında kalarak, AB'ye pozitif yönde katkısının yanı sıra iç pazarında tüketimin alım gücünün artmasına, global piyasa rekabetinde ise üreticilerin fiyat belirlemede daha emin ve rahat fiyat verebilmesine olanak sağlayan bir ortam doğmuştur.
- Netice itibarı ile birliğe üye olan ülkelerde enflasyon oranlarının düşmesi; ülkelerin makro ekonomik yapısal durumlarında dalgalanmalara karşı daha stabil, sağlam bir yapı ile hazırlıklı olmalarına, birliğe ve iç pazarlarına olumlu, refah arttırıcı yönde katkı sağlamalarına vesile olmuştur.

Tablo – 23 : AB'ne Katılan Doğu Bloğu Ülkeleri Birliğe Giriş Tarihi - 2021 Arası Direkt Net Yabancı Yatırım Oranlarındaki Değişim, AB Geneli ve Dünya ile Kıyası

1990 SONRASI, BİRLİĞE GİRİŞ TARİHİ VE 2021 YILLARI ARASINDAKİ DİREKT NET YABANCI YATIRIMLAR (USD)

ÜLKE (BİRLİĞE KATILDIĞI YIL 2004)	A. DİREKT YABANCI YATIRIM TOPLAM (milyon USD) (1990-2003)	B. DİREKT YABANCI YATIRIM TOPLAM (milyon USD) (2004-2021)	A YILLIK ORTALAMA (milyon USD)	B YILLIK ORTALAMA (milyon USD)	DİREKT YABANCI YATIRIM ORTALAMASI DEĞİŞİMİ (2004-2021)/ (1990-2003)
ÇEKYA	36.700	72.500	2.605	4.010	1,54
ESTONYA	3.300	18.500	240	1.045	4,35
LETONYA	3.000	14.000	215	780	3,63
LİTVANYA	3.700	13.000	265	725	2,73
MACARİSTAN	31.900	47.000	2.275	2.610	1,15
MALTA	2.700	173.000	195	9.600	49,23
POLONYA	53.900	197.700	3.855	10.980	2,85
SLOVAKYA	10.300	28.600	735	1.590	2,16
SLOVENYA	3.000	6.250	220	360	1,64
9 ÜLKENİN AB'DEKİ PAYI	0,16	0,32			
AB	933.000	1.765.000	66.643	98.056	1,47

ÜLKE (BİRLİĞE KATILDIĞI YIL 2007)	A. DİREKT YABANCI YATIRIM TOPLAM (milyon USD) (1990-2006)	B. DİREKT YABANCI YATIRIM TOPLAM (milyon USD) (2007-2021)	A YILLIK ORTALAMA (milyon USD)	B YILLIK ORTALAMA (milyon USD)	DİREKT YABANCI YATIRIM ORTALAMASI DEĞİŞİMİ (2007-2021)/ (1990-2006)
BULGARİSTAN	21.500	42.600	1.265	2.840	2,25
ROMANYA	33.700	82.400	1.982	5.493	2,77
2 ÜLKENİN AB'DEKİ PAYI	0,04	0,09			
AB	1.360.000	1.338.000	80.000	89.200	1,12

ÜLKE (BİRLİĞE KATILDIĞI YIL 2013)	A. DİREKT YABANCI YATIRIM TOPLAM (milyon USD) (1990-2013)	B. DİREKT YABANCI YATIRIM TOPLAM (milyon USD) (2014-2021)	A YILLIK ORTALAMA (milyon USD)	B YILLIK ORTALAMA (milyon USD)	DİREKT YABANCI YATIRIM ORTALAMASI DEĞİŞİMİ (2014-2021)/ (1990-2013)
HIRVATİSTAN	27.700	13.580	1.154	1.698	1,47
ÜLKENİN AB'DEKİ PAYI	0,01	0,03			
AB	2.230.000	469.000	92.917	58.625	0,63

Kaynak : World Bank national accounts data, and OECD National Accounts data files.
https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators

Tablo-23'te özetlenen 1990-2021 arası, birliğe girmeden evvel ve girdikten

sonraki; direkt net yabancı yatırımlardaki değişime ilişkin tabloya bakıldığında ise;

- 1990-2003 yılları arasında, 2004 yılı itibarı ile birliğe giren 9 ülkenin toplamda, AB'deki direkt net yabancı yatırım ortalamasına kıyasla, %16'ya denk gelen oranda payı varken; 2004'te birliğe girdikten sonraki dönemde (2004-2021) bu pay iki katına çıkarak %32'ye yükselmiştir. Aynı dönemlerde, (1990-2003) ve (2004-2021), AB'deki direkt net yabancı yatırımda yaklaşık 1,5 kat artış gözlemlenmişken; yeni 9 üyede aynı dönemlerdeki kıyaslama 1,15 ile 50 kat arasında direkt net yabancı yatırımlarda artış olduğunu ortaya koymaktadır.
- 2007 yılı ile birliğe dahil olan Bulgaristan ve Romanya'da ise birliğe dahil olmadan evvelki dönemin (1990-2006) ortalamasına kıyasla, üye olduktan sonraki dönem ortalamaları (2007-2021), AB'deki ortalamalardaki artışa kıyasla yaklaşık olarak 2 ile 2,5 kat oranında artış göstermiştir.
- 2014 yılında üye olan Hırvatistan'da da yaklaşık birliğe üye olduğu dönemdeki (2014-2021) ortalama direkt net yabancı yatırım ortalamasındaki artış oranı, AB'nin 2,5 katı ve önceki dönem (1990-2013) Hırvatistan'ın net yatırım ortalamasına kıyasla ise 1,5 kata yakın düzeyde olmuştur.
- Çalışmamızda ortaya konulan ekonometrik model üzerinden incelediğimizde, tüm değişkenlerin etkisinin sabit olduğu durumda; yabancı yatırımlarındaki bir birimlik değişim, 0.3595 oranında dış ticaret hacmini azaltmaktadır. Bu ise birliğe dahil olan ülkelerin, birliğe dahil olduktan sonraki dönemlerinde net aldıkları yabancı yatırımların içerisinde Malta'nın hemen hemen %25 seviyelerindeki yabancı yatırım oranını kapsamasının da etkin olduğunu; Malta'ya gelen net yabancı yatırımın sıcak para giriş ve çıkışı olarak ekonomiye üretim açısından katkı sağlayan bir pozisyona dönüşemediği gerçekliği ile kısmen açıklanabilir. Konunun daha detaylı irdelenebilmesi için bir başka çalışma ile mikro iktisadi verilerin de araştırılması gerekliliği ortaya çıkmaktadır. Bu ise bu çalışmamızın konusunun dışında kalıp, yeni bir araştırma konusudur.

Tablo – 24 : AB'ne Katılan Doğu Bloğu Ülkeleri Birliğe Giriş Tarihi - 2021 Arası İşsizlik Oranlarındaki Değişim, AB Geneli ve Dünya ile Kıyası

1990 SONRASI, BİRLİĞE GİRİŞ TARİHİ VE 2021 YILLARI ARASINDAKİ İŞSİZLİK ORANLARI

ÜLKE (BİRLİĞE KATILDIĞI YIL 2004)	İŞSİZLİK ORANI YILLIK ORTALAMASI % (1990-2003)	İŞSİZLİK ORANI YILLIK ORTALAMASI % (2004-2021)	İŞSİZLİK ORANI YILLIK ORTALAMASI YÜZDE DEĞİŞİMİ (1990-2003)/ (2004-2021)
ÇEKYA	12,93	11,74	0,09
ESTONYA	7,74	8,00	-0,03
LETONYA	14,75	10,61	0,28
LİTVANYA	15,12	9,43	0,38
MACARİSTAN	8,00	7,13	0,11
MALTA	5,10	5,60	-0,10
POLONYA	14,72	8,68	0,41
SLOVAKYA	15,04	11,30	0,25
SLOVENYA	7,13	6,73	0,06
AB	9,93	8,90	0,10
DÜNYA	5,86	5,80	0,01

ÜLKE (BİRLİĞE KATILDIĞI YIL 2007)	İŞSİZLİK ORANI ORTALAMASI % (1990-2006)	İŞSİZLİK ORANINDAKİ DEĞİŞİM % (2007-2021)	İŞSİZLİK ORANI YILLIK ORTALAMASI YÜZDE DEĞİŞİMİ (1990-2006)/ (2007-2021)
BULGARİSTAN	12,94	8,00	0,38
ROMANYA	7,10	6,02	0,15
AB	9,84	8,80	0,11
DÜNYA	5,95	5,72	0,04

ÜLKE (BİRLİĞE KATILDIĞI YIL 2013)	İŞSİZLİK ORANI ORTALAMASI % (1990-2013)	İŞSİZLİK ORANINDAKİ DEĞİŞİM % (2014-2021)	İŞSİZLİK ORANI YILLIK ORTALAMASI YÜZDE DEĞİŞİMİ (1990-2013)/ (2014-2021)
HIRVATİSTAN	12,62	10,99	0,13
AB	9,71	8,26	0,15
DÜNYA	5,86	5,72	0,02

Kaynak : World Bank national accounts data, and OECD National Accounts data files.
https://databank.worldbank.org/source/world-development-indicators

AB'ye sonradan üye olan ülkelerin işsizlik oranlarına bakıldığında 1990 ile birliğe üye oldukları tarihler arasındaki ortalama işsizlik oranı ve birliğe dahil olduktan sonrası ile 2021 arası ortalamaları kıyaslanmıştır.

Ekonometrik panel veri analizi üzerinden yapılan değerlendirmede çıkan sonuca göre; tüm değişkenlerin etkisi sabitken, işsizlik oranlarındaki bir birimlik değişim 0.0125 oranında dış ticaret hacmini azaltmaktadır. Bu sonuçtan yola çıkarak üretimde eski doğu bloğu ülkelerinin, AB'ye dahil olması ile birlikte; verimli ve genç-dinamik çalışabilir nüfusun Batı Avrupa'ya göçü ile mevcut birliğe dahil olan nüfusun yabancı yatırımlar ile gelen üretim merkezli yatırımlara uyumlu vasıfta iş-gücünü karşılayamaması ve bunun işsizlik oranlarında dalgalanmalara yol açtığı belirtilebilir. Ayrıca en mühim noktalardan birisi de; 2008 Mortgage Krizi'ne denk gelen dönemde (Dabrowski, 2010) , işsizlikteki artış, direkt yabancı yatırımdaki düşüş; yeni üyelerin makro verilerinde negatif etkilerini 2009-2012 yıllarına yayılan olumsuz etkilerle kendini göstermiş ve ancak 2012 sonu, 2013 yılı ile makro veriler de düzelmeler gözlemlenmeye başlamıştır. Buna ilaveten 2020-2021 yıllarında yaşanan covid salgını da süreci olumsuz etkilemiştir. Bu ise AB'ye yeni üye olan ülkelerin araştırmamızda dış ticaret hacimlerini olumsuz etkileyen makro verilerin neticeleri üzerinde elbette etkin olmuş ve yeni üye ülkelerin birlikte bulunan eski üyelere yakınsamalarını geciktirici tesirleri olmuştur. Bilhassa 2004 sonrası birliğe dahil olan yeni üyelerin işsizlik oranlarında, 2008-2012 ve 2020-2021 dönemlerinde yüksek (%35-100 arası) artışlar gözlemlenmiştir.

Yapılan çalışmada ayrıca tarife ve vergilerin bağımsız değişken olarak ele alındığı panel veri ekonometrik analizinde;

- Tüm değişkenlerin etkisi sabitken; tarife oranlarının bir dönem gecikmelisindeki bir birimlik değişim 0.0593 dış ticaret hacmini arttırmaktadır. Birliğe üye olan ülkelerin, birlik içi ticarete aynı tarife oranları ile dahil olması; yeni üyelerin daha esnek ve açık piyasa şartlarına dahil olması neticesini ve tarifelerdeki düşüler neticesinde dış ticaretin artmasına vesile olmuştur.

- Tüm değişkenlerin etkisi sabitken; vergilerdeki bir birimlik değişim 0.0200 oranında dış ticaret hacmini azaltmaktadır. Bu ise yeni üyelerin ve daha evvelden birlikte olan mevcut üyelerin kısmen bazı sektörler veya ürün gruplarında korumacı

politika izleyebilmesi durumu ile açıklanabilir. Bu noktada mikro verilerin analizi noktası gerekmekte olup, söz konusu çalışmamızın kapsamı dışında kalmaktadır.

Özetle, ekonometrik panel veri analizi neticesinde; modelde yer alan bağımsız değişkenlerden tarife (TRF) ve birliğe dahil olunan dönemler, dış ticaret hacmini pozitif yönde etkilemektedir. Buna karşın; net direkt yabancı yatırımlar (FDI), vergi (TAX), işsizlik oranı (UNEMP), kişi başı GSYİH (GDPp) ise dış ticaret hacmini negatif yönde etkilemektedir. Netice olarak, birliğe üyelik durumunun, ülkelerin dış ticaret hacmini arttırmakta olduğu uygulanan model üzerinden gözlemlenmiştir.

Bundan sonrası için ise şunlar zikredilebilir, yakın zaman diliminde global piyasalarda etkin olmuş olan Brexit hadisesi, Covid-19'un etkisi, Ukrayna-Rusya Savaşı, Çin-ABD ticaret savaşları, Kuzey Afrika-Ortadoğu-Türkistan coğrafyalarından AB ülkelerine hareket halinde olan yüksek yoğunluktaki insani göç hareketleri; "AB özelinde son yirmi yıllık periyotta yeni üyeler ve AB'ye üye ülkelerin entegrasyon vesilesi ile ulaştıkları refah seviyesini nasıl etkilemektedir?" Ayrıca, önümüzdeki on yıllık periyotlarda, birliğin ne yönde etkileneceği-evrileceği üzerine çalışılması elzemdir. Ancak bu şekilde çalışmalarla, entegrasyonun fayda-maliyet süreci isabetle değerlendirilebilmiş ve entegrasyonun nereye ve nasıl yönlenmesi gerektiği veya çöküşü beklentilerine yönelik analizlerle hamleler ortaya konubilecektir.

KAYNAKÇA

Açıkmeşe Akgül, S. (2004), *"Uluslararası İlişkiler Teorileri Işığında Avrupa Bütünleşmesi"*, Uluslararası İlişkiler, c.1, s.1, ss.1-32

Alavi, J., Thompson, H. (1988), *"Toward a Theory of Free Trade Zones"* International Trade Journal, c.3, s.2, ss. 203-216

Aldcroft, D.H. ve Ville, S. P. (1994), *The European Economy, 1750-1914: A Thematic Approach*, Manchester University Press: Manchester

Allison, L. (2015), *The EU, ASEAN and Interregionalism*, Palgrave Macmillan: NY

Altın, O., Demirci S., Çakır O., Semiz, H., (2006) *"AB Genişleme Sürecinin Üye Ülkelerin İktisadi Büyümesi ve Dış Ticaret Üzerine Etkileri"* TCMB: İzmir

Andriamananjara, S. (2011) *"Customs Unions", Preferential Trade Agreement Policies for Development a Handbook*, Ed.: Jean-Pierre Chauffour ve Jean-Christophe Maur, (World Bank: Washington D.C.), ss.111-120

Aynagöz, Ö. (2002) *"Gümrük Birliği Teorisinin Gelişimi" Ekonomik Yaklaşım*, c. 13, s. 44, ss. 23-39

Aytuğ, H.K., (2008), *Bütünleşme Kuramlarının Avrupa Birliği Genişlemesine Bakışı*, Yönetim ve Ekonomi Dergisi , 15 (1) , 149-161

Balassa, B., (1961), *The Theory of Economic Integration*, Homewood, Illinois

Baldwin, Richard E., (1999), *A Domino Theory of Regionalism, Trading Blocks: Alternative Aproaches to Analysing Preferential Trade Agreements*, The MIT Press, Cambridge: Massachusetts

Baldwin, Richard E, Venables A., (1995), *Regional Economic Integration, Handbook of International Economics*, vol. III, Edited by G. Grossman and K. Rogo, Elsevier

Bhagwati, J.,(1992), *Regionalism versus Multilateralism*, The World Economy, Vol.15, No. 5

Bhalla, A.S. ve P. Bhalla, (1997), *Regional Blocks: Building Blocks or Stumbling Blocks?*, Macmillan Press Ltd., Great Britain

Breuss, F., (2001), *Macroeconomic effects of EU enlargement for old and new members*, WIFO working paper no. 143/2001, WIFO: Vienna

Cooper, C.A. ve Massel, B.F., (1965), *A New Look at Custom Union Theory*, The Economic Journal, 75

Dabrowski, M. (2010), *The Global Financial Crisis: Lessons for European Integration*, Economic Systems, 34(1), (38-54)

Daudin, G., Morys, M. ve O'Rourke, K. H. (2008), *Globalization, 1870-1914*. Institute for International Integration Studies. 250. (1-34)

Dinan, D. (2005) *Avrupa Birliği Ansiklopedisi*,(Çev.Hale Akay) Kitap Yayınevi:İst.

Dura, C., Atik, H. ve Dumrul, C. (2015), *Avrupa Birliği, Gümrük Birliği ve Türkiye*, Nobel Yayınları: Ankara

El- Agraa, A. (2007), *The European Union Economics and Policies*, Cambridge University Press: Cambridge

El- Agraa, A. (1989), *The Theory and Measurement of International Economic Integration*, Palgrave Macmillan: New York

Enlargement of the European Union - AB Başkanlığı, AB Genişlemesi, https://www.ab.gov.tr/enlargement_109_en.html, November 2022

Ertürk, E. (1998), *İktisadi Birleşmeler Teorisi ve Türkiye'nin İçinde Bulunduğu İktisadi Birleşme Hareketleri*, 2.Baskı, Ezgi Kitabevi: Bursa

Ethier, W., (1998), *The New Regionalism*, Economic Journal, vol.108, issue 449, 1149-61

European Community (EC) for Coal and Steel (1956) The Brussels Report on the General Common Market: Luxemburg

EU enlargement - European Commission, https://commission.europa.eu/strategy-and-policy/policies/eu-enlargement_en, 2022

Gehrels, F., (1956-1957), *Customs Unions From a Single Country Viewpoint*, Review of Economic Studies, 24 (1)

Hammouda, H. B., Karingi, S. N., Njuguna, A. E. ve Jallab, M. S. (2009). *Why Doesn't Regional Integration Improve Convergence in Africa?*. African Development Bank. (291-327)

Hosny, A., (2013) *"Theories of Economic Integration: A Survey of the Economic and Political Literature"*, International Journal of Economy, Management and Social Sci ences,ss.133-155

Hussain, I. (2012), *Reevaluating NAFTA: Theory and Practice*, Palgrave Macmillan, NY

Islam, A., Salim, R. ve Bloch, H. (2016). *Does Regional Integration Affect Efficiency and Productivity Growth? Empirical Evidence From South Asia*. Review of Urban & Regional Development Studies. 28 (2). (107-122)

Jovanovic, M., (2006), *The Economics of International Integration*, Second Edition, Chelthenham: London

Kandoğan, Y. (2005), *Trade Creation and Diversion Effects of Europe's Regional Liberalization Agreements*, William Davidson Institute Working Paper, No. 746

Keçeci, F. O. (2012) *Entegrasyon Teorileri ve Avrupa Birliği'ndeki Krizin Bütünleşmeye Etkileri,* Abant İzzet Baysal Üniversitesi: Bolu

Kreinin, M. ve Plummer, M.G., (2002), *Economic Integration and Development*, Edward Elgar: Northampton

Krueger, A. 0. (1999), *Trade Creation and Trade Dıversıon Under Nafta*, National Bureau of Economic Research, WP7429

Krugman P. R., Obstfeld M., (1960), *International Economics Theory and Policy*, Sixth Edition, Addison-Wesley World Student Series, USA, 2003.

Krugman, P. (1995). *"Growing World Trade: Causes and Consequences*", Brooking Papers on Economic Activity, 1: 327-362

Krugman, P.R., Obstfeld, M., Melitz, M.J. (2018) *International Economics, Theory and Policy*, 11th edition, Pearson : Global Edition

Küçükahmetoğlu, O., Çeştepe H., Tüylüoğlu, Ş. (2013) *Ekonomik Entegrasyon, Küresel ve Bölgesel Yaklaşım*, 3. Baskı, Ekin Yayınevi: Bursa

Lipsey, R. G. (1957) *"The Theory of Custom Unions Trade Diversion and Welfare,* Economica, c.24, s. 93, ss. 40-46

Mace, G., (2007), *Regionalism and the State*. Aldershot: Ashgate Publishing

Mc Iver, I. (2011) *The European Union – A Brief History*, SPICe Information Centre: Scotland

Meade, J. E. (1956), *The Theory of lnternational Economic Policy*, Volume II, Trade and Welfare, Oxford University Press: New York

Meade, J. E. (1995), *Monetary Union and the Assignment Problem*, The Scandinavian Journal of Economics, Vol. 97, No. 2, pp 201-222

Mercan, S.S., (2011), *Siyasal Bütünleşme Kuramları Işığında AB Genişlemesi*, Ankara Avrupa Çalışmaları Dergisi, cilt 10, no 1, s.67-83

Neculai, F. L. (2005) *What Would a Federal European Look Like,* Mechelse Drukkertjen: Belgium

Munakata, N., (2004), *Regionalization and Regionalism: The process of Mutual Interaction*, RIETI Discussion Paper Series, 04-E-006

O'Neill, M., (1996), *The Politics of European Integration*, Routladge: New York

Özdemir, S., (2001), *Avrupa Ekonomik Topluluğu, Avrupa Topluluğu, Avrupa Toplulukları, Avrupa Birliği, Roma Antlaşması, Avrupa Tek Senedi, Avrupa Birliği*

Antlaşması, Maastricht Antlaşması, Amsterdam Antlaşması, Nice Antlaşması, T.C. Başbakanlık Devlet Planlama Teşkilatı Avrupa Birliği ile İlişkiler Gen. Md.: Ankara

Posner M.V., (1961), *International Trade and Technical Change*, Oxford Economic Papers, 13: 323-341

Ravenhill, J., (2011), *Global Political Economy*, Oxford University Press: New York

Richardson, M., (1995), *Tariff Revenue Competition in A Free Trade Area*, European Economic Review, Volume 39, Issue 7, pp 1429-1437

Schiff, M., & Winters, A. (2003). *Regional Integration and Development*. Washington, DC: IBRD/The World Bank and Oxford University Press

Seyidoğlu, H. (2017) *Uluslararası İktisat, Teori, Politika ve Uygulama*, 21.Baskı, Güzem Can Yayınları: İstanbul

Shiells, C.R., (1995), *Regional Trade Blocs: Trade Creating or Diverting*?, Finance & Development, Vol. 32, issue 1, pp 30-32

Smith, A. (1776). *"Ulusların Zenginliği",* (Çev: Ayşe Yunus ve Mehmet Bakırcı). Yeni Alan Yayıncılık, İstanbul

Smith, A. and Venables, A.J. (1988) *Completing the Internal Market in the European Community, Some Industry Simulations*. European Economic Review, 32, 1501-1525

Soloaga, I. and Winters, A.L. (1999, *How Has Regionalism in the 1990s Affected Trade?",* World Bank Policy Research Working Paper, No. 2156

Tanilli S. (2018), *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası 2. Cilt ; Ortaçağ: Feodal Dünya*, Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul

Tanilli S. (2017), *Yüzyılların Gerçeği ve Mirası 3. Cilt; 16.-17. Yüzyıllar: Kapitalizm ve Dünya,* Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları: İstanbul

Taussig, F. W. (1892), *Reciprocity*. Quarterly Journal of Economics, 7. (26-39)

Tinbergen, J. (1962), *Shaping the World Economy*, The Twentieth Century Fund: NY

Vernon, R., (1966), *International Investment and International Trade in the Product Cycle*, The Quarterly Journal of Economics, Volume 80, Issue 2, pp 190-207

Viner,J., (1950), *Custom Union Issue,* Carnegie Endowment for International Peace: NY

Wendt, A. (1999), *Social Theory of International Politics*, Cambridge University Press

Whalley J., (1998), *Why do Countries Seek Regional Trade Agreements?, The Regionalisation of World Economy*, The University of Chicago Press: Chicago

Wonnacott, P. ve Wonnacott, R. (1981), *Is Unilateral Tariff Reduction Preferable to a Customs Union? The Curious Case of the Missing Foreign Tariffs*, The American Economic Review. 71 (4). (704-714)

World Bank, 2000, *Trade Blocks*, Oxford University Press

World Bank (21.06.2022), World Data Bank, http://databank.worldbank.org/data/views/variableselection/selectvariables.aspx?source=world-development-indicators

World Bank (2022), *Exports of goods and services (BoP, current US$)*, https://data.worldbank.org/indicator/, (Erişim Tarihi: 21.06.2022)

World Bank (2022), *Imports of goods and services (BoP, current US$)*, https://data.worldbank.org/indicator/,https://datacatalog.worldbank.org/public-licenses#cc-by (Erişim Tarihi: 21.06.2022)

World Bank (2022), *GDP (current US$) ve GDP per capita (current US$)*, https://data.worldbank.org/indicator/,https://datacatalog.worldbank.org/public-licenses#cc-by (Erişim Tarihi: 21.06.2022)

World Bank (2022), *Inflation, consumer prices (annual %)*, https://data.worldbank.org/indicator/,https://datacatalog.worldbank.org/public-licenses#cc-by (Erişim Tarihi: 21.06.2022)

World Bank (2022), *Foreign direct investment, net (BoP, current US$)*, https://data.worldbank.org/indicator/, https://datacatalog.worldbank.org/public-licenses#cc-by (Erişim Tarihi: 21.06.2022)

World Bank (2022), *Tariff rate, most favored nation, weighted mean, all products (%)*, https://data.worldbank.org/indicator/,https://datacatalog.worldbank.org/public-licenses#cc-by (Erişim Tarihi: 21.06.2022)

World Bank (2022), *Tax revenue (% of GDP) ve Taxes on international trade (current LCU)*,https://data.worldbank.org/indicator/, https://datacatalog.worldbank.org/public-licenses#cc-by (Erişim Tarihi: 21.06.2022)

World Bank (2022), *Unemployment, total (% of total labor force) (national estimate)*, https://data.worldbank.org/indicator/,https://datacatalog.worldbank.org/public-licenses#cc-by (Erişim Tarihi: 21.06.2022)

Yapıcı, M., (2007), *Uluslararası İlişkiler Disiplininde Entegrasyon Teorilerinin Yeri ve Etkinliği*, Dokuz Eylül Ünv. Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, C9.,S3

Yıldız, M., (1999), *Bütünleşme Biçimleri ve Avrupa Birliği*, Dış Ticaret Dergisi, (15)